

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

ВИПУСК ЧЕТВЕРТИЙ

УЖГОРОД – 2018

УДК 32 (063)
ФО лО
А 43

Редакційна колегія:

Асланов Стеллас Антипович – доктор політичних наук, доцент
Вегеш Микола Миколайович – доктор історичних наук, професор,
відповідальний за випуск
Лендшел Мирослава Олександрівна – доктор політичних наук, професор
Остапець Юрій Олександрович – доктор політичних наук, професор
Палінчак Микола Михайлович – доктор політичних наук, професор
Червеняк Кристина Тарасівна – секретар

Рецензенти:

Климончук Василь Йосипович – доктор політичних наук, професор
(Прикарпатський національний університет імені В. С. Стефаника);
Олашин Микола Васильович – кандидат історичних наук, доцент
(Ужгородський національний університет).

Друкується за рішенням Вченої ради факультету суспільних наук
Ужгородського національного університету від 25 червня 2018 року

До четвертого випуску наукового збірника «Актуальні проблеми політичної науки» увійшли матеріали про формування регіонального формату політичного процесу, особливості проведення адміністративної реформи в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Піднімається проблематика державотворчих процесів у Закарпатті напередодні Другої світової війни. Аналізуються внутрішні та зовнішні виміри російської агресії в Україні.

В збірнику поміщені матеріали на допомогу викладачам політології.

Видання розраховане на викладачів, аспірантів і студентів політологічних спеціальностей, всіх, кого цікавить політологічна проблематика.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Остапець Ю., Токар М. Електоральні процеси в Україні у контексті регіонального розмежування «Схід – Захід»: генеза протистояння та можливості його подолання	4
Романюк А. Формування регіонального формату політичного процесу: на прикладі Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей	37
Чоловська О. Адміністративна реформа як чинник становлення сучасної виборчої системи на місцевому рівні в Чехії	52
Панчак-Бялоблоцка Н. «Контрактний парламентаризм» як регіональна особливість та детермінанта формування урядів меншості в деяких країнах Європи.....	60
Агеєв О. Конституційно-правове регулювання прав мігрантів в Україні	73
Вегеш І. Особливості суб'єкт-об'єктних відносин у масовому суспільстві	85
Барчій І. Адміністративна реформа в Румунії: досвід для України.....	92
Бертолон О. Адміністративна реформа в Україні у контексті інтересів та потреб угорської національної меншини Закарпаття	104
Дорофеева Л. Впровадження в Україні міжнародних стандартів діяльності митних органів	113
Тодоров І. Внутрішні та зовнішні виміри російської агресії.....	125

ІСТОРІЯ В ПОСТАТЯХ

Вегеш М. Політичний портрет Івана Коршинського	145
--	-----

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ПОЛІТОЛОГІЇ

Вегеш М., Остапець Ю. Політичні еліти та лідерство	187
Вегеш М., Колодій М. Деякі аспекти методики викладання навчальної дисципліни «Організація і проведення наукових досліджень» для аспірантів Ужгородського національного університету	197

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Юрій Остапець, Маріан Токар

ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ «СХІД – ЗАХІД»: ГЕНЕЗА ПРОТИСТОЯННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

In the dissertation were analysed the electoral processes in Ukraine during the period of time from 1991 to 2014 in nation-wide and regional dimensions. It was formulated the methodological instrumentarium of the electoral processes. The author emphasized and characterized the main periods of the electoral processes of the electoral space evolution of Ukraine. It was researched the nation-wide context and regional peculiarities of the electoral companies from 1994 till 2004. Also were analysed the causes of actualization, exacerbation and institutionalization of the regional electoral particularities under the influence of the electoral companies of 2004–2012. It was characterized the influence of electoral cycle of the period of time from 2010 to 2015 on the socio-political processes in Ukraine.

Вивчення українського електорального досвіду дозволяє зробити висновок щодо специфіки організації і проведення виборів в окремих регіонах України. Результати виборів до Верховної Ради України в 1998, 2002, 2006, 2012, 2014 рр. показали, що, по-перше, окремі політичні сили долали виборчий бар'єр тільки завдяки голосуванню за них в одній або декількох областях України, і, по-друге, голосування в регіонах за політичні партії відрізнялось по осі «Схід – Захід».

Електоральну карту президентських виборів 1994 р. С. Гантінгтон взагалі використав як ілюстрацію цивілізаційного розлому в Україні, а чимало вітчизняних і зарубіжних учених – як підтвердження концепту «двох Україн». Президентські вибори 2004 і 2010 рр. актуалізували та суттєво поглибили електоральне розмежування України.

Водночас, не заперечуючи того, що Україна об'єктивно є гетерогенною

країною, можна констатувати, що «різність двох Україн» – це і робота політтехнологів, які для здобуття електоральних дивідендів спекулювали на мовних, ціннісних та геополітичних вимірах соціуму впродовж усіх виборчих кампаній.

Регіональні особливості політичних виборів визначаються декількома важливими факторами: історією, етномовними характеристиками, ціннісними орієнтаціями, регіональною ідентичністю.

В той же час констатуючи і характеризуючи особливості електорального протистояння в процесі виборчих кампаній, слід акцентувати увагу і на заходах, направлених на подолання такого розмежування.

Для вивчення регіональних особливостей електоральних процесів в Україні потрібно вирішити такі завдання:

- вивчити регіональний вимір суспільно-політичних процесів в Україні та причини виникнення регіонального поділу;
- охарактеризувати структурування електоральних переваг українських виборців у виборчих кампаніях 1991–1994 рр.;
- вивчити загальнонаціональний контекст і регіональні особливості місцевих виборів та виборів до ВР України 1998 і 2002 рр.;
- дослідити причини актуалізації та поглиблення регіональних електоральних відмінностей під впливом виборчих кампаній 2004–2007 рр.;
- визначити і охарактеризувати чинники інституціалізації регіонального електорального поділу впродовж виборчих кампаній 2010–2012 рр.;
- охарактеризувати перспективи суспільно-політичного розвитку України у контексті електоральних процесів 2014–2015 років;
- на основі комплексного аналізу виборчих процесів упродовж 1991–2015 рр. сформулювати рекомендації, спрямовані на подолання міжрегіонального електорального поділу «Захід – Схід»;

Соціокультурна та політична диференціація регіонів України є предметом дослідження соціології, політології, історії, культурології, географії та інших

наук. Однак, слід зазначити, що методологія виокремлення основних типів регіонів є неоднозначною. Науковці окреслюють різні підходи до визначення існуючих в Україні регіонів, називаючи при цьому різну їх кількість. У своїх наукових розвідках вони використовують ті підходи до регіонального районування, які пристосовані для проведення їхніх досліджень. Ми представимо декілька підходів до регіонального поділу України, беручи за основу фізично-географічний, політичний, історичний, етнополітичний чинники поділу.

Наприклад, С. Макеєв і А. Патракова, зазначають, що «соціологи у своїх дослідженнях заздалегідь обмежені в конструюванні регіональності». Необхідність конструювати вибірку у відповідності до адміністративно-територіального устрою не залишає місця для «регіонального фантазування». В такому разі регіони являють собою угруповання областей за географічним принципом. Такий підхід ґрунтується не на виокремленні соціальних, політичних, культурних відмінностей, а на приналежності за географічною ознакою. В такому випадку виокремлюють Західний (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Рівненська, Чернівецька області), Північний (Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська області), Центральний (Хмельницька, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Полтавська, Дніпропетровська області), Південний (Запорізька, Херсонська, Одеська області, АР Крим) Східний (Харківська, Донецька, Луганська області) регіони та м. Київ»¹.

О. Вишняк зробив типологізацію регіонів України за результатами голосування на президентських і парламентських виборах. Це дало йому змогу виокремити 5 регіонів: 1. Донбас та АР Крим (АР Крим, Донецька та Луганська області), 2. Південно-Східна Україна (Запорізька, Харківська, Одеська, Дніпропетровська, Миколаївська, Херсонська області), 3. Північний Схід

---

¹Макеєв С. Регіональна специфіка соціокультурних відмінностей в Україні. / С. Макеєв, А. Патракова. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2004. С. 111.

(Кіровоградська, Полтавська, Житомирська, Чернігівська, Сумська області), 4. Центр (Вінницька, Черкаська, Хмельницька, Київська області та м. Київ), 5. Захід (Волинська, Рівненська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Закарпатська, Чернівецька області)².

Використовуючи історичний підхід можна відстежити сфери впливу західної та східної цивілізацій на суспільно-політичний розвиток України. Для України таке переміщення сфер впливу двох цивілізацій найсуттєвіше виразилося у двох датах: 1772 р. (початок розділу Речі Посполитої і подальше включення Білорусі та правобережної України (1793 р.) до складу Російської імперії; 1939 р. (початок Другої світової війни та приєднання західних територій Білорусі та України до СРСР³.

Використовуючи історичний підхід (історичні кордони земель, держав та імперій, спільна історична доля) можна виокремити такі історичні регіони України:

1. Галичина (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська області).
2. Волинь (Волинська, Рівненська області).
3. Закарпаття (Закарпатська область).
4. Буковина (Чернівецька область).
5. Київська та Чернігівська земля (Житомирська, Київська, Чернігівська та Сумська області).
6. Поділля (Вінницька та Хмельницька області).
7. Порубіжжя (Черкаська, Кіровоградська, Полтавська області).
8. Нижнє Придніпров'я (Запорізька, Дніпропетровська області).
9. Слобожанщина (Харківська, частина Луганської області).
10. Донбас (Донецька, Луганська області).

---

²Вишняк О. Політична типологія регіонів України: динаміка та фактори змін. *Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. К. : Ін-т соціол. НАН України, 2008. С. 335.

³Кандрычын С. Дифференциация социального пространства Украины и Беларуси как эффект «столкновения цивилизаций». *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2008. № 4. С. 77.

11. Причорномор'я (Одеська, Херсонська, Миколаївська області, АР Крим)⁴.

Історичний підхід дає змогу зробити ряд висновків щодо соціокультурної диференціації України. Йдеться про мову, ціннісні орієнтації, політичні уподобання населення.

Виходячи з етнополітичних реалій (доля українського населення, етнічна мозаїчність, мовна структура населення, ступінь асиміляції етнонаціональних меншин), географ М. Дністрянський виділяє вісім етнополітичних регіонів: 1) Закарпатська і Чернівецька області; 2) Волинсько-Галицький регіон (Волинська, Рівненська, Івано-Франківська, Львівська та Тернопільська області); 3) Центральний регіон (Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська і Чернігівська області); 4) Слобожанський регіон (Сумська і Харківська області); 5) Донецький регіон (Донецька і Луганська області); 6) Одеський регіон (Одеська область); 6) Причорноморсько-Приазовський регіон (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська і Херсонська області); 8) Кримський регіон (АРК)⁵.

Що стосується адміністративно-територіального поділу України, то він склався майже 70 років тому, на рубежі 20-30-х рр. минулого століття, коли були ліквідовані старі адміністративно-територіальні одиниці (губернії, повіти і волості). Новий адміністративно-територіальний поділ УРСР, який згодом був успадкований незалежною Україною, створювався для потреб соціалістичної держави, яка мала тоталітарний характер і характеризувалася бюрократичним централізмом. Останнім часом активно пропагується необхідність проведення адміністративно-територіальної реформи, яка б відповідала вимогам часу та потребам територіальних громад у наданні якісних управлінських послуг.

Адміністративно-територіальний устрій встановлений Конституцією

---

⁴Вишняк О. Історичні регіони України: критерії типологізації, соціокультурні відмінності та політична свідомість. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2015. С. 30.

⁵Дністрянський М. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: [Монографія]. Львів, 2006. С. 228.

України у 1996 р. Нині він дещо змінений у зв'язку з анексією Криму та військовими діями Росії на Сході України. До складу України (станом на 1.01.2017 р.) входять 24 області (Луганська та Донецька області не повністю контролюються Україною у зв'язку з військовими діями), 1 місто, що має спеціальний статус (столиця м. Київ).

Отже, єдиного усталеного підходу до виокремлення регіонів в Україні не існує. В наукових дослідженнях принципи виокремлення регіону є настільки багатоманітні, що меж для застосування цього поняття практично не існує. Здебільшого регіон виступає як суто умовна конструкція, зміст якої визначається тими завданнями, що їх ставить перед собою дослідник.

Найчастіше науковці виокремлюють у практиці регіональних досліджень 4 регіони:

- Західний регіон: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області;
- Центральний регіон: місто Київ, а також Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області;
- Східний регіон: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області;
- Південний регіон: Одеська, Миколаївська, Херсонська області та АР Крим.

При цьому за ціннісною та мовною складовою в Україні виокремлюють два ідеологічних полюси:

- Західний, уособленням якого є три області Галичини (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська область), і який характеризується абсолютним домінуванням українського і україномовного населення, націонал-демократичних і націоналістичних ідеологічних орієнтацій;
- Східний, уособленням якого є Донбас (Донецька, Луганська область, АР Крим), і який характеризується домінуванням російського і російськомовного населення, проросійських, ідеологічних орієнтацій.

Отже, окресливши існуючі підходи до регіонального поділу території України, ми виділяємо чотири історично сформовані регіони, а саме: Західний, Центральний, Східний і Південний. В ідеологічному плані їх можна розділити на два полюси: Західний і Центральний регіон – з однієї сторони, та Східний і Південний – з іншої.

У радикальному варіанті «чисті типи» східної та західної ідентичності в Україні описуються за допомогою концепту «двох Україн». Починаючи з президентських виборів 1994 р., коли карта голосувань за Л. Кравчука і Л. Кучму у другому турі майже повністю співпала з поширенням російської мови, політологи в Україні й закордоном почали використовувати метафору «двох Україн», пов'язуючи російсько- чи україномовність з низкою інших культурних та політичних особливостей Сходу й Заходу України.

Виникнення і стійке застосування образного вислову «дві України» (спочатку зарубіжними, а потім і українськими аналітиками) пов'язане, на думку А. Колодій, з кількома причинами. Першою з них є наявність в Україні суцільних масивів стійкого накладання регіону (місця проживання респондентів, виборців, громадян і т. д.) та їхніх політичних симпатій (виявляються під час голосувань на виборах), мовної практики. В цьому накладанні приховані потенційні передумови протистоянь, які підсилюються наявністю двох політично активних центрів «притягування» – Галичини й Донбасу, що утворює ситуацію культурно-політичної поляризованості українського суспільства⁶. Друга причина пов'язана з концептом С. Гантінгтона пропроходження лінії цивілізаційного розлому між західною (католицько-протестантською) та східною (візантійсько-православною) культурами по території України. «Україна поділена між уніатським націоналістичним україномовним заходом і православним російськомовним сходом», – пише С.

---

⁶ Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості. *Агора. Україна* регіональний вимір. Випуск 3. Київ, 2006. С. 76.

Гантінгтон. «... Це розділена країна з двома відмінними культурами»⁷. Ці слова С. Гантінгтона змушують нас замислитися над існуванням регіонального розлому, який особливо чітко окреслився у різних електоральних вподобаннях мешканців Сходу і Заходу України. Третім чинником, на нашу думку, залишається вплив російської імперської ідеології та інформаційна війна Росії проти України.

Як вважає один з провідників ідеї «двох Україн» М. Рябчук саме Львів і Донецьк є метафоричним втіленням двох полюсів, один з яких символізує «Україну українську та європейську, проатлантичну, зорієнтовану на Європейський Союз і НАТО», а інший – «Україну советську і євразійську, налаштовану на східнослов'янський союз». Поміж ними, вважає М. Рябчук, є зона невизначеності – «величезний простір, заселений людністю з доволі аморфною політичною та національною свідомістю, від самовизначення якої залежатиме майбутнє України»⁸.

На існування двох ідеологічних полюсів, які відрізняються за рядом параметрів, також вказують автори дослідження «Львів–Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні». На думку Н. Черниш, найлаконічніше Львів як центр Західного регіону можна охарактеризувати наступним чином: 1) абсолютну більшість складають етнічні українці, які розмовляють українською як рідною мовою; 2) вони в переважній більшості ідентифікуються з українською культурою; 3) населення значно менше зрусифіковане і прорадянськи налаштоване, ніж у Донецьку; 4) загальна орієнтованість на Захід і на демократію західного зразка; 5) високий рівень української національної свідомості⁹.

Для Донецька (як центру Східного регіону) Н. Черниш виділила наступні

---

⁷Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. С. 256.

⁸Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. К.: Критика. С. 123.

⁹Черниш Н. Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994–2004 рр.) / Грицак Я., Черниш Н., Маланчук О. Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. Спеціальний випуск часопису «Україна модерна». Київ-Львів, 2007. С. 74–79.

характеристики: 1) російська мова – рідна не лише для етнічних росіян, але й для більшості етнічних українців; 2) ідентифікація з російською культурою чи з культурою російськомовних українців; 3) населення в більшості є зрусифікованим і прорадянськи налаштованим; 4) загальна орієнтація на Схід і колишню радянську політичну систему; 5) низький рівень української національної свідомості¹⁰.

Причинами таких ідейно-ціннісних відмінностей можна назвати: а) історичний чинник: розвиток українського суспільства в межах різних держав; б) етнолігвістичний чинник: етнокультурна, мовна гетерогенність українського суспільства; в) релігійний чинник: конфесійна гетерогенність; г) економічний чинник: суттєві соціально-економічні розбіжності між регіонами України; д) зовнішньополітичний чинник: зовнішньополітичні орієнтації регіонів, питання НАТО; ж) інформаційний чинник: несформованість в Україні єдиного інформаційного простору; з) політичний чинник: суттєві розбіжності політичної культури між регіонами України, використання суттєвих міжрегіональних розбіжностей у політичних та виборчих технологіях.

Однак точка зору про існування саме «двох Україн», залишається спірною, оскільки чіткої лінії розмежування на Схід і Захід (по Дніпру чи деінде) не було й немає.

Культурно-мовно-етнічні відмінності між регіонами країни, які завжди були лише відмінностями, і ніколи не переходили в розряд пріоритетних у свідомості простих людей, зусиллями КПУ, Партії регіонів, ПП «Наша Україна», регіональних олігархів (Р. Ахметов, Д. Фірташ та інші), керівників держави (В. Ющенко, В. Янукович), а також російської пропаганди перетворилися в основні лінії партійно-політичного розмежування, на яких, починаючи з 2004 р. базується партійна і електоральна політика в Україні, і які зрештою привели до розколу країни.

---

¹⁰Черниш Н. Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994–2004 рр.) / Грицак Я., Черниш Н., Маланчук О. Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. *Спеціальний випуск часопису «Україна модерна»*. Київ-Львів, 2007. С. 80–84.

Регіональне розмежування політичних симпатій та антипатій було присутнє в українській політиці упродовж усього періоду незалежності. Фактор регіону накладався на всі види політичної та культурної диференціації, був основним диференціюючим чинником, містячи в собі потенційні загрози для єдності країни. Сила цих загроз упродовж тривалого часу не була усвідомлена повною мірою, і актуалізувалась під впливом російської агресії.

Але головним викликом незалежності України, її територіальній цілісності виступають не стільки самі по собі етнічні чинники, скільки деструктивні дії окремих політизованих регіональних еліт, котрі з метою мобілізації прихильнішого до них електорату штучно загострюють питання мовної, регіональної політики, міжконфесійних відносин, впливу зовнішніх збудників на ситуацію в Україні та окремих її регіонах.

На цьому також акцентує свою увагу українська дослідниця Л. Нагорна. «Як це не дивно, але за таким «лекалом» частина львівських інтелектуалів намагається закарбувати у головах людей уявлення про Східну Україну як потенційне джерело сепаратизму, «вотчину Росії». До того ж вона вважає, що робити на основі регіональних розбіжностей висновки про серйозну загрозу «східного сепаратизму» і ймовірного розколу України підстав немає, «бо реальну загрозу розколу створюють неорієнтаційні неспівпадіння, а конкуренції націоналізмів, коли вони входять у стадію ворожості та «перемоги будь-якою ціною»¹¹.

Українська суспільна думка не відразу розпізнала латентну загрозу від впровадження у громадську свідомість небезпечної для політичної стабільності та національної безпеки нашої держави ідеології про нібито існування «двох Україн». Побудований на міфологізації цієї проблеми образ «донецьких» у результаті отримав вкрай негативний відтінок. А східний регіон в цілому – незаслужену репутацію «бандитського», наскрізь криміналізованого. Згодом

---

¹¹Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. С. 275.

розкручений таким чином груповий імідж «донецьких» був повною мірою використаний у політико-технологічних діях на президентських виборах 2004 р. Так само він же відіграв помітну роль у протистоянні політичних сил у Верховній Раді України V скликання, що по суті унеможливило узгоджені дії парламентської більшості та опозиції. Дострокові парламентські вибори 2007 р. теж не усунули такого протистояння, яке проявилось і на президентських виборах 2010 р.¹²

Нині факти воєнно-політичного життя України, так само як і нові соціологічні дослідження, показали, що не існує не тільки «двох Україн», а навіть такого поняття як (однорідний) Південно-Східний регіон, у межах якого В. Путін та його емісари збиралися утворити свою «Новоросію». Політична свідомість і поведінка більшості громадян Харківщини, Дніпропетровщини, південних областей (Запорізької, Миколаївської, Херсонської, Одеської) суттєво відрізняється від свідомості й поведінки жителів Донбасу. Тож лінія поділу на тих, хто з Україною, і тих, хто нехай пасивно, але підтримує чи то об'єднання з Росією, чи то утворення відокремленої від України самостійної політичної одиниці, проходить не по Дніпру, а тим паче не по Збручу, як на те надіялись російські імперські ідеологи й політики, а всередині найбільш східного регіону країни – Донбасу. «Немає розколу в Україні в цілому, – стверджує відомий політолог В. Фесенко. – є розкол на Донбасі – всередині самого Донбасу і серед частини його російськомовного населення»¹³.

За результатами масштабного соціологічного опитування, проведеного 4 провідними соціологічними центрами країни весною 2017 р. (Київський міжнародний інститут соціології, Соціологічна група «Рейтинг», Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, Центр

---

¹²Зварич І. Регіональні особливості етнополітичних процесів у контексті електоральних настроїв українського суспільства. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних ім. І.Ф.Кураса НАН України*. К., 2010. С.41–48.

¹³Фесенко В. Немає сенсу ділити зараз країну на Схід і Захід [Електронний ресурс]. *Диалоги*. 19 ноября 2014 г. Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page168-2644.html>.

соціальних та маркетингових досліджень «СОЦІС») більше 90 % громадян України назвали себе українцями за національністю. А 50,5% населення України використовують українську мову як основну мову повсякденного спілкування.

Враховуючи вказані чинники, можна констатувати, що в Україні сформувався яскравий соціально-політичний поділ на територіальній (регіональній) основі, що відображається в кардинально різних електоральних преференціях жителів східних та західних областей України, інституалізації політичних партій, які орієнтуються на свій (західний/східний) електорат протягом усіх виборчих кампаній в Україні.

У розвитку електорального простору України виокремлено та охарактеризовано 3 періоди: перший період (1991–2004 рр.), другий період (2004–2014 рр.), третій період (від 2014 р.). На кожному з них він мав своєрідну конфігурацію, яка була обумовлена низкою чинників. До 2004 р. його структурування відбувалося на основі ідеологічних чинників (по осі «ліво-правого» політичного протистояння). Починаючи з 2004 р. головним фактором поділу вітчизняного електорального простору стали соціокультурні чинники, актуалізовані виборчими аксіотехнологіями. Нова конфігурація електорального простору з'являється у 2014 р. за результатами позачергових президентських і парламентських виборів. На початку третього періоду соціокультурний поділ залишається важливим просторотвірним чинником, але уже без застосування аксіотехнологій і з домінуванням національної політичної ідентичності.

Суттєвий вплив на електоральні процеси у умовах демократичного транзиту мають установчі вибори. Установчі вибори – це перші вільні вибори в умовах демократичного переходу. Установчими виборами в Україні можна вважати вибори ВР УРСР у березні 1990 р. та вибори Президента України 1991 року.

Вибори до ВР УРСР у березні 1990 р. були першими альтернативними виборами. Напередодні виборів було утворено Демократичний блок, який на виборах домігся значного успіху: із 442 обраних депутатів Верховної Ради 111

користувалися його підтримкою. Блок здобув перемогу у п'яти областях: Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Волинській, Київській.

Президентські вибори 1991 р. окреслили різницю в уподобаннях виборців Заходу і Сходу України. Якщо брати результати виборів у регіональному вимірі, то можна констатувати, що Л. Кравчук переміг у більшості областей України, здобувши найбільшу кількість голосів на Сході, а В. Чорновіл переміг на Західній Україні, перш за все в Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській областях.

Установчі вибори в Україні виконали покладені на них функції в умовах демократичного пактового переходу. По-перше, вони встановили інституційний дизайн, який окреслив особливості електоральної конкуренції та еволюції партійної системи. По-друге, виокремили моделі електоральної поведінки населення України, показавши її регіональний характер. По-третє, стали основою легітимації майбутнього політичного режиму.

Парламентські вибори 1994 р. проводилися за виборчим законом, який встановлював мажоритарну систему абсолютної більшості. Головними конкуруючими напрямками напередодні місцевих і парламентських виборів 1994 р. були: націонал-демократичний і комуністичний. Під час парламентських виборів 1994 р. помітним був східно-західний вектор відмінностей електоральних уподобань громадян. Хоча, внаслідок того, що на парламентських виборах переможець не один, а декілька, ці відмінності мали менш виразний характер, ніж на президентських виборах.

Основними конкурентами на президентських виборах 1994 р. були чинний на той час президент Л. Кравчук та представник «червоного директорату» Л. Кучма. За результатами другого туру президентських виборів 1994 р. вперше відбувся чіткий електоральний поділ України на Захід і Схід. На Заході в кожній з дванадцяти областей, включно з Києвом, більшість голосів у другому турі виборів набрав Л.Кравчук, а на Сході в кожній з інших дванадцяти суміжних областей і в Криму більшість голосів отримав Л.Кучма. Характерно, що на відміну від 2004–2010 рр. у 1994 р. Чернігівська, Сумська, Полтавська та

Кіровоградська області за електоральними уподобаннями своїх мешканців були ближчими до східних областей. Регіональний розподіл голосів між двома кандидатами в Президенти виявився найтісніше пов'язаним із розподілом виборців на прихильників і противників близьких відносин з Росією та надання російській мові статусу державної¹⁴.

Парламентські вибори 1998 р. відбулися за змішаною виборчою системою. Суттєвий вплив на електоральний вибір 1998 р. мав суспільно-політичний поділ «бідні – багаті», яким і була зумовлена перемога лівих сил. Соціально-політичне розмежування на Захід і Схід було невиразним під час проведення виборчої кампанії.

Вибори до ВР України 1998 р. відобразили кілька тенденцій у регіональному голосуванні. По-перше, зафіксували обмеженість територіальної підтримки національно-демократичних сил переважно Західним регіоном. По-друге, внаслідок різкого соціального розшарування та збідніння населення, настрої протестного електорату змогли використати ліві та ліво-центристські сили, отримавши перемогу на виборах. По-третє, феноменом виборів стала поява політичних партій одного регіону. В Закарпатті – СДПУ (о) (31, 17 %), ВО «Громада» у Дніпропетровській області (35, 34 %), ПСПУ у Сумській області (20, 89 %).

Результати виборів 1998 р. підтвердили практично діаметрально протилежні електоральні позиції партій у розрізі «схід-захід». Правоорієнтовані політичні сили найбільшою популярністю користувалися тільки в західній частині країни, але в міру просування із заходу на схід і на південь частка тих, хто голосував за них зменшувалася і поступово зростала частка голосів за ліві сили (КПУ, СПУ).

Після виборів, у результаті загострення відносин між Парламентом і Президентом, набуває актуальності ще один суспільний поділ – між

---

¹⁴Остапеч Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів: Монографія. Ужгород: Поліграф центр «Ліра», 2016. С. 101–115.

прихильниками і противниками Президента, який і обумовив формат проведення парламентських виборів 2002 р. Президентські вибори 1999 року. Розподіл електоральної підтримки кандидатів під час президентської кампанії 1999 р. відбувся під впливом того, що головними конкурентами у другому турі виборів були чинний на той час Президент України Л. Кучма і лідер українських комуністів П. Симоненко. Напередодні схожий сценарій про «ліву загрозу» був реалізований в Росії, де перемогу над лідером російських комуністів Г. Зюгановим здобув Б. Єльцин.

Зважаючи на тяжкий економічний стан України середини 90-х рр. ХХ ст., а відповідно і зростання популярності лівих ідей, особливо на Сході та Півдні України, колишній «кандидат Сходу» (Л. Кучма) у передвиборчій риториці був змушений переорієнтуватися на західноукраїнських виборців, оскільки П. Симоненко складав йому на Сході потужну конкуренцію.

Згладжування відмінностей в електоральних уподобаннях центрально- і східноукраїнських регіонів, а також зменшення розриву між ними і Заходом України під час президентських виборів 1999 р. було тісно пов'язане зі зміною характеру протистояння самих кандидатів у Президенти.

В.Чорновіл у 1991 р. сприймався як «рухівець», тобто явний антикомуніст і «націоналіст», прибічник національної держави, жорсткої лінії щодо Росії і російської мови в Україні і т.д. Л.Кравчук у 1994 р. – «націонал-комуніст», тобто політик, що не так різко пориває з радянським минулим, СНД і Росією, хоча і використовує значну частину націоналістичної риторики. Л.Кучма у 1999 р. – прагматик, реальний політик, що користується підтримкою «націоналістів» тільки як символ і захисник української незалежності.

Проголошуючи ідеї, прийнятні для прихильників національно-демократичних та центристських сил (такі, як уникнення загрози втрати державності, необхідність проведення ринкових реформ тощо), а також спираючись на адміністративний ресурс, Л. Кучма переміг П.Симоненка у другому турі голосування, набравши 52,25% голосів виборців. Як наслідок, вперше зона електоральної підтримки майбутнього переможця президентських

виборів виявилася не компактною, а фрагментованою. Л. Кучма здобув повну перемогу (набрав понад 50% голосів) у 8 областях Західної України, Київській, Дніпропетровській, Донецькій і Одеській областях. Натомість П.Симоненко найбільшу електоральну підтримку отримав у переважно сільськогосподарських центральноросійських областях (Вінницькій, Полтавській, Кіровоградській, Черкаській), а також Луганській, Херсонській областях та АР Крим. Підтримка комуністів електоратом центральних областей утворила так званий «червоний пояс». Показово, що на президентських виборах 1999 р. провладний кандидат Л.Кучма електорально спирався вже не на Схід, а на Захід України¹⁵.

За підсумками виборів до ВР України 2002 р. ВБ В. Ющенко «Наша Україна» переміг у 14 областях західної, центральної та північної частин України, а також у місті Київ, комуністи – у 10 регіонах Сходу і Півдня країни, соціалісти – на Полтавщині, а ВБ «За єдину Україну» – в Донецькій області. Такий територіальний розподіл був дещо незвичайним і засвідчив зміщення лінії соціополітичного розмежування в південно-східну частину України.

У ході президентської виборчої кампанії 2004 р. відбулись актуалізація та поглиблення регіонального розмежування за результатами волевиявлення виборців. Під час виборів активно використовувалися політтехнології, метою яких було протиставлення ціннісних, ментальних, мовних характеристик населення Західного і Східного регіонів. Завершилось таке протиставлення акціями протесту, названими «помаранчева революція», в ході якої були утворені два майдани – «помаранчевий» (Захід, Центр) і «біло-синій» (Південь, Схід), і яка на тривалий час визначила основні тренди суспільно-політичного розвитку України. Вибори 2004 р. стали першими в історії України, коли два кандидати в президенти репрезентували не «ліву» чи «праву» ідеології, а передусім Захід і Схід як різні за менталітетом і поглядами на майбутнє

---

¹⁵Остапеч Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів: Монографія. Ужгород: Поліграф центр «Ліра», 2016. С.113–114.

частини держави.

Парламентські виборчі кампанії 2006 та 2007 рр. суттєво відрізнялися від попередніх з таких причин. По-перше, вони відбулися за новим виборчим законом, який установив пропорційну систему загальнонаціональних закритих партійних списків з 3 % виборчим порогом. По-друге, існувала інерція президентських виборів 2004 р.: політичні сили в основному сприймалися під кутом зору результатів їхньої участі у президентській кампанії та були обтяжені нею (головні месиджі кампанії практично не змінилися). Відтак, вони проходили в умовах жорсткого регіонального протистояння, започаткованого президентськими виборами.

За результатами виборів до Верховної Ради України змогли потрапити нові політичні сили, народжені протистояннями на майданах у 2004 р.: Партія регіонів, «Блок Юлії Тимошенко», Блок «Наша Україна» (2006 р.) / Блок «Наша Україна – Народна самооборона» (2007 р.), Соціалістична партія України (2006 р.) / «Блок Литвина» (2007 р.), Комуністична партія України. Виборче протистояння у регіональному вимірі відобразило електоральну карту президентських виборів 2004 р.: Блок В. Ющенка «Наша Україна», ВО «Батьківщина» здобули перемогу на Заході і в Центрі, а Партія регіонів і КПУ – на Півдні і на Сході. Таке протистояння відображало й інший формат розмежування електорату: «влада – опозиція», коли за «владу» голосували на Заході і в Центрі, а за опозицію на Півдні і Сході¹⁶.

Упродовж 2010–2012 рр. відбулися президентські та місцеві вибори. Президентські вибори 2010 р. стали своєрідним продовженням виборів 2004 р., оскільки знову проходили в умовах протиставлення Сходу і Заходу України політтехнологами кандидатів. Як і в 2004 р., більшість західних та центральних областей проголосували за прозахідного і національно орієнтованого кандидата в Президенти Ю. Тимошенко, в той час як східні та південні області – за

---

¹⁶Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: Монографія. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України, 2011. С. 198.

проросійського та прокомуністичного В. Януковича. Електоральне розмежування, яке утвердилося в Україні в 2004–2007 рр., повторилося і в 2010 р., адже Ю. Тимошенко здобула перемогу в тих самих областях, що й свого часу В. Ющенко у 2004 р.

За результатами виборів 2010 р. Ю. Тимошенко перемогла у 16 областях України і м. Києві. В. Янукович став Президентом України за рахунок того, що виграв вибори у 8 областях України, Автономній республіці Крим та м. Севастополі. Вибори 2010 р. стали першими, на яких обрано президента, який у територіальному контексті програв своєму конкуренту. Вперше Україна отримала президента, який не зміг отримати більше половини голосів виборців, а його відрив від опонента був найменшим за всю історію президентських виборів в Україні (3,48%)¹⁷. Результати виборів у регіональному вимірі подано у Таблиці 1.

Таблиця 1

Результати голосування на президентських виборах 2010 р. у розрізі регіонів

	Захід (%)	Центр (%)	Південь (%)	Схід (%)	Україна (%)
В. Янукович	16,39	29,73	72,95	72,33	12481266 (48,95)
Ю. Тимошенко	78,68	63,64	21,33	22,5	11593357 (45,47)

Місцеві вибори 2010 р. були першими в історії України, які проводилися окремо від виборів до ВР України. Основними політичними силами, між якими проходила виборча боротьба, були Партія регіонів («партія влади») та ВО «Батьківщина» (опозиційна політична сила).

Феноменом місцевих виборів 2010 р. була поява «регіональних партій».

---

¹⁷Романюк А.С. Перспективи соборності України у світлі президентських виборів 2010 року. *Соборність України у світлі президентської виборчої кампанії 2010 року: Матеріали круглого столу* / Укл. Романюк А.С., Скочилас Л.С. Львів: ЦПД, 2010. С. 8–14.

Малі партії необхідні політикуму з декількох причин. По-перше, вони потрібні кандидатам, які схилиються більше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, вони необхідні тим, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дозволяє цього робити відкрито.

За результатами виборів перемогу на місцевих виборах в Україні здобула Партія регіонів. В АРК та 11 областях України (Луганська, Харківська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська, Херсонська, Миколаївська, Кіровоградська, Одеська, Черкаська, Київська) Партія регіонів одноосібно змогла сформувати більшість в обласних радах. У Волинській області перемогло ВО «Батьківщина», у Закарпатській області – ПП «Єдиний Центр», у Тернопільській, Івано-Франківській, Львівській областях – ВО «Свобода».

Парламентські вибори 2012 р. проводилися за змішаною виборчою системою, яка сприяла великим політичним партіям (5 % виборчий бар'єр, заборона брати участь у виборах виборчим блокам). Особливістю виборів було підписання опозицією 22 січня 2012 р., в День Соборності і Свободи угоди про спільні дії у ході виборчого процесу.

За результатами волевиявлення виборчий бар'єр подолали Партія регіонів, ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція), ПП «Удар», КПУ, ВО «Свобода». Таким чином, за результатами виборів відбулася інституціоналізація регіонального електорального поділу, позаяк Партія регіонів перемогла у 9 областях, АРК і Севастополі, а ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція) – в 15 областях та м. Києві. Як і на попередніх виборах Схід та Південь голосував за Партію регіонів, Захід і Центр – за ВО «Батьківщина». Відтак соціокультурне розмежування на Схід та Захід і надалі залишилось домінуючим у структуруванні електорального простору та поведінки виборців в Україні¹⁸. Лідерство партій в регіонах України продано в Таблиці 2.

---

¹⁸Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії[електронний ресурс] // Режим доступу:<http://www.cvk.gov.ua>

Лідерство політичних партій за результатами голосування
в загальнодержавному окрузі в регіонах України

Назва партії	Лідерство за результатами голосування в загальнодержавному виборчому окрузі
Партія регіонів	Автономна республіка Крим, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська (всього 9) області, м. Севастополь
ВО «Батьківщина»	Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (всього 15), м. Київ

Проведення позачергових президентських і парламентських виборів 2014 р. було викликане політичною кризою, революцією й військовими діями на Сході України, які розпочала Росія, захопивши при цьому Крим.

За результатами першого туру виборів П. Порошенко здобув 54, 7 % голосів виборців, ставши шостим Президентом України. Констатовано, що голосування за П. Порошенка було відносно рівномірним по всій території України. У жодній з південних та східних областей, які упродовж тривалого часу віддавали перевагу Партії регіонів, за П. Порошенка не проголосувало менше третини виборців. Він усюди був лідером перегонів, зайнявши перше місце за кількістю одержаних голосів у всіх областях України.

Президентські вибори засвідчили важливі зміни в українському політикумі, оскільки проєвропейські політики (75 % голосів виборців) здобули відчутну перевагу над проросійськими (8 %). Водночас слід зазначити, що «стратегічне голосування» українських виборців варто сприймати радше як специфічну відповідь на надзвичайні обставини, ніж свідчення подолання регіонального поділу в Україні, який щоразу структурував поведінку виборців різних регіонів.

За результатами позачергових парламентських виборів партійний формат ВР України був повністю змінений. З попереднього скликання подолати

виборчий бар'єр змогла лише ВО «Батьківщина». Крім неї виборчий бар'єр подолали ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», Радикальна партія Олега Ляшка. Змінився і регіональний формат голосування виборців: 77,66 % виборців проголосували за «проукраїнські» партії, а 16,42 % – за «проросійські»¹⁹.

ПП «Блок Петра Порошенка» була лідером у 7 областях і м. Києві (Вінницька, Закарпатська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Херсонська, Чернігівська, м. Київ), ПП «Народний фронт» у 12 областях (Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька), ПП «Опозиційний блок» у 5 областях (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська).

Рейтинги партій за результатами голосування у регіональному розрізі подано у Таблиці 3.

---

¹⁹Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. *Національна безпека і оборона України*. 2015. № 6–7. С. 13–15.

Таблиця 3

Рейтинги політичних партій, які пройшли до Верховної Ради у 2014 році в
макрорегіонах України

Політична сила	Захід України (%)	Центр України (%)	Південь України (%)	Схід України (%)	Донбас (%)
Політична партія «Народний фронт»	22,4	27,1	24,5	17,8	13,8
Партія «Блок Петра Порошенка»	31,7	22,4	12,5	12,5	8,7
Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	16,3	14,1	9,9	12,2	6,5
Політична партія «Опозиційний блок»	0,7	2,4	11,6	21,3	27,2
Радикальна партія Олега Ляшка	5,7	7,7	4,8	5,6	6,4
Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	4,5	6,1	5,1	6,2	2,3

Таблиця 4

Лідерство політичних партій на парламентських виборах
26 жовтня 2014 року за результатами голосування в регіонах України

Назва партії	Лідерство за результатами голосування в загальнодержавному виборчому окрузі
Партія «Блок Петра Порошенка»	Вінницька, Закарпатська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Херсонська, Чернігівська, м. Київ (7 областей)
Політична партія «Народний фронт»	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька (12 областей).
Політична партія «Опозиційний блок»	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська (5 областей)

Голосування на виборах за певні політичні партії – це голосування і за ціннісні орієнтації та програмні положення цих політичних сил. Цікавим, на нашу думку, буде аналіз того, яким партіям – «проросійським» чи

«проукраїнським» – віддали перевагу громадяни України у різних регіонах.

До «проукраїнських», або «проєвропейських» партій можна віднести такі: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Об'єднання «Самопоміч», Радикальну партію Олега Ляшка, ВО «Батьківщину», ВО «Свободу», ПП «Громадянська позиція» та ПП «Правий сектор». Члени більшості цих партій підтримують унітарний устрій України та виступають за вступ до ЄС та НАТО.

До «проросійських» партій відносимо ПП «Опозиційний блок», КПУ та ПП «Сильна Україна». Члени цих партій вимагають федералізації України, надання російській мові статусу другої державної мови, переорієнтацію зовнішньої політики і ринків на Росію тощо.

Таким чином, за підсумками парламентських виборів України 26 жовтня 2014 р. 77,66 % виборців проголосували за «проукраїнські» партії, а 16,42 % – за «проросійські партії». Лише в Донецькій та Луганській областях (на територіях, які перебувають під контролем України), більшість виборців проголосували за «проросійські» партії, в Харківській області – відносна більшість виборців підтримала «проукраїнські» партії, а в решті областей України абсолютна більшість виборців підтримала «проукраїнські» партії²⁰.

Місцеві вибори 2015 р. завершили «післяреволюційний» електоральний цикл і дещо змінили розстановку політичних сил в Україні. Насамперед за рахунок появи нових партійних структур. Відтак, їхня діяльність буде мати важливий вплив на загальне позиціонування політичних партій в українському політикумі, в тому числі і в регіональному розмежуванні голосів виборців.

За результатами підрахунку зведених показників партій на місцевих виборах, ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» підтримали 19,5% виборців, ВО «Батьківщина» – 12,1%, ПП «Опозиційний блок» – 11,5%, ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 7,3%, ВО «Свобода» – 6,8%,

---

²⁰Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії[електронний ресурс] // Режим доступу:<http://www.cvk.gov.ua>

Радикальну партію Олега Ляшка – 6,7%, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 6,4%, ПП «Відродження» – 5,4%, ПП «Наш край» – 4,8%, Аграрну партію України – 3,2%.

Таблиця 5

Порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад
у розрізі регіонів (%)

	Західний регіон	Центральний регіон	Південно-Східний регіон
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	25,2	26,1	19
ВО «Батьківщина»	17,3	17,4	9,7
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	7,5	7,1	5,7
Радикальна партія Олега Ляшка	6,1	9,4	3,7
ВО «Свобода»	12,3	8,1	–
ПП «УКРОП»	9,6	5,4	8,5
ПП «Опозиційний блок»	1,6	5,9	27,2
ПП «Відродження»	2,2	4,1	13,4
ПП «Наш край»	1,6	1,3	8,5
Аграрна партія України	1,4	4,1	–

У Таблиці 5 розглянуто результати виборів (кількість мандатів) до обласних рад у розрізі трьох регіонів: Західного, Центрального і Південно-Східного. Західний регіон – це Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Чернівецька області. Чисельність обласних рад Західного регіону становить 488 депутатів. Центральний регіон – Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області та місто Київ. Чисельність обласних рад Центрального регіону становить 796 депутатів. Південно-Східний регіон утворюють Дніпропетровська, Одеська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська, Харківська, Луганська, Донецька області (у двох останніх вибори до обласних рад не проводилися). Чисельність обласних рад регіону – 536 депутатів.

Отже, за результатами виборчих кампаній можна зробити висновок, що запорукою перемоги політичної сили чи її представника – кандидата в Президенти України є її / його підтримка виборцями регіону «Схід». Обумовлено це, перш за все, густиною населеності Сходу у порівнянні з Заходом. Такою була тенденція до 2014 р. Підтвердженням цього є перемога у 3 із 6 президентських кампаніях представника «Сходу» (Л. Кравчук у 1991 р., Л. Кучма у 1994 р., В. Янукович у 2010 р.), а також перемога у 3 із 7 парламентських кампаніях «східних» партій (у 1994 р. – КПУ, СПУ; у 1998 р. – КПУ, ВБ СПУ/Сел. ПУ і СДПУ(о); у 2012 р. – Партія регіонів та КПУ. Винятками були вибори Президента України 1999, 2004, 2014 рр., а також парламентські вибори 2002, 2006, 2007, 2014 рр.

Після Революції Гідності голосування виборців на виборах Президента України та Верховної Ради України було консолідованим: П. Порошенко здобув перемогу в усіх регіонах України, аналогічно ПП «Народний фронт» та ПП «Блок Петра Порошенка» здобули перемогу на парламентських виборах практично в усіх регіонах України за винятком областей, де перемогла ПП «Опозиційний блок» (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська).

Перемога на президентських виборах 1999 р. Л. Кучми була суто технічною, оскільки його опонентом був П. Симоненко. Електоральний вибір був обумовлений не розмежуванням «Схід – Захід», а небажанням виборців бачити президентом комуніста П. Симоненка. Відтак перемогу Л. Кучми було досягнуто за рахунок перш за все регіонів «Центр», «Захід».

Щодо виборів Президента України 2004 р., а також парламентських кампаній 2006 та 2007 рр., то у них корекцію результатів не на користь «Східного» регіону зробили виборці із регіону «Центр» за наслідками «помаранчевої революції»²¹.

---

²¹ Куценко Є. Регіональна диференціація електорального простору України: аспект виборчих технологій. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса*. 2014. Вип. 2 (76). С. 209–223.

Таким чином, вивчення вітчизняного електорального досвіду показує, що електоральне розмежування в Україні не завжди мало регіональний характер, а тривалий час мало ідеологічний вимір. Регіональним у форматі «Схід – Захід» воно стало в процесі президентської виборчої кампанії 2004 р., а потім було актуалізоване парламентськими виборами 2006 / 2007 рр. та закріплене президентськими виборами 2010 р. і парламентськими виборами 2012 р.

Парламентські і президентські вибори 2014 р. окреслили тенденції до подолання жорсткого протистояння по осі «Схід – Захід». Але для подолання такого розмежування має бути розроблена довгострокова і комплексна стратегія інтеграції українського суспільства.

Простежуючи еволюцію електоральних преференцій жителів різних регіонів України, слід відзначити, що ключовими чинниками поділу політичного простору держави упродовж 1991–2014 рр. були розмежування: «комунізм – націоналізм (націонал-демократизм)», «ліві – праві», підтримка правлячої еліти чи опозиції та регіональне «Схід – Захід».

Про наявність соціополітичного поділу можемо говорити лише тоді, коли означений зв'язок є тривалим у часі, принаймні дві виборчі кампанії. Такий зв'язок в Україні яскраво простежується в усіх електоральних циклах.

В Україні сформувався соціально-політичний поділ політичного простору на територіальній (регіональній) основі, що відображається в кардинально різних електоральних преференціях жителів східних та західних областей України, інституалізації політичних партій, які орієнтуються на свій (західний/східний) електорат протягом усіх виборчих кампаній в період незалежності України.

Проте електоральне протистояння не завжди було регіональним, оскільки тривалий час воно було ідеологічним, а також побудованим на опозиційності/підтримці правлячого режиму. Таким воно стало в процесі президентської виборчої кампанії 2004 р. і перестало бути таким під час президентських і парламентських виборів 2014 р. Логічним, відтак, є запитання: чому таке протистояння виникає і якими є механізми його подолання?

На перше запитання відповідь є простою. Перш за все через відсутність виваженої регіональної політики, і, по-друге, завдяки виборчим аксіотехнологіям. Тобто саме політична еліта для того, щоб отримати виборчі преференції, продукувала його напередодні і під час виборчих кампаній.

Складнішою є відповідь на друге запитання щодо механізмів подолання регіонального протистояння (в тому числі й електорального). Слід зазначити, що такі механізми закладені у законах України, вони окреслені у працях українських науковців та аналітиків А. Колодій, А. Романюка, В. Фесенка та інших, але вони не були реалізовані у площині практичної політики.

На нашу думку, для подолання такого розмежування має бути розроблена довгострокова і комплексна стратегія інтеграції українського суспільства.

Основні напрями такої стратегії можуть бути такими:

1. Інтеграційна економічна і регіональна політика: посилення економічних зв'язків між регіонами, зменшення розриву у рівні соціально-економічного розвитку та рівні життя між окремими регіонами країни, розвиток української економіки як єдиного господарчого комплексу.

2. Збалансована зовнішня політика. Необхідний пошук відносного компромісу між різними політичними силами з питань пріоритетів зовнішньої політики України, тому що цей чинник також є одним з викликів для збереження єдності українського суспільства.

3. Децентралізація державного устрою України. Як свідчить міжнародний досвід, перехід від унітарної до федеративної форми державного устрою може посилити ризики дезінтеграції країни. Навпаки, децентралізація державного управління видається більш оптимальним шляхом розв'язання існуючих проблем у відносинах між центром і регіонами. Регіони отримають більше прав і можливостей для власного розвитку без ризиків виникнення відцентрових тенденцій. Водночас у процесі політики децентралізації слід дбати про збереження вертикалі виконавчої влади, правового і управлінського контролю за місцевою владою. Україна повинна бути унітарною децентралізованою державою.

Модель унітарно-децентралізованої держави сприяла б збалансованому розподілу повноважень між центром та регіонами, дозволила б зберегти територіальну цілісність держави та водночас сприяла реалізації регіональних інтересів.

Принцип децентралізації важливий не лише в плані територіальної організації влади, співвідношенні повноважень громад, регіонів і центру, а й з точки зору процесу ухвалення рішень, де він переходить у принцип субсидіарності. Проблеми мають розв'язуватись на тому максимально низькому рівні владної ієрархії, на якому вони можуть бути розв'язані (за умови наявності не лише повноважень на низових рівнях урядування, а й відповідних ресурсів).

4. Запровадження парламенсько-президентської форми правління. Президентські вибори розколюють Україну на два протилежних табори, сприяючи закріпленню та відновленню істотних розбіжностей між регіонами. Перехід до парламенсько-президентської форми правління пом'якшить і частково нейтралізує тенденції регіонального електорального розмежування під час президентських виборів. Тоді президентські вибори втратять ту велику вагу, коли «переможець отримує все». Навпаки, політичні еліти, зокрема й регіональні, вимушені будуть домовлятися між собою під час формування коаліційного уряду.

5. Інтеграція (консолідація) регіональних еліт у загальнонаціональну політичну і адміністративну еліту. Формування нової, сучасної адміністративної еліти країни, яка має стати одним з об'єднуючих елементів суспільного організму. Міжрегіональна ротація представників регіональних еліт у складі загальноукраїнської адміністративної еліти. Характеризуючи особливості переходу до демократії, Д. Растоу вважає, що національна єдність є найголовнішою попередньою умовою переходу до демократичного суспільства. За Д. Растоу, «значна більшість громадян потенційної демократії не повинна мати сумнівів або якоїсь явної упередженості щодо того, до якої політичної спільноти треба належати». В іншому випадку держави може не

відбутися. Для опису таких загроз використовують терміни «невдалі держави» або «держави, які не відбулися».

6. Департизація державної служби, керівництва силових структур та місцевих державних адміністрацій. Різномірне суспільство з регіоналізованою партійною системою мусить мати єдину і деполітизовану державну службу. Якщо державні посади на всіх рівнях будуть розподілятися за партійними квотами, почнеться неминуха «партійна феодалізація» держави, дезінтеграція системи державного управління. Доцільно провести чітке законодавче розмежування (через закони про Кабінет Міністрів, про центральні і регіональні органи виконавчої влади, про державну службу) політичних (виборних) посад і адміністративних посад, а також обмеження кола посад, на які має право призначати своїх представників правляча парламентсько-урядова коаліція. Державна бюрократія є одним з головних механізмів забезпечення адміністративної єдності держави і суспільства, тому необхідно, щоб державна (публічна) служба функціонувала як цілісний державний інститут, який позбавлений партійного впливу (але знаходиться під ретельним громадським контролем) і, відповідно, ризиків регіонально-партійної приватизації окремих державних інституцій.

7. Зміцнення загальнонаціональної партійної системи та регіональних партійних структур. Зміцнення загальнонаціональної партійної системи можливе лише за рахунок внесення змін до законодавства, яке регулює діяльність політичних партій. Йдеться про встановлення більш жорстких норм до реєстрації політичних партій і контролю за їхньою діяльністю (участь у загальнонаціональних виборах, наявність структурних підрозділів у регіонах України, вимоги до кількості членів партії) та демократизації партійних структур (делегування повноважень регіональним осередкам, створення умов для горизонтальної регіональної партійної взаємодії).

Окремо слід зупинитися на феномені «регіональних партій», яких де-юре не має бути, а де-факто вони існують. На нашу думку, регіональні політичні партії мають право на існування за умови, що вони братимуть участь у виборах

лише місцевих органів влади.

8. Реформа виборчого законодавства, яке має забезпечити пропорційне представництво у ВР України від кожної адміністративно-територіальної одиниці.

9. Формування сучасної української ідентичності (нової, сучасної системи ідентифікуючих символів українства). Серед них особливе місце посідають символи нового покоління українців, з якими ототожнюють Україну в сучасному світі. Необхідна розробка і реалізація масштабної інформаційної (пропагандистської) кампанії з формування сучасної української ідентичності, яка буде спрямована перш за все на молодь.

10. Гнучке розв'язання мовного питання (зміцнення державного статусу української мови поряд з введенням можливості офіційного статусу для регіональних мов і мов меншин на рівні територіальних громад, районів і областей).

Формування і розвиток російськомовної української культури як органічної складової української і європейської культури. Необхідно не протиставлення російськомовних громадян України етнічним українцям, а навпаки – поступова інтеграція російськомовної громади до сучасного українського суспільства.

Налагодження та зміцнення втрачених нині громадських і культурних зв'язків і обмінів між російськомовними і україномовними регіонами. Потрібна державна програма розвитку міжрегіональних зв'язків. До розвитку партнерських міжрегіональних стосунків на двосторонній і багатосторонній основі повинні долучитись обласні державні адміністрації, обласні і міські ради. Така традиція існувала раніше, її треба відновити і розвинути на новій основі і в нових політичних умовах.

11. Нейтралізація впливу «російського чинника» на внутрішню і зовнішню політику нашої держави. Російська Федерація на нинішньому етапі розвитку є головним джерелом нестабільності на пострадянському просторі. Вона заохочує сепаратистські рухи, підтримує відцентрові тенденції у

пострадянських країнах (в тому числі і в Україні) з метою утримання їх під своїм геополітичним контролем та недопущення їх інтеграції в ЄС і НАТО.

14. Забезпечення електорального виміру національної безпеки України. Йдеться про необхідність електорального убезпечення українського суспільства від негативів, які продукуються упродовж організації і проведення виборчих кампаній політичними елітами для здобуття виборчих преференцій. У виборчому законодавстві України повинні бути норми, які забороняють розпалювання регіональної ворожнечі за рахунок мовних, ціннісно-культурних, релігійних та інших спекуляцій. Політичні сили, які продукують таку ворожнечу, повинні відсторонятися від участі у виборчих кампаніях з подальшою заборонаю їх функціонування у встановленому порядку.

Отже, електоральне розмежування в Україні по осі «Схід – Захід» є результатом довготривалої та не виваженої державної регіональної політики, і для подолання якого необхідна довгострокова і комплексна стратегія інтеграції українського суспільства.

1. Вишняк О. Політична типологія регіонів України: динаміка та фактори змін. *Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг* / за ред. В. Ворони, М. Шульги. К. : Ін-т соціол. НАН України, 2008. С. 331–342.
2. Вишняк О. Історичні регіони України: критерії типологізації, соціокультурні відмінності та політична свідомість. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2015. С. 24–37.
3. Дністрянський М. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: [Монографія]. Львів, 2006. 490 с.
4. Зварич І. Регіональні особливості етнополітичних процесів у контексті електоральних настроїв українського суспільства. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних ім. І.Ф.Кураса НАН України*. К., 2010. С.41–48.
5. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: Монографія. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН

України, 2011. 396 с.

6. Кандрычын С. Дифференциация соціального простору України и Беларусі як ефект «столкновения цивилизаций». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2008. № 4. С. 74–96.
7. Куценко Є. Регіональна диференціація електорального простору України: аспект виборчих технологій. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса*. 2014. Вип. 2 (76). С. 209–223.
8. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості. *Агора*. Україна – регіональний вимір. Випуск 3. Київ, 2006. С. 69–91.
9. Макеєв С. Регіональна специфіка соціокультурних відмінностей в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2004. С. 109–125.
10. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 405 с.
11. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>
12. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів: Монографія. Ужгород: Поліграф центр «Ліра», 2016. 412 с.
13. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. *Національна безпека і оборона України*. 2015. № 6–7. 180 с.
14. Романюк А.С. Перспективи соборності України у світлі президентських виборів 2010 року. *Соборність України у світлі президентської виборчої кампанії 2010 року*: Матеріали круглого столу / Укл. Романюк А.С., Скочиляс Л.С. Львів: ЦПД, 2010. С. 8–14.
15. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. К.: Критика. 336 с.
16. Фесенко В. Немає сенсу ділити зараз країну на Схід і Захід [Електронний ресурс]. *Диалоги*. 19 ноября 2014 г. Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page168-2644.html>.

17. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
18. Черниш Н. Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994–2004 р.р.) / Грицак Я., Черниш Н., Маланчук О. Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні / Спеціальний випуск часопису «Україна модерна». Київ-Львів, 2007. С.61–91.

**ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО ФОРМАТУ ПОЛІТИЧНОГО
ПРОЦЕСУ: НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ, ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ
ТА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ**

Consider the features of the political process at national and regional level. Three stages of the evolution of the political process in Ukraine. The factors that contribute to decentralization in Ukraine. Thesis there is determined features of formation of regional political process under decentralization.

Під час характеристики політичного процесу ми традиційно виділяємо його рівні: національний, регіональний та наднаціональний, тощо [1, с.596]. Однак в реальному політичному житті головна увага зосереджена на національному рівні політичного процесу, решта рівнів у вітчизняній політичній науці розглядаються скоріше гіпотетично. Одночасно досвід демократичних країн Європи свідчить, що політичне життя на регіональному рівні не є звичайним відбитком національного рівня. Відповідно регіональний політичний процес має розглядатися в множині, передбачає широкий діапазон подібних та відмінних спрямувань/векторів, особливості щодо сукупності діючих акторів та комбінацій їх взаємодії, тощо. При цьому регіональний формат політичного процесу властивий не лише федеративним державам, але і унітарним де реалізовано децентралізацію/деволюцію. Метою нашої статті є розгляд існуючого стану та перспектив регіонального політичного процесу в Україні.

Під політичним процесом ми розуміємо спрямування розвитку суспільства (національний рівень), або певної частини суспільства (регіональний рівень), внаслідок взаємодії політичних акторів, що отримують відмінний рівень політичної підтримки на виборах, з допомогою інститутів влади. В даному визначенні головний наголос робиться на змісті політичного процесу – це не просто розвиток, а власне спрямування розвитку суспільства

внаслідок взаємодії політичних акторів. Це означає, що вектор розвитку суспільства не є суцільною рівною лінією від точки «А» до точки «Б», а може змінюватися, відповідно суспільство може рухатися протягом певного періоду часу в одному напрямі і коригувати свій розвиток протягом іншого періоду. Точкою, коли відбувається зміна, переважно, виступають вибори. Важливість виборів важко вичерпно оцінити, але в нашому випадку вона вимірюється, по-перше тим, що визначає коло політичних акторів, які отримують підтримку від громадян і проходять до представницького інституту. Тим самим вибори визначають вагу кожного політичного актора, яка характеризується рівнем голосів отриманих на виборах; по-друге, партії/блоки або окремі політики (в умовах наявності одномандатних виборчих округів) під час виборів представляють власну версію суспільного розвитку на окреслений період і у випадку їх проходження ми і вони можемо говорити про отриману цією програмою підтримку. Як правило у цій програмі зафіксовані ключові маркери майбутнього розвитку суспільства. Остаточний варіант програми/вектору розвитку суспільства буде визначений на підставі формування урядової програми. У випадку однопартійного уряду більшості ця програма максимально буде відповідати передвиборчій програмі переможної партії. У випадку коаліційного уряду більшості урядова програма буде результатом компромісу програм партнерів по коаліції і внаслідок цього може певною мірою відрізнитися від кожної конкретної програми партії учасника коаліції. У випадку уряду меншості урядова програма буде ще передбачати компроміс із програмами партій які будуть надавати уряду підтримку під час визначеного кола голосувань в умовах їх перебування поза складом уряду. Опозиційні партії так само мають низку інструментів для корекції вектору розвитку суспільства в проміжок часу між виборами, але ця здатність обумовлюється значною кількістю змінних і варіативна в часі. Наступна корекція спрямованості розвитку суспільства залежна від ефективності/успішності діяльності уряду/урядових партій та/або діяльності опозиції, що відображається у виборчій оцінці/підтримці програми партії/партій.

У випадку демократичних суспільств, як федеративних, так і унітарних, ми зустрічаємося із відмінними політичними процесами на національному та регіональному рівнях. Національний рівень політичного процесу відбувається в межах кордонів держави, відповідно, регіональний в межах регіону. Простір визначає і відповідне коло проблем/завдань. Прикладом може бути рішення про вихід Сполученого Королівства/ BREXIT з ЄС на національному рівні у 2016 р. і відмінна позиція Шотландії, яка задекларована правлячою Національною партією Шотландії про підготовку референдуму щодо виходу із складу СК і збереження свого перебування в складі ЄС на 2017 р. Іншими прикладами можуть бути відмінне ставлення щодо форми одягу вірних ісламу (носіння хеджабів, бурок жінками тощо), параметрів побудови релігійних закладів у різних землях ФРН, тощо. Як правило відмінний від національного регіональний процес зумовлюється взаємодією особливої композиції політичних акторів на регіональних рівнях щодо національного. Відповідно це виявляється у особливому порядку денному та відмінних політичних практиках. В даному випадку політичні актори на національному та регіональному рівнях можуть співпадати/бути тими самими (в політичному процесі Шотландії, Уельсу та цілої країни Сполученого Королівства діють загальнонаціональні політичні партії, однак вже на рівні Північної Ірландії загальнонаціональні партії не діють, а функціонують виключно регіональні).

В Україні регіон розглядається як частина території країни, що вирізняється сукупністю природних або історично усталених економічних та географічних умов і національним складом населення [1, с.628]. Традиційно регіон збігається із областю як адміністративно-територіальною одиницею. Хоча ми маємо і досвід іншого регіонального поділу України під час соціологічних опитувань, у маркетингових оцінках, тощо (регіон переважно розглядається як сукупність ряду областей). Зміст оцінки регіону як особливого формату політичного процесу передбачає врахування параметрів поділу повноважень між центром і регіоном, окреслення/сукупність головних

політичних акторів, спів падіння або відмінність вектору розвитку. На нього вирішальним чином впливає виборча та партійна системи.

В процесі формування та розвитку регіонального рівня політичного процесу України ми можемо виділити ряд етапів. Перш за все ми маємо окреслити в якості самостійного період занепаду СРСР і формування незалежної України. Процес дезінтеграції формально федеративної, а реально унітарної держави, створив певний владний вакуум не лише на рівні відносин між Москвою та кожною союзною республікою, але і в середині самих союзних республік, в тому числі в Україні. Це зумовлювалося перш за все тим, що реально республіканські центри влади були формальними, або номінальними і не могли швидко перебрати на себе повноваження центру. Виявом цього стали вибори 1990 р. до місцевих органів влади, особливо у трьох областях Західної України. За результатами виборів дві третини складу Львівської обласної ради склали представники УГС, НРУ та СНУМУ, тобто опозиційних щодо КПРС політичних угруповань. Відповідно в Івано-Франківській області опозиція в обласній раді контролювала 78,7 %, а у Тернопільській області майже половину депутатського складу [2]. Окреслений випадок характеризувався не лише відмінною світоглядною орієнтацією депутатів, але означав якісну відмінність у форматі політичних акторів на національному та регіональному рівнях, коли національний рівень був представлений партноменклатурою і обстоював лінію на збереження СРСР, а окреслений регіональний рівень виступав за творення незалежної України. Це яскраво виявилось у феномені Галицької Асамблеї – спільних сесій Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської обласних рад (всього відбулося дві спільні сесії). На першій сесії 16 лютого 1991 р. була прийнята ухвала «Про єдність українських земель». У ній зазначалося, що Україна мала бути єдиною. Основою її соборності мав виступати Акт злуки УНР та ЗУНР від 21.01.1919 р. Також була прийнята ухвала про включення додаткових питань до всесоюзного референдуму 17.03.1991 р. (формат обласних референдумів). Відповідно в трьох областях 90 % опитаних підтримали державну незалежність України. 27 червня 1991 р. голови трьох

обласних рад закликали Верховну Раду УРСР не допустити розгляду на сесії Верховної Ради питання про підписання нового союзного договору. На другій асамблеї 5 вересня 1991 р. були створені робочі групи з питань розробки законопроектів про органи виконавчої влади та місцевого самоврядування на рівні області. Відповідно передбачалось напрацювати правові засади для конструкції унітарної держави із сильними регіонами.

Таким чином ми бачимо, що на цьому етапі обласні ради Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей, рівно як і партії націонал-демократичного спрямування, які мали в них більшість, по іншому бачили вектор розвитку України. В даному випадку слід підкреслити, що відмінний формат регіонального політичного процесу полягав у особливому баченні вектору розвитку цілої України, а не регіону/регіонів. Системна взаємодія, яка визначала лінію розвитку зумовлювалася відмінними політичними акторами: на національному рівні – домінували представники КПУ, у зазначених регіонах – опозиційні політичні угруповання, згуртовані навколо НРУ. В даному випадку всі політичні актори були національними. Тому мова має йти про національний політичний процес і достатньо умовний формат регіонального політичного процесу.

Після успішного референдуму щодо незалежності та виборів Президента України розпочався процес формування української держави на основі республіканської конструкції. Його особливість полягала в тому, що Україна отримала «потужну спадщину» у формі радянських за суттю інститутів, домінації націонал-комуністів та пост комуністів в складі правлячого класу, адаптовану президент-парламентську систему правління. За цих умов нові інститути, як політичні партії та вибори, не могли відіграти критичну роль у зміні конструкції влади і були інтегровані на основі, як висловився Е.Вільсон «великого компромісу», у систему відносин власності та влади. Відповідно в економічному та політичному житті визначальну роль відігравали не формальні, а неформальні інститути і практики. Результатом цього стало оформлення гібридного політичного режиму. Серед численних його ознак в

нашому контексті важливим є констатація високого рівня централізації влади, зокрема підпорядкування областей/потенційних регіонів президенту країни/Адміністрації президента.

Згідно конституції Україна є унітарною державою, відповідно територіальний устрій ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, економічних і культурних традицій (ст.132) [3, с.50]. Одночасно в конституції виділені національний рівень з відповідними інститутами влади/управління та рівень місцевого самоврядування, яке має здійснюватися територіальними громадами в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи (ст.140) [3, с.54]. Регіональний рівень не отримав в конституції окремого/спеціального визначення/окреслення.

Спроби зміни системи правління з президент-парламентської на прем'єр-президентську протягом 2006-2010 рр. додали конструкції протиріч і конфліктів, але в умовах збереження старих за змістом і функціональним навантаженням політичних інститутів серед яких визначальна роль залишалася за неформальними інститутами та практиками, не призвели до розширення повноважень областей/потенційних регіонів. Окресленій конструкції іманентно відповідали виборча та партійні системи. Особливо слід наголосити на значенні загальнонаціонального виборчого округу, який суттєвим чином нівелював регіональну/обласну складову. Політичні партії за оцінками більшості експертів характеризувалися так само високою централізацією і слабкою внутрішньою демократією. Внаслідок цього національне керівництво політичних партій жорстко контролювало діяльність регіональних партійних організацій з усього спектру питань, включно із висуненням кандидатів на всіх рівнях представницьких інститутів. В цьому контексті досвід України підтверджував а не спростовував висновок, що тільки партії із розвиненою внутрішньою

демократією здатні ініціювати та розвивати демократію, відповідно від партій із відсутньою внутрішньою демократією не слід цього очікувати. Відмінності щодо національного та рівня регіонів/областей полягали у партійних преференціях, або особистісних у поєднанні із партійною приналежністю. З цієї точки зору ми можемо говорити навіть про субрегіональні особливості, коли подібні партійно-політичні переваги були властиві ряду областей. Це чудову ілюструють карти партійно-політичних преференцій щодо парламентських та президентських виборів. Одночасно щодо референтних для нас трьох галицьких областей ми фіксуємо суттєву подібність виборчих переваг. При цьому в програмно-предметному плані домінувала національна проблематика. Відповідно політичний процес залишався національним і лише умовно мав формат регіонального.

Увага до регіонального рівня суттєво зросла під час підготовки і обговорення проекту/моделі адміністративно-територіальної реформи віце-прем'єр-міністра України з питань адміністративної реформи Р. Безсмертного у 2005 р., які знайшли відображення у проекті закону України «Про територіальний устрій України». Наступний сплеск уваги громадськості до питання сутності регіону та його місця і ролі у суспільно-політичному житті відбувся у зв'язку із ініціюванням командою Президента України П. Порошенка спочатку ідеї, а потім концепції децентралізації України [4]. Хоча головна увага в документі присвячена питанням формування та розвитку територіальних громад, в ньому зазначено, що метою Концепції виступає «...визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад». Тобто з одного боку ми можемо говорити про те, що поява низки урядових ініціатив щодо /в тому числі територіальної реформи зумовлені

пошуком варіанту відповіді/вирішення наявної проблеми/проблем, або відповіддю на виклик, який імпліцитно передбачає ці проблеми. З іншого боку декларування керівництвом України прагнення розвитку країни в напрямі європейської інтеграції з необхідністю буде передбачати урахування стандартів/вимог ЄС щодо децентралізації з окресленням відповідного статусу регіону між національним рівнем влади та системою місцевого самоврядування.

На нашу думку Україна стоїть перед неминучістю, а не необхідністю формування місцевого/регіонального рівня політики шляхом того або іншого варіанту децентралізації. Це зумовлене дією низки чинників. Традиційно ми їх можемо поділити на внутрішні або національні, властиві виключно нашій країні, та зовнішні, або загальні, які впливають універсально/глобально на значну кількість країн.

По-перше, відхід від авторитарної конструкції радянського суспільства та пострадянської України з одночасним поступовим поширенням засад демократії, враховуючи значну декларативність у діях політичних акторів, поступово ведуть до поширення демократичних практик. Формування реального громадянина не передбачає ситуації регламентованої його участі в суспільних процесах (на Майдані, волонтерство – так, але критика прокуратури, судів, політичної влади – не допустима, «особливо в умовах війни»). Громадянське суспільство, яке формується та розвивається, логічно реалізовує свою активність в першу чергу на локальному рівні. Відповідно розвиток громадянського суспільства потребує простір і цей простір починається знизу - на регіональному рівні.

По-друге, Революція гідності значною мірою виявила кризу моделі пострадянської централізованої держави з усіма її атрибутами, в тому числі і централізованим бюджетом. Сьогодні всім зрозуміло, що держава не в стані з центру виявляти і закривати численні місцеві проблеми. Більше того вона в рейтингу актуальних проблем завжди надає перевагу питанням в центрі, або у вибраних регіонах і відкладає на потім/формує за остаточним принципом

вирішення проблем на місцях. Окрім того надмірна централізація посилює політичні ризики, коли за регіональні проблеми політична відповідальність переноситься на центральну владу і відповідні «владні» політичні сили.

По-третє, навіть не значне розширення повноважень регіональних структур, збільшення джерел фінансування/надходжень до місцевих бюджетів, викликало потужні надії місцевих структур влади і населення відповідних регіонів. Приміром бюджет м. Львова змінювався наступним чином: 2010 – 2,4 млрд. гривень; 2014 – 2,9; 2015 – 3,8; 2016 – 5,9 (зростання у 2016 щодо попереднього року - 67%) [5]. При цьому різко збільшився бюджет розвитку, якщо у 2015 р. він складав 684 млн., то у 2016 – майже 1,6 млрд. гривень. Це дозволило запланувати низку важливих проектів за кошти міста. Бюджет Львівської області на 2015 становив 6 619 231,7 тис. грн., а на 2016 - 9 039 757,5 тис. грн. Нові підходи найбільш наочно виявились у видатках на ремонт доріг: якщо бюджет 2014 передбачав на ці цілі 133 млн. гривень, то у 2015 було витрачено 1 млрд. 155 млн. На 2016 рік запланована спів мірна сума. Одночасно формування об'єднаних територіальних громад з обранням демократичним шляхом їх керівних інститутів (у Львівській області на кінець грудня 2016 р. діє 24 об'єднаних територіальних громад), привернули значну увагу широких груп суспільства до їх першого досвіду, в однаковій мірі успішного і провального. Всі місцеві/регіональні структури очікують подальших кроків в децентралізації, яка стає трендом політичного розвитку. І цього «джина» вже легко не сховати.

По-четверте, ситуація на Сході в зоні бойових дій сфокусувала увагу на питаннях «особливого статусу окупованих територій». Додатковим потужним подразником виступили Мінські домовленості, які передбачають знаходження моделі взаємовідносин між центром і окупованими районами Донецької та Луганської областей. Київ, як і більшість політичних сил країни, не годяться на пропозицію фактичної федералізації України, до чого штовхає Російська Федерація і чого домагається керівництво окупованих районів Донецької та Луганської областей. Але, зберегти існуючу модель відносин між центром та

областями, також не вдасться. Тому, нас очікує пошук, узгодження компромісного варіанту, який змушений буде передбачати нову модель відносин між центром і областями.

По-п'яте, Україна є гетерогенною в етнічному плані країною. Значна кількість етно-мовних груп проживають компактно, як угорці у Закарпатській області, румуни у Чернівецькій, гагаузи у Одеській, тощо. Кожна етно-мовна група має певні спільні і численні відмінні характеристики та проблеми. Відповідно не можливо вирішувати ці питання за єдиними лейкалами з центру. Одночасно не можливо і надалі уникати, або відкладати вирішення цих проблем на майбутнє «до кращих часів». Публічне визнання необхідності надання кримським татарам національно-територіальної автономії Парламентом та Президентом України у травні-липні 2016 р. може трактуватися не лише як назрілий (або запізнілий) політичний крок, але і як вимушений розрив традиційного ланцюга. Вже 2 грудня 2016 р. відбулися збори представників угорської меншини на Закарпатті які поставили питання про територіальну автономію для угорської меншини [6]. Практика багатьох країн говорить, що за таких умов владі легше контролювати ситуацію з допомогою пропозиції і реалізації власного проекту децентралізації, а не нагромаджувати проблеми.

По-шосте, в суспільстві поширюється розуміння, що зміна існуючої моделі політичного життя/розвитку передбачає не лише трансформацію головних державних інститутів, але і діючих в Україні політичних партій. Дослідники, оцінюючи 350 зареєстрованих на сьогодні політичних партій [7], справедливо ставлять питання про невідповідність діючих в Україні політичних партій головним індикаторам класичних/сучасних партій, як інституту демократичного суспільства. Звідти пошуки відповідних означень: протопартії, транзитні, тощо. Регіональні вибори 2015 року показали, що у відносинах між центром і регіонами існує багато проблем. Можливі різні шляхи їх вирішення, але неминучими мають бути: поширення внутріпартійної демократії та розширення повноважень регіональних партійних структур. Зміна виборчого

законодавства вже на виборах 2015 р. примусила регіональні партійні структури ширше залучати авторитетні на відповідному рівні особистості, надавати їм перевагу по відношенню до слухняних партійців (у партійних списках на місцевих виборах 2015 р. частка не партійних кандидатів коливалася від 16 % (ВО Батьківщина) до 100% (Єдиний центр). Наслідком цього вже сьогодні стала більша «свобода» депутатів у виступах, голосуванні та діях. Тобто демократизація запускається знизу. Подальша модифікація виборчого законодавства на національному та регіональному рівнях буде «далі штовхати» внутрішньопартійну демократію.

Важливим чинником виступає на нашу думку і загальна тенденція еволюції інституту держави. Багато західних політологів ведуть родовід сучасної моделі держави від 1648 р., коли був підписаний Вестфальський трактат. Власне тоді було погоджено поняття суверенітету та концепція національної територіальної держави. Тим самим було визнано універсальним принцип повного суверенітету влади/держави на цілій території. Черговий етап розвитку сучасної моделі держави припав на XVIII ст. і був пов'язаний із конституціоналізмом. Підставою змін став доробок Д.Локка та Ш. Монтеск'є щодо формату відносин між державою і суспільством, про необхідність обмежувати права держави законом і тим самим гарантувати права громадянина. Відповідно відбулася зміна суверена з монарха на народ, сформований культурно, історично та етнічно. Внаслідок цього народ став політичним суб'єктом. Політична структура означеної моделі суспільства була представлена централізованою національною державою, яка передбачала єдність трьох елементів: території, народу та суверенної влади. Після Другої світової війни головний наголос у діяльності влади припав на забезпечення стабільного господарського розвитку і підвищення добробуту громадян. Прагнення забезпечити стійкий економічний ріст сприяло поширенню політики дерегуляції, розвиткові монетаризму з концепцією мінімальної держави та обмеженим її втручанням у життя суспільства. В сукупності на межі XX та XXI ст. стала відчутною дія наступних чинників: 1) політика дерегуляції та зняття

різноманітних бар'єрів, яку проводили уряди економічно розвинених країн, запустили процес відкриття національних економік та поширення засад вільної торгівлі, що в свою чергу покращило умови міжнародної діяльності підприємств та капіталів, надаючи їм можливості необмеженого доступу до засобів, ринків і відповідно консументів у цілому світі; 2) падіння радянської моделі суспільства остаточно ліквідувало політичні бар'єри перед економічною глобалізацією; 3) інформаційна революція стала додатковим чинником процесу глобалізації понад національними кордонами; 4) формування низки міжнародних об'єднань ЄС, МВФ, ОБСЄ, тощо, які отримали частину повноважень національних держав та право прийняття універсальних, обов'язкових для національних держав норм супроводжувалося формуванням та розвитком міжнародних громадських структур (рейтингові компанії: Standart&Poors, Moody's, FitchRatings; «Дім свободи», «Репортери без кордонів», тощо), які так само здійснюють відчутний вплив на ситуацію в країні. Тим самим, приймаючи зобов'язання, які виникали з міжнародних норм та погоджуючись на врахування продуктів міжнародних не урядових структур, національні держави за власним бажанням, де факто передали/ють тим самим частину національного суверенітету їм. Відповідно влада національної держави отримала відчутні обмеження як з верху, так і з низу. В сукупності це дало підстави говорити в першому десятилітті ХХІ ст. про кризу сучасної моделі національної держави і про пошуки нової моделі держави в якісно іншій інституційній конструкції та з новими процедурами організації влади. Одним з результатів процесу глобалізації стало зростання ролі регіонів. Про їх суб'єктність сьогодні говорять не лише в межах федеральних конструкцій територіального устрою, але і в унітарних (Сполучене Королівство, Іспанія. Італія, тощо). Яке це має значення для України: 1) ми маємо усвідомлювати загальну логіку і етапність еволюції інституту держави. Припускаючи, що в своєму розвитку Україна так само змушена буде пройти через них; 2) визначаючи оптимальну модель для сучасної України, яка орієнтована на входження до ЄС, ми змушені орієнтуватися не на історичні конструкції, які

вже були, а на діючі сьогодні, тобто модель постмодерної демократичної держави; 3) різні формати допомоги Україні з боку європейських країн з необхідністю будуть сприяти відтворенню подібних/універсальних інститутів та процедур в Україні, відповідно запуску процесів, які можуть бути наслідуванням діючих зразків. Тим самим розвиток демократії, рух до Європейського Союзу з необхідністю будуть вимагати децентралізації та формування регіональної/місцевої політики.

Відповідно лише перші кроки по децентралізації призвели до певних нових явищ, які дають підстави трактувати їх у формі тенденції. Зміна виборчого закону на місцевих виборах 2015 р. призвела не лише до активного залучення обласними партійними організаціями авторитетних осіб (на що центральний партійний апарат вже активно не впливав), але і детермінувала відмінний формат партійного представництва в обласних радах. Якщо до 2015 р. ми простежуємо фактичну ідентичність партійних вподобань виборців Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей, то після цих виборів ми спостерігаємо появу відмінностей. Зокрема у Львівській і Тернопільській обласних радах представлені партійні фракції: Блок П. Порошенка «Солідарність», ВО «Батьківщина», ВО «Самопоміч», ВО «Свобода», Громадянської позиції А.Гриценка, УКРОПу, Народного контролю, НРУ та Радикальної партії О.Ляшка (у Тернопільській обласній раді не представлені лише депутати від НРУ). Натомість у Івано-Франківській обласній раді представлені: Блок П. Порошенка «Солідарність», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», УКРОП, ВО «Самопоміч» та «Воля». Оскільки в обласних радах ми не маємо формалізованого інституту більшості і меншості/опозиції, проте ми можемо говорити про фактичне голосування і особливо під час принципових голосувань, зокрема бюджету. Так от, переважно на практиці в меншості/опозиції виступають ВО «Самопоміч» та ВО «Свобода». Натомість у Івано-Франківській обласній раді депутати від ВО «Свобода» не лише мають голову ради О.Сича, але і забезпечують разом з Блоком П. Порошенка «Солідарність» всі принципові голосування. Розвиток процесу децентралізації

призвів і до поширення партійного представництва на рівень місцевого самоврядування, що не було традиційною практикою раніше. У Львівській області 18 грудня 2016 р. відбулися вибори у 6 об'єднаних територіальних громадах. Попередні вибори менші, а ці більшою мірою стимулювали участь політичних партій у змаганні за владу. Зокрема, ВО Батьківщина висунула 117 кандидатів, ВО Свобода – 67, Рух Наливайченко «Справедливість» - 58, НРУ – 55, УКРОП – 55, Блок П. Порошенка «Солідарність» - 54, Радикальна партія О.Ляшка – 53, Самопоміч – 51, Громадянська позиція А.Гриценка – 49, УГП – 49, Народний контроль – 25, Європейська партія України – 24, КУН – 13. Відповідно це буде сприяти формуванню нових політичних акторів на рівні об'єднаних територіальних громад, а відповідно і відмінних порядків денних.

Таким чином ми вважаємо, що процес децентралізації, започаткований після Революції гідності, здатний детермінувати формування відмінного від національного регіонального політичного процесу. Підставою для такого висновку служать: 1) формування поряд із національним регіональних/обласних просторів із відмінною фінансовою базою; 2) зростання автономії політичної діяльності обласних/місцевих структур; 3) формування особливих комбінацій міжпартійних відносин в областях щодо Києва.

Одночасно слід зауважити, що варіант особливих спрямувань політичного розвитку здатний нести небезпеку політичній стабільності в системі відносин на рівні центр-регіон/регіони. Він не викликає застережень в умовах консолідованої демократії, коли всі політичні актори дотримуються засад демократії і відмінності програм стосуються не кардинального напрямку розвитку суспільства (економічні, політичні, соціальні реформи), а наголосу – більш соціальні чи ринкові пріоритети та відповідних похідних. Означені відмінності між національним та регіональним рівнями в демократичних країнах не здатні призвести до конфлікту, а якщо вони виникають суспільство передбачає низку захисних інструментів та механізмів. Натомість у суспільствах, які трансформуються, або гібридних, відмінні формати національного і регіонального політичного процесів здатні призвести до

гострих протиріч і конфліктів. Прикладом цього може виступати конфлікт між Нагорним Карабахом і Баку в Азербайджані, між Придністров'ям і Кишинівом в першій половині 90-х років в Молдавії, тощо.

1. Політичний процес. *Політична енциклопедія* / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Б.Шаповал та ін. К.: Парламентське видавництво, 2012.
2. Муравський О. Виборча кампанія 1990 року до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади: особливості західноукраїнського регіону [Електронний варіант] – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ibris_nbuv/cgiirbis_64.exe?
3. Конституція України (із змінами і доп.). К.: Атіка, 2006.
4. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.zakon3.rada.gov.ua
5. Бюджет міста [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://city-adm.lviv.ua/public-information/budget>
6. Закарпатські угорці хочуть територіальної автономії// 7 днів інфо [Електронний ресурс] – Режим доступу: [7.dniv.info/politics/83803 – zakarpatsk-ugorc-hochut-teritorialnoi-avtonomii/htm](http://7.dniv.info/politics/83803-zakarpatsk-ugorc-hochut-teritorialnoi-avtonomii/htm)
7. Перелік громадських формувань: Політичні партії [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyi/

АДМІНІСТРАТИВНА РЕФОРМА ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В ЧЕХІЇ

The article is dedicated to analysing administrative reform and its impact to the formation of the modern electoral system of local government in the Czech Republic. The author carried out the review of the process of Czech electoral systems' reforming at the local level and analysed some elements of the electoral rules used in elections to representative bodies at the level of local government. It was found that the Czech Republic at its regional level uses both direct and indirect elections and all the main types of electoral systems (majoritarian, proportional and mixed). The most common is proportional system with preferences/preferential lists.

Постановка проблеми. Умовою для становлення та повноцінного функціонування режиму місцевої демократії є закріплення у праві сприятливих норм обрання локальних представницьких органів та безпосереднього залучення громадян до прийняття політико-владних рішень, тобто представницької та електоральної демократії. Основними напрямками цього процесу є становлення правової держави, зокрема реформування виборчої системи. Проведення комплексних загальнодержавних реформ (в тому числі і адміністративної реформи) передбачає й реформування виборчої системи країни на загальнодержавному та на місцевому рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конституційно-правові основи місцевого самоврядування Чехії досліджено в працях таких науковців: О. Видлакової, В. Куйбіди, В. Лемака, Я. Малика, Я. Митровки, Н. Нижника, Я. Олійника, В. Олуйка, Л. Окунькова, В. Яцуби, В. Яцюка. Системи виборів, зокрема на місцевому рівні, розглядають Д. Ковриженко, Є. Юрійчук, М. Лендшел.

Метою статті є аналіз проведення адміністративної реформи, зокрема її впливу на становлення виборчої системи на місцевому рівні у країнах Вишеградської групи на прикладі Чехії.

Виклад основного матеріалу. Умовою для становлення та повноцінного функціонування режиму місцевої демократії є закріплення у праві сприятливих норм обрання локальних представницьких органів та безпосереднього залучення громадян до прийняття політико-владних рішень, тобто представницької та електоральної демократії.

Розвиток транзитивних суспільств, процеси трансформації соціально-економічної та політичної систем, становлення партійних та виборчих систем у країнах Вишеградської групи можна використати в Україні як досвід реалізації демократичних реформ [4,с. 34].

Трансформація політичної системи країн Вишеградської групи на фоні інтеграції в європейську економіку, створення структури місцевого самоврядування на принципах громадянської демократії дали поштовх для нового сприйняття процесів взаємодії центральних і регіональних органів влади, гармонізації питань незалежності громади та функцій управління на середніх рівнях.

Після "оксамитової революції" 1989 р. у Чехії відбулися широкомасштабні реформи, які дозволили встановити демократію як політичний режим та утворити основні інституційні атрибути демократії – інститути громадянського суспільства, демократичні вибори, багатопартійність, засади місцевого самоврядування тощо [4,с. 34].

Предметом аналізу та дискусій у процесі трансформаційних перетворень стали регіоналізація, територіальна децентралізація влади та поділ функцій між різними органами місцевого самоврядування. Економічна, політична та функціональна трансформація основних рівнів самоврядування стала пріоритетним питанням державної політики. Загальнодержавні реформи, зміна функцій державних органів та органів місцевого самоврядування стали

передумовою змін до процесу організації та проведення виборів, зокрема до органів місцевого самоврядування.

Унаслідок політичних, економічних і соціальних особливостей Чехія пройшла індивідуальний початковий етап трансформації адміністративно-територіального устрою та регіональної децентралізації, яка зумовила не внесення змін до законів про вибори до органів місцевого самоврядування, а власне прийняття нових законів, що регулюють процес проведення виборів до органів місцевого самоврядування: Закон № 130/2000 Зб. «Про вибори до крайових представницьких органів»; Закон № 491/2001 Зб. «Про вибори до представництв населених пунктів» [7;8].

Адміністративно-територіальна реформа в Чехії здійснювалась у два етапи і тривала близько 10 років. Перший етап реформування розпочався зміною структури адміністративно-територіального поділу й розширенням повноважень органів місцевого самоврядування базового рівня.

У 1990 р. Чехія відмовилась від трирівневої структури адміністративно-територіального устрою – муніципалітет, район, область, запровадженого в 1960 р., і повернулась до дворівневої структури. Область була скасована як утворення, що не відповідає традиціям самоврядування в Чехії, а її обов'язки передані районам і громадам. Відповідно змінився порядок формування й обсяг повноважень органів місцевого самоврядування найнижчого рівня. Передусім, громади отримали право обирати муніципальні уряди й проводити місцеві референдуми; формувати й розпоряджатись бюджетом; забезпечувати соціально-економічні, культурні та комунальні потреби громади. У грудні 1997 р. було розпочато процес реформації прийняттям конституційного закону Чехії про створення 14 вищих територіальних одиниць самоврядування. Реальне запровадження нового адміністративно-територіального устрою країни відбулось лише у 2000 р. після прийняття законів про вибори до органів місцевого самоврядування, визначення їх статусу, повноважень та відносин з місцевою і центральною владами. У результаті адміністративно-територіальної реформи змінився розподіл повноважень між центральними й самоврядними

органами влади. Зміна повноважень органів місцевої влади передбачала й зміну кількісного та персонального складу відповідних органів.

Аналізуючи виборчі системи, що застосовуються у Чехії необхідно визначити, які органи формуються при їх використанні. Об'єктами виборчої системи в Чеській Республіці є двопалатний парламент, що складається з палати депутатів (200 осіб) та сенату (81 особа), президент, який обирається на спільному засіданні обох палат. На місцях виборними органами виступають муніципалітети 14 країв, включаючи столичне місто Прагу як окремий регіон, 76 районів, 75 міст і 6242 інших населених пунктів з виборними представництвами та з виконавчими органами – радами, управліннями, магістратами, приматорами й старостами[5].

Перші вибори в муніципалітети новостворених адміністративних утворень – країв – відбулися у 2000 р. Винятком стало столичне місто Прага, у котрому такі вибори пройшли лише через два роки. Громадяни, котрі досягли віку 18 років, голосують на муніципальних виборах на основі таємного, всезагального, рівноправного й прямого виборчого права за списками кандидатів політичних партій, рухів і виборчих коаліцій. Крім того, у списку кандидатів вони можуть проставити чотири так звані голоси уподобань. За їх допомогою, у разі відповідної кількості, виборці можуть змінити порядок кандидатів у списку. Кількість представників краю залежить від кількості жителів цього краю і коливаються між 45 і 65. Мандати надаються кандидатам, котрі займають верхні позиції в кандидатських списках, чи на основі голосів уподобань тим партіям, рухам і коаліціям, котрі отримали як мінімум 5 % голосів[5].

На місцевому рівні діють 6242 муніципалітети. До складу муніципальних рад входять обрані депутати, обрані прямим голосуванням на чотирирічний період. Рада зі складу депутатів обирає членів виконавчого органу – муніципального комітету, серед них – мер та заступники мера. Цей виконавчий орган формує комісії. Мер обирається радою зі своїх членів на чотири роки. Він очолює муніципальний комітет, адміністрацію та представляє раду. У муніципалітетах, де муніципальний комітет має менше 15 членів, виконавча

влада представлена тільки мером. У муніципалітет краю може обиратися громадянин Чеської Республіки (ЧР), котрий досяг віку 18 років, постійно проживає в цьому краї. Мер столичного міста Прага є одночасно гетьманом краю. Строк повноважень мера складає чотири роки [6]. Для виборів мерів в країнах Вишеградської групи використовуються різні системи: мажоритарна система абсолютної, мажоритарна система відносної більшості, непрямі вибори як у Чехії: призначення місцевого очільника відповідними представницькими органами.

Комунальні вибори – вибори в міські муніципалітети проводяться раз на чотири роки на основі таємного, всезагального, рівного і прямого виборчого права [2, с. 327]. Виборчими дільницями є в таких випадках населені пункти. Виборчі округи територіально діляться на виборчі дільниці, в яких організовується інформування жителів про вибори, сам процес голосування, заповнення виборчих бюлетенів та підрахунок голосів. Виборчі дільниці формуються у такий спосіб, щоб не порушувати встановлені природні територіальні одиниці та забезпечувати доступність для виборців виборчих приміщень. Зміна меж виборчих дільниць згідно § 26 Закону ЧР № 491/2001 Зб. «Про вибори до місцевих представництв» можлива тільки у разі суттєвої зміни кількості виборців (збільшення або зменшення їх чисельності на одну третину), чи у разі зміни кордонів населеного пункту. Крім того, для віддалених районів населеного пункту можна утворити самостійні виборчі дільниці, за умови, якщо у них буде брати участь не менше 10 виборців [5].

З виборчими дільницями організаційно пов'язаний інститут списків виборців. Списки виборців у Чеській Республіці ведуться за принципами службової повинності та постійності, що означає, що такі списки не складаються окремо на кожні вибори, а постійно ведуться адміністраціями населених пунктів зміни до них вносяться за офіційним обов'язком або на вимогу виборця. Кожного року проводиться контроль їх правильності та повноти. Конкретні умови формування постійних списків виборців регулюються Законом ЧР № 133/2000 Зб. «Про реєстрацію населення та ідентифікаційних номерів». Так,

громадяни, які мають право голосу, вносяться до постійних списків за місцем постійного проживання. Кожен виборець може бути занесений лише до одного списку виборців. Органи, які ведуть постійні списки, на основі власного обліку, повідомлення державних органів, чи результатів оскаржень, вносять до списків зміни або викреслюють громадянина зі списків [2, с. 330].

Кількість представників у муніципалітеті залежить від кількості жителів населеного пункту, котрий він буде представляти. У Чехії кількість депутатів у регіональній раді прямо пропорційна населенню: від 10,001 до 50,000 – від 15 до 35 депутатів; від 50,001 до 150,000 – від 25 до 45 мандатів; більше 150,001 жителя – від 35 до 55 депутатів. Виборець може обирати як окремих кандидатів політичних партій (чи незалежних кандидатів), так і партії чи коаліції в списках кандидатів. За існування комбінації перевага надається самостійним кандидатам, а залишок голосів переходить до інших кандидатів вибраної партії. Якщо протягом періоду виборів кількість представників зменшиться більш ніж на одну третину, кінцева чисельність представників буде менше семи чоловік, чи під час виникнення нового населеного пункту будуть проведені нові вибори. Зокрема про суттєві зміни котрі можуть вплинути на зміну меж виборчих дільниць та можливість проведення нових виборів передбачається Законом ЧР № 491/2001 Зб. «Про вибори до місцевих представництв» [8].

У країнах Вишеградської групи суб'єктами висування кандидатів до місцевих рад можуть бути окрім партій й громадські організації, групи населення, окремі виборці. Найширший спектр таких суб'єктів передбачений саме чеським законодавством. У Чехії окрім партій суб'єктами виборчого процесу можуть бути політичні рухи, об'єднання партій і рухів, незалежні кандидати, об'єднання незалежних кандидатів, а також об'єднання партій і рухів.

Висновки. На виборах органів місцевого самоврядування у Чехії застосовується мажоритарна виборча система та пропорційна виборча система ізпреференціями. Що ж стосується виборів мерів то застосовуються непрямі вибори, зокрема призначення місцевого очільника відповідними виборними представницькими органами.

Отже на нашу думку, однією із причин внесення змін до виборчих систем, що використовуються на місцевому рівні у Чехії стала адміністративно-територіальна реформа, а саме відмова від трирівневої структури адміністративної-територіального устрою – муніципалітет, район, область, повернення до дворівневої структури, зміна обсягу повноважень органів місцевого самоврядування різних рівнів. Внаслідок проведення адміністративної реформи, збільшення повноважень органів місцевого самоврядування виборчі системи на місцевому рівні є зорієнтованими на персоніфікацію виборів, яка забезпечується, окрім мажоритарності, преференційним голосуванням, помірною величиною округу, кількістю місць у представницьких органах.

1. *Вибори в Європейському Союзі* / Ред. Д. С. Ковриженка; Лабораторія законодавчих ініціатив. К. : ФАДА, ЛТД, 2006. 156 с.
2. Лендшел М. Правове оформлення місцевої представницької та безпосередньої демократії у регіоні Центральної і Східної Європи. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. К., 2011. Вип. 22. С. 322–334.
3. Мансветов Ю. Реформування виборчої системи у Чеській Республіці [Електронний ресурс] / Юрій Мансветов, Роман Сарай. *Стратегічні пріоритети*. 2007. № 4(5). Режим доступу:http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/St_pr5/07-Mansvetov.pdf
4. Нижник Н. Адміністративна реформа в країнах Центральної Європи: досвід для України / Н. Нижник, В. Лемак. *Вісник державної служби*. 2003. № 2. С. 32–36.
5. Савченко І. Електоральна ситуація в Чеській Республіці в контексті європейської інтеграції [Електронний ресурс]. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2009. №3. Режим доступу:http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/Nvnu/misnarod_vidnos/200

9_3/R1/Savchenko.pdfhttp://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/Nvvnu/misnarod_vidnos/2009_3/R1/Savchenko.pdf

6. Юрійчук Є. Вибірчі процеси в постсоціалістичних державах: шляхи демократизації [Електронний ресурс]. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2006. № 4 (6). Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2006_4/visnyk_st_26.pdfhttp://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2006_4/visnyk_st_26.pdf
7. Voting systems [Електронний ресурс]. *Electoral Reformsociety*. Режим доступу : <http://www.electoral-reform.org.uk/votingsystems/systems.htm>
8. Zákon č. 491/2001 Sb., Zákon o volbách do zastupitelstev obcí a o změně některých zákonů [Електронний ресурс]. *Zákony pro lidi. Cz.* Режим доступу: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2001-491>

**«КОНТРАКТНИЙ ПАРЛАМЕНТАРИЗМ» ЯК РЕГІОНАЛЬНА
ОСОБЛИВІСТЬ ТА ДЕТЕРМІНАНТА ФОРМУВАННЯ УРЯДІВ
МЕНШОСТІ В ДЕЯКИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ**

In countries, where there are regular minority governments, agreement between the opposition and government parties about the features of governments' functioning and political/ideological goals of governmental and non-governmental parties may be permanently constructed on the basis of strictly institutionalized rules that are designated in political science through the term of "contract parliamentarism". This institutional scenario describes a situation, in which a minority government cabinet (both coalition and single-party) has a formal written agreement with one or more non-governmental (opposition) parties. The essence of these agreements is to ensure that non-governmental (opposition) parties support minority cabinet, and instead minority cabinet promotes non-governmental (opposition) parties in implementing their political and ideological goals. In addition, in terms of "contract parliamentary" opposition parties can reach power-official purposes, because on the basis of agreement with government parties opposition parties in general may be given positions in the executive branch. This design of interinstitutional relations is quite deviant in the context of relations between the government and opposition. Moreover, such a design in the context of the European policy usually has a regional significance, because it's operationalized only in some European countries, including Sweden, Denmark and Norway. However, its understanding is theoretically and methodologically important and decisive in evaluating the cut prospects of minority governments in other countries, and therefore the given problem is urgent and requires a comprehensive review.

У країнах, де часто мають місце урядові кабінети меншості, домовленості між опозиційними й урядовими партіями про особливості функціонування таких

урядів і політично-ідеологічні цілі урядових й неурядових партій можуть і перманентно конструюються на підставі строго інституціоналізованих правил, які у політичній науці позначаються терміном "контрактний парламентаризм" [4]. Цей інституційний сценарій окреслює ситуацію, за якої урядовий кабінет меншості (як коаліційний, так і однопартійний) має формальні письмові домовленості із однією або декількома неурядовими/опозиційними партіями. Суть таких домовленостей зводиться до того, що неурядові/опозиційні партії підтримують урядовий кабінет меншості, а натомість урядовий кабінет меншості сприяє неурядовим/опозиційним партіям у реалізації їх політично-ідеологічних цілей. Крім того, в умовах "контрактного парламентаризму" можуть виконуватись і владно-посадові цілі опозиційних партій, адже на підставі домовленостей із урядовими партіями опозиційні партії взагалі можуть бути наділені посадами у вертикалі виконавчої влади.

Така конструкція міжінституційних відносин є доволі девіантною у контексті взаємовідносин влади та опозиції. Більше того, така конструкція в розрізі політики європейських країн зазвичай має регіональне значення, оскільки операціоналізується чи раніше операціоналізувалась лише в окремих країнах Європи, зокрема в Швеції, Данії та Норвегії. Тим не менше, її розуміння є теоретико-методологічно важливим та визначальним в зрізі перспектив оцінювання урядів меншості в інших країнах, а тому поставлена у дослідженні проблема є актуальною та потребує усестороннього розгляду. Значною мірою його здійснено в наукових доробках таких дослідників, як Т. Аалберг [1], Д. Артер [2], Н. Айлот, Т. Бейл та Т. Бергман [3–6], Н. Болін [7], Ф. Крістіансен [8; 9], К. Кромбез [10], Е. Дамгаард [11; 12], К. Грін-Педерсен [13], М. Магтіла і Т. Рауніо [15], Х. Наруд і К. Стром [16, 24; 25], Х. Педерсен [17], Б. Раш [19], А. Саннерстедт [20], А. Ск'явеланд [22] тощо. У нашому ж дослідженні здійснено спробу синтезувати та узагальнити патерни "контрактного парламентаризму" як суто регіональної особливості апробації та верифікації урядів меншості в деяких країнах Європи.

Розгляд історіографії проблематики "контрактного парламентаризму" дозволяє узагальнити, що уряди меншості не завжди можуть бути усесторонньо пояснені на підставі врахування особливостей партійно-електоральної, ідеологічної та владно-опозиційної детермінації урядів як таких, а також внутрішньоурядових й виконавчо-законодавчих відносин і властивостей законотворчого процесу. Річ у тім, що в зрізі статистики формування урядів меншості, до прикладу, в країнах Європи цілком окремішнього розгляду потребують ті інституційні та політичні системи (які при цьому ж регіонально і політично є близькими), в яких такі типи урядів формуються перманентно і трактуються як формально зумовлені чи підтримані, тобто оформлені на основі своєрідних "контрактів". Це, з слів Т. Бейла і Т. Бергмана, такі парламентські демократії, в яких урядові кабінети меншості (коаліційні чи однопартійні), а також формуючі їх урядові парламентські партії мають, як вказано вище, формальні письмові домовленості із однією або кількома неурядовими (опозиційними)парламентськими партіями [4]. А це, як свідчить емпірична практика, зумовлює чи раніше зумовлювало дуже високу частоту формування і функціонування урядів меншості в таких країнах. Більше того, досвід "контрактного парламентаризму" характеризується властивими лише йому атрибутами, інституційно-процесуальними і раціонально-партологічними параметрами, які по-різному, але водночас регіонально подібно окреслюються в окремих аналітичних кейсах, якими, як зазначено вище, звикло вважати Швецію, Данію та меншою мірою Норвегію.

Атрибутивна і інституційно-процесуальна девіантність "контрактного" (на відміну від класичного) парламентаризму зумовлена тим, що, як зауважують Т. Бергман та Н. Ейлотт [5], а також Т. Бейл і Т. Бергман [4], "контрактний парламентаризм" (або, їх словами, "консолідований контрактний парламентаризм") – це такий інституційно-політичний сценарій, за якого: а) урядовий кабінет укладає виразний і чіткий письмовий "контракт" з однією чи кількома неурядовими парламентськими партіями, внаслідок чого вони трактуються як партнери; б) "контракт" ставить "партнерів" у ситуацію наявності специфічної законодавчої

угоди чи тимчасового (обов'язково письмового) зобов'язання, які обов'язково повинні бути доступними громадськості; в) внаслідок цього партії парламентської опозиції, які підписують "контракт", отримують своїх посадовців на високому владно-політичному рівні, але, разом з цим, на рівні, нижчому урядового (притаманного тільки для урядових партій). Це, на думку М. Лейвера та Н. Шофілда [14, с. 67], Т. Бейла та Т. Бергмана [4, с. 1–2], означає, що "контракт" і "контрактний парламентаризм" доцільно сприймати як щось проміжне чи середнє між традиційним розумінням законодавчої коаліції і урядової коаліції. Чи іншими словами, "контракту" бракує деяких інституційних і партійно-кооперативних параметрів для того, щоби бути безпосереднім виявом урядової коаліції. Це простежуємо із рис. 1, у якому детерміновано типи партійних урядів у європейських парламентських демократіях, які характеризуються наявністю змагальних дво-/багатопартійних систем, що з результатів парламентських виборів ведуть до реалізації ситуацій парламентської більшості чи парламентської меншості.

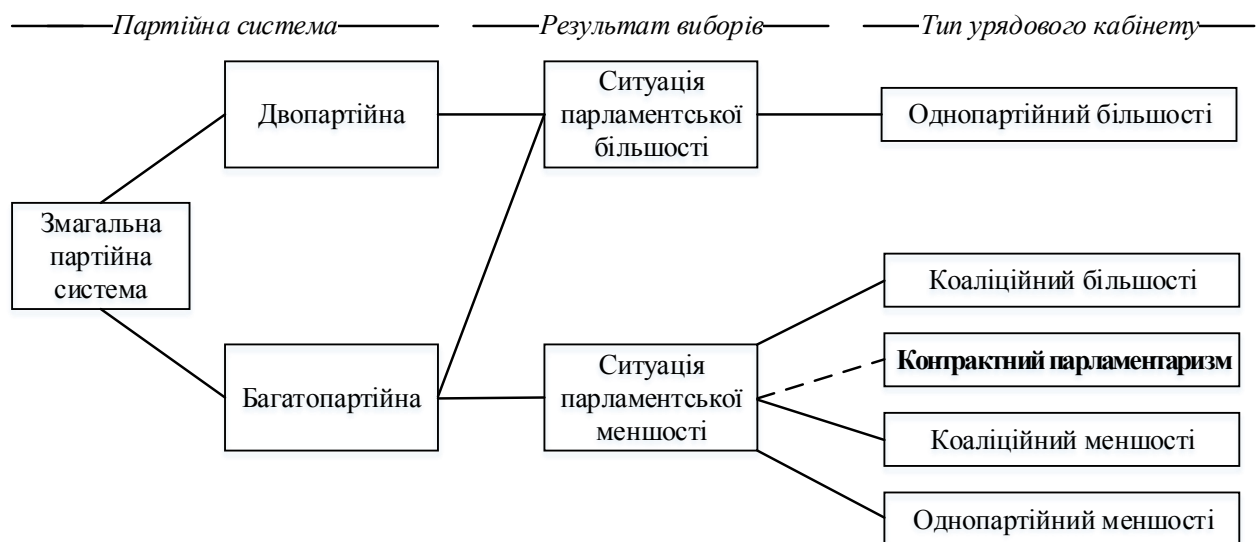

Рис. 1. "Контрактний парламентаризм" у класифікаційній структурі партійних урядів в європейських парламентських демократіях [4, с. 2; 18, с. 119]

Це зрозуміло з огляду на те, що в регіоні, де апробовано/раніше було апробовано "контрактний парламентаризм" (Швеція, Данія та Норвегія), парламентські системи дуже часто репрезентують дистинктивну модель відносин

між урядами і парламентами, про що, приміром, вказують Ф. Крістіансен [8, с. 1], Е. Дамгаард [12], А. Саннерстедт [20] і Д. Артер [2]. Спільною ознакою політичних систем Данії, Норвегії та Швеції є те, що вони поєднують партійну згуртованість та інституціоналізовані парламенти з сильними формальними повноваженнями інститутів, з однієї сторони, і постійним чи перманентним функціонуванням урядів меншості в умовах ведення постійних переговорів з опозиційними партіями, з іншої сторони [20, с. 52]. Так відбувається ось уже впродовж кількох десятиліть, коли уряди меншості виявляються цілком переважаючими і постійними. Унаслідок цього, як зауважує Е. Дамгаард [12], помічаємо постійне "пожвавлення" скандинавських парламентів, які, згідно вказівки Д. Артера, позиціонуються як "політично впливові законодавчі органи", а не як "транспортні компанії" [2]. Але у кожній скандинавській системі "контрактного парламентаризму" це відбувається по-різному, а тому потребує окремішнього розгляду і доведення того факту, що "контрактний парламентаризм" не повною мірою уніфікований, хоча й має спільні інституційно-процесуальні патерни.

Апелюючи до досвіду "контрактного парламентаризму" в Швеції, помічаємо, що в цій країні окреслена інституційно-процесуальна модель була апробована до 1976 р. і після 1994 р., коли визначальною урядово-формотворчою силою кабінетів меншості була/є партія Соціал-демократів [3; 4]. У цей період співпраця між урядовими кабінетами меншості й опозиційними партіями "зовнішньої підтримки" таких урядів нагадувала/нагадує співпрацю між партіями у межах коаліційних урядів більшості [8]. Річ у тім, що урядові та неурядові політичні партії в межах урядів меншості та систем "контрактного парламентаризму" мають не лише спільні програми, але й процедури контролю за їхньою реалізацією, що не завжди властиво навіть для коаліційних урядів більшості. Але уряди меншості в умовах "контрактного парламентаризму" все ж таки не вдається назвати коаліційними більшості, оскільки їхнім урядовим партіям не вистачає парламентських мандатів. Окрім того, представники партій "зовнішньої підтримки" урядів меншості в Швеції в умовах систем "контрактного парламентаризму" не мають

своїх представників, котрі беруть формальну участь у прийнятті владно-управлінських рішень кабінетів.

Що стосується Данії, відносно котрої термін "контрактний парламентаризм" зустрічається дещо рідше, то в ній потрібно виділяти два періоди функціонування урядів меншості. Перший стосується 1945–1973 рр., коли уряди меншості мали місце в абсолютній більшості випадків. Другий стосується періоду з 1973 р., коли в Данії не було сформовано жодного уряду більшості. Але лише у перший період в Данії реалізовувались принципи "контрактного парламентаризму". Натомість, починаючи з 1973 р. подібної практики в Данії більше не спостерігалось. Короткий аналіз історії формування однопартійних та коаліційних урядів меншості в Данії свідчить і проте, що в цій країні не створено їх унілатеральної моделі. Натомість, у Данії простежено кілька моделей формування урядів меншості та міжпартійної співпраці і між партійних домовленостей у їх межах. Однак сумарно вони не є "контрактами", які забезпечують загальну і безпосередню підтримку урядів меншості. Натомість, виявлено, що данські урядові кабінети меншості та неурядові/опозиційні парламентські партії часто беруть участь у певному типі своєрідних "переговорних угод", які стосуються законодавчого процесу. У цих угодах, які звикло є "законодавчими компромісами" [23], парламентські партії погоджуються на деякі політичні дії, щодо яких вони змушують одна одну впродовж певного періоду часу. Тому навіть в умовах "законодавчих компромісів" є елементи "контрактного парламентаризму", оскільки "компроміси" забезпечують можливість неурядових/опозиційних партій впливати на владно-політичний процес. Річ у тому, що партнери, які досягають "законодавчих компромісів", наділені правом взаємного вето щодо конкретних сфер і питань політики, які вони узгодили чи мають узгодити. Це квазіурядовий механізм, оскільки партії "зовнішньої підтримки" урядів у такому випадку не зосереджуються на якійсь одній сфері політики, а зміщуються від сфери до сфери [9], внаслідок чого парламент трактують як "найбільш впливовий".

Нарешті, найслабше, з першого погляду, "контрактний парламентаризм" виявив себе у Норвегії, починаючи з 1945 р. Значною мірою такий висновок

правомірний, оскільки єдиною сферою політики, у якій парламентські (урядові та опозиційні) партії співпрацюють між собою постійно та формально, є бюджетна. За процедурами прийняття щорічних бюджетів Норвегія суттєво відрізняється від інших систем "контрактного парламентаризму". Це виявляє, що інституційна практика виконавчо-законодавчих відносин у Норвегії значно нагадує конвенціональне правління [16]. Але навіть попри це, як вказують Х. Наруд і К. Стром [16, с. 179], найважливіші законодавчі ініціативи в Норвегії зазвичай є сферою компетенції урядового кабінету. Все це означає, що норвезькі урядові кабінети меншості зазвичай формуються і функціонують саме на підставі спеціальної (ad hoc) неформальної парламентської підтримки [1; 16, с. 183]. Тобто немає "сполучних домовленостей", внаслідок чого урядові партії вмисне намагаються не пов'язувати себе з опозиційними партіями постійно, а віддають перевагу такій законодавчій більшості, яка є "одноразовою" [7]. А це означає, що спосіб формування і функціонування урядів меншості в Норвегії є передумовою зростання парламентського впливу на виконавчу вертикаль. Річ у тому, що уряд пропонує свої законодавчі ініціативи та чекає підтримки їх від парламенту. Однак щоби урядові ініціативи були прийняті, уряд часто повинен йти на поступки та вносити поправки у свої законопроекти. Крім того, урядовий кабінет час від часу ризикує, що парламент діятиме супроти його волі. У цьому контексті норвезький випадок є очевидним зразком так званого "міноритарного парламентаризму" чи "парламентаризму меншості", який реалізується через наявність інститутів слабого уряду та сильного парламенту. Про слабкість "контрактного парламентаризму" додатково свідчить і конституційно зумовлений факт, що в Норвегії не передбачено можливості дострокового розпуску парламенту.

Деталізуючи параметри й особливості "зовнішньої підтримки" урядів меншості неурядовими/опозиційними партіями у системах "контрактного парламентаризму", розуміємо, що вони є дистинктивними. Наприклад, у Швеції однопартійні урядові кабінети меншості тісно співпрацюють з двома політичними партіями "зовнішньої підтримки". Це наближує такі кабінети до визначення феномену "домовленостей зовнішньої підтримки", бо результовані

внаслідок них "контракти" узгоджуються до моменту формування урядів, є всеосяжними у політичному зрізі та явними, а тому забезпечують більш, аніж короткострокову прихильність неурядових партій до таких урядів та пролонгують їх діяльність [3; 25, с. 62, 97]. Натомість, у Норвегії ситуація опозиційно-контраверсійна, адже законодавчі коаліції конструюються "від випадку до випадку" як ситуативні, через що домовленості про формування і підтримку урядів меншості не є формалізованими. Нарешті, кейс Данії є проміжним/серединним, бо ключові питання найчастіше вирішуються на основі "законодавчих компромісів", у яких певні групи партій змушують одна одну впродовж окресленого часу діяти так, як вони узгодили. Відповідно, данський кейс є випадком "змішування" двох стратегій: по-перше, коли підтримка урядів меншості "склеюється" специфічним набором партій з приводу вузького кола проблем, однак упродовж тривалого періоду; по-друге, коли підтримка урядів меншості "склеюється" специфічним набором партій із приводу широкого кола проблем, але упродовж короткого періоду часу [25, с. 68]. Саме тому данські міжпартійні домовленості у формуванні та функціонуванні урядів меншості відрізняються, приміром, від шведських: по-перше, вони не є настільки широкими у своєму політично-ідеологічному діапазоні, а по-друге, учасники "законодавчих компромісів" – це не обов'язково партії, які відповідають за стабільність/виживання урядів. Це зумовлено тим, що данські партії "зовнішньої підтримки" урядів меншості часто є опозиційними [8, с. 15]. Що ж стосується відмінності данського парламентаризму від норвезького, так це те, що практика "законодавчих компромісів" відрізняється від практики спеціальних (ad hoc) законодавчих коаліцій кореляцією з точним періодом часу, коли партії гарантують/надають одна одній "вето-повноваження". Приміром, поки "законодавчий компроміс" діє, група партій, яка його досягає, унеможливлена його порушувати. Тому чимало "законодавчих компромісів" можуть бути чинними одночасно, формуючи тим самим "витончену павутину". На відміну від Норвегії, це обмежує свободу партій формувати законодавчі коаліції у будь-якій сфері політики.

Разом із цим, особливості "зовнішньої підтримки" урядових кабінетів меншості неурядовими/опозиційними партіями в системах "контрактного парламентаризму" консолідується/уніфікуються тим фактом, що обсяги політичних цілей урядових партій у рамках однопартійних або коаліційних урядів меншості є меншими, аніж обсяги політичних цілей у межах законодавчих коаліцій, які підтримують уряди меншості [25, с. 97]. Але навіть попри це, "зовнішня підтримка" кабінетів меншості не однозначно кореспондується із відносною силою парламентів та урядів. Так, К. Стром наголошує, що чим сильнішим є уряд меншості, тим більшою мірою він віддаватиме перевагу не стабільним угодам ("контрактам") з опозиційними партіями, а так званим "рухливим коаліціям" з ними [25, с. 97]. Натомість, Е. Дамгаард каже, що трендом слабких урядів меншості є укладання угод, які не забезпечують урядам стабільної "зовнішньої підтримки" [12, с. 90]. Дві позиції як одночасно правильні, але в різних аналітичних ракурсах, об'єднує Ф. Крістіансен [8, с. 16], який зауважує, що уряди меншості, які ґрунтуються та не ґрунтуються на формальних домовленостях, можуть бути як сильними, так і слабкими в різних політико-інституційних умовах. З огляду на це, П. Варвік аргументує, що підтримка чи не заперечення урядів меншості з боку опозиційних партій у парламентських демократіях може бути "формальною", "декларованою" чи "недекларованою" [26]. Відповідно, можна стверджувати, що тип "зовнішньої підтримки" урядів меншості не обов'язково передбачає та попереджає, що урядовий кабінет є слабким або сильним порівняно із парламентом. Натомість, цілком очевидно інше, а саме той факт, що слабкий уряд меншості робить набагато більше поступок перед парламентом для досягнення домовленостей та цілей, аніж сильний уряд меншості.

Значною мірою причини вибору точного типу домовленостей між урядовими й опозиційними партіями в зрізі урядових кабінетів меншості у системах "контрактного парламентаризму" залежать від кореляції владно-посадових і політично-ідеологічних цілей парламентських партій. Це змушує Х. Педерсен і К. Гріна-Педерсена відзначати, що урядові кабінети меншості є компромісом безпеки і

гнучкості реалізації партійних цілей [13; 17]. З слів К. Строма [25, с. 108], це означає, що уряди меншості, як вказано вище, є результатами варіативності двох законодавчих стратегій партій – врахування своєї переговорної сили і врахування своєї здатності контролювати порядок денний. Відповідно, К. Стром [24] зауважує, що є три ключові фактори, які пояснюють відносну партійну "сором'язливість до влади" у системах "контрактного парламентаризму". По-перше, партії у таких системах зазвичай "орієнтовані на майбутнє", бо їхні лідери користуються перевагами організаційної культури, дисципліни та лояльності, що зменшує тиск на них з приводу досягнення короткострокових цілей. Це паралельно дозволяє таким партіям бути впевненими у тому, що отримання ресурсів підтримки від масового членства та державних субсидій є тривалим. По-друге, парламентські структури сприяють тому, щоби партії були впливовими у термінах формування державної політики навіть з лав парламентської опозиції. Це зазвичай відбувається з крісел сильних спеціалізованих постійних комітетів парламентів. По-третє, парламентські вибори, які завжди є дуже конкурентними та змагальними і часто призводять до дуже збалансованих результатів, сприяють тому, що партії і партійні лідери чутливі до електоральних витрат від перебування при владі. Відмінність позицій Е. Дамгаарда та К. Строма в тім, що перша більшою мірою динамічна, а друга – більшою мірою статична. Однак і один, і другий аргументують, що про особливості урядів меншості у системах "контрактного парламентаризму", як і в парламентських демократіях загалом, треба розмірковувати, озираючись як на інституційні, так і на раціонально-партійні детермінанти.

Підсумовуючи все вище окреслене, звертаємось до зауважень Б. Раша [19] і К. Строма [23–25], які зазначають, що серед ключових причин частого формування урядів меншості у системах "контрактного парламентаризму" чи загалом з ключових причин феномену "контрактного парламентаризму" (і зміщення до нього) потрібно виділяти такі: а) конституційно-правове та інституційно-політичне детермінування патернами систем негативного парламентаризму [6]; б) формально-правове і фактично-політичне регламентування

інститутами сильних парламентів, для яких властиві сильна опозиція і впливові постійні комітети [11; 12; 14; 25]; в) раціонально-зумовлене детермінування владно-посадово і політико-ідеологічно орієнтованими між партійними взаєминами і конкуренцією, зокрема за умови наявності домінуючих і центристських партій[10; 15; 21; 22]. Але окреслені висновки реалізуються по-різному таз різною інституційною, раціональною і партологічною детермінованістю/інтенсивністю. Це означає, що в цілому уніфікованими вони є або повинні бути теоретично, однак розрізненими вони є або можуть бути практично.

1. Aalberg T. Norway / Aalberg Toril // *European Journal of Political Research*. 2002. Vol. 41. P. 1047–1056.
2. Arter D. *Scandinavian Politics Today* / David Arter. Manchester : Manchester University Press, 1999. 366 p.
3. Aylott N. Almost in Government, But Not Quite: The Swedish Greens, Bargaining Constraints and the Rise of Contract Parliamentarism / Nicholas Aylott, Torbjörn Bergman. Paper presented in Panel 6, ECPR joint sessions of workshops, Uppsala, April 2004. 25 p.
4. Bale T. "Captives no longer, but servants still?" Contract Parliamentarism and the New Minority Governance in Sweden and New Zealand / Tim Bale, Torbjörn Bergman. *Government and Opposition*. 2006. Vol. 41. No. 3. P. 422–449.
5. Bergman T. Parliamentarism per kontrakt – blir den svenska innovationen långlivad? / Torbjörn Bergman, Nicholas Aylott. *Riksdagens årsbok*. 2002. Vol. 3. P. 4–7.
6. Bergman T. Sweden: Democratic Reforms and Partisan Decline in an Emerging Separation-of-Powers System / Torbjörn Bergman. *Scandinavian Political Studies*. 2004. Vol. 27. P. 203–225.
7. Bolin N. Samarbete, stöd eller opposition? Majoritetsbyggande i Skandinavien / Niklas Bolin. Umeå: Department of Political Science, 2004.
8. Christiansen F. Inter-party Cooperation in Scandinavia : Minority Parliamentarism and Strong Parliaments / Flemming Juul Christiansen. *Paper prepared for*

- presentation at the ECPR Joint Sessions of Workshops in Granada. 14–19 April 2005. 37 p.*
9. Christiansen F. Politiske forlig og mindretalsparlamentarisme i dansk politik / Flemming Juul Christiansen. *Politologiske Studier*. 2002. Vol. 5. No. 1. P. 23–37.
  10. Crombez C. Minority Governments, Minimal Winning Coalitions and Surplus Majorities in Parliamentary Systems / Christopher Crombez. *European Journal of Political Research*. 1996. Vol. 29. No. 1. P. 1–29.
  11. Damgaard E. Developments in Danish Parliamentary Democracy: Accountability, Parties and External Constraints / Erik Damgaard. *Scandinavian Political Studies*. 2004. Vol. 27. No. 1. P. 115–131.
  12. Damgaard E. The Strong Parliaments of Scandinavia: Continuity and Change of Scandinavian Parliaments / Erik Damgaard. Copeland G. Parliaments in the Modern World: Changing Institutions / Gary W. Copeland, Samuel C. Patterson. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994. P. 85–103.
  13. Green-Pedersen C. Minority Governments and Party Politics : The Political and Institutional Background to the "Danish Miracle" / Christoffer Green-Pedersen. *Journal of Public Policy*. 2001. Vol. 21. No. 1. P. 63–80.
  14. Laver M. Multiparty Government : The Politics of Coalition in Europe / Michael Laver, Norman Schofield. London : Oxford University Press, 1998. 308 p.
  15. Mattila M. Government Formation in the Nordic Countries : The Electoral Connection / Mikko Mattila, Tapio Raunio. *Scandinavian Political Studies*. 2002. Vol. 25. P. 259–280.
  16. Narud H. Norway : Madisonianism Reborn / Hanne Marthe Narud, Kaare Strøm. *Scandinavian Political Studies*. 2004. Vol. 27. No. 2. P. 175–201.
  17. Pedersen H. Politiske forlig i dansk politik 1850-2001. En analyse af sammenhængen mellem mindretalsparlamentarisme og forekomsten af forpligtende lovgivningskoalitioner / Helene Helboe Pedersen. Aarhus: Department of Political Science, 2005.

18. Powell B. *Comparative Politics Today : A World View* / Bingham Powell, Kaare Strøm, Russel J. Dalton. New York : Longham, 2000.
19. Rasch B. *Why Minority Governments? Executive-Legislative Relations in the Nordic Countries* / Bjorn Erik Rasch // Persson T. *Parliamentary Government in the Nordic Countries at a Crossroads : Coping with Challenges from Europeanisation and Presidentialisation* / Thomas Persson, Matti Wiberg. Stockholm : Santérus Förlag, 2011. P. 41–62.
20. Sannerstedt A. *Negotiations in the Riksdag* / Anders Sannerstedt. Stenelo L. *The Bargaining Democracy* / Lars-Göran Stenelo, Magnus Jerneck. – Lund : Lund University Press, 1996. P. 17–58.
21. Schofield N. *Political Competition and Multiparty Coalition Governments* / Norman Schofield. *European Journal of Political Research*. 1993. Vol. 23. No. 1. P. 1–33.
22. Skjæveland A. *Modelling Government Formation in Denmark and Beyond* / Asbjørn Skjæveland. *Party Politics*. 2009. Vol. 15. P. 715–735.
23. Strøm K. *A Behavioral Theory of Competitive Political Parties* / Kaare Strøm. *American Journal of Political Science*. 1990. Vol. 34. No. 2. P. 565–598.
24. Strøm K. *Deferred Gratification and Minority Governments in Scandinavia* / Kaare Strom. *Legislative Studies Quarterly*. 1986. Vol. 11. No. 4. P. 583–605.
25. Strøm K. *Minority Government and Majority Rule* / Kaare Strom. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 293 p.
26. Warwick P. *Government Survival in Parliamentary Democracies* / Paul Warwick. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 200 p.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ МІГРАНТІВ В УКРАЇНІ

The article considers the concept of migrants and internally displaced persons, international standards and problems of legal consolidation and protection of their rights at the national level. Migration has become one of the major problems of population and is seen not only as a simple mechanical movement of people, but as a complex social process that affects many aspects of society. Along with the problems of emigration trend intensified internal population movements, caused by various factors.

Наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. в результаті глобалізаційних процесів виробництва й обміну та історичних геополітичних змін (розпад СРСР, подальший розвиток інтеграції в межах ЄС, створення нових інтеграційних економічних об'єднань держав у різних частинах світу та низка інших факторів) явища зовнішньої (міжнародної) трудової міграції набули особливо серйозного значення для розвитку світу в цілому та окремих його регіонів зокрема [1, с.2].

Сьогодні дискусія про міграцію втілює в собі протиріччя між економічною логікою глобалізації, з одного боку, і тими моральними цінностями, які втілює в собі концепція прав людини, - з іншого. У фокусі цих розбіжностей часто виявляються прямо протилежні погляди на те, як повинні захищатися права мігрантів, особливо тих, які не мають легального статусу, і то, як можуть бути забезпечені міркування безпеки і соціальної стабільності, якщо іноземні громадяни опиняються під захистом національного законодавства. У повсякденній реальності це протиріччя ставить міграцію в центр дискусії про те, яким чином іноземні робітники і громадянське суспільство можуть самоорганізуватися для того, щоб чітко сформулювати і захистити свої права [2, с.2].

В сучасний період число міжнародних мігрантів більше, ніж коли б ти не було за всю історію людства: приблизно понад 232 мільйонів людей живуть і працюють за межами своїх рідних країн. Як зазначено у доповіді Верховного комісара ООН з прав людини, у той час як для деяких людей міграція являється позитивним і збагачувальним досвідом, для багатьох інших процес міграції супроводжується дискримінацією, експлуатацією та численними порушеннями прав людини. По всьому світу саме мігранти особливо беззахисні перед порушеннями їх економічних, соціальних і культурних прав.

Виклики в міграційній сфері безпосередньо стосуються й України. За свідченням фахівців, на території Євросоюзу працюють, навчаються і проживають численні українці. Не менш важливими для України являються проблеми внутрішньої міграції. Починаючи з 2013 р. численні внутрішні переселення в Україні спричинені анексією Криму та воєнними діями на Донбасі, носять вимушений характер. Вимушені міграції принципово відрізняються від добровільних спрямованих на покращання матеріального та соціального становища, тим, що, навпаки, спричиняють втрату соціального статусу та руйнування добробуту переселенців. Демографічні процеси, що відбуваються у зв'язку із хвилею внутрішньої міграції, стають не лише головною економічною й соціальною, а й ідеологічною та політичною проблемою.

Світове співтовариство закликає держави ретельно проаналізувати своє законодавство і свою політику з тим, щоб адекватно реагувати на проблеми, що стоять перед мігрантами, та їх вразливість, а також запобігати недотримання їх громадянських, економічних, політичних і культурних прав. Саме тому важливо, щоб всі держави розглядали міграцію через призму прав людини. При такому підході центральне місце в міграційній політиці відводиться індивідууму-мігранту, забезпеченню його захисту і доступу до допомоги в разі порушень його прав.

Мета даної роботи полягає в аналізі прав мігрантів та внутрішньо переміщених осіб відповідно до норм Конституції та міграційного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Права людини мігранта безпосередньо впливають із загальних прав людини і їх конституційно-правового забезпечення. Держави закріплюють на конституційному рівні певну теоретично-правову концепцію прав людини, яка ґрунтується на загальновизнаних принципах і стандартах міжнародного права та спирається на універсальні гуманістичні ідеї класичних концепцій походження прав людини. Положення конституцій щодо забезпечення прав людини покладені в основу формування національної системи захисту прав і свобод людини і громадянина. Варто погодитись із твердженням К. Бабенко, що конституювання прав людини як об'єкту конституційного захисту є необхідним процесом, який є невіддільним від формування ідеї правової держави і демократії [3, с.1].

Особливість розвитку конституційних правовідносин сучасного періоду полягає в універсалізації основних прав і свобод, поширенні гарантій і заходів захисту не тільки на громадян, але і на іноземних громадян та осіб без громадянства. Спостерігається загальна тенденція зближення правового статусу громадян і іноземних громадян, осіб без громадянства, що законно перебувають на території приймаючої держави. Приєднавшись до основоположних міжнародних документів з прав людини, держави тим самим зобов'язалися дотримуватись принципів прав людини, в тому числі й принципу свободи пересування та гуманного ставлення до біженців, шукачів притулку та переміщених осіб. Права людини мігранта входять у загальну систему прав людини як об'єктів конституційно-правового регулювання. У конституціях, як правило, закріплюються концептуальні основи правової політики у галузі прав іноземних громадян.

Відповідно до ст. 26 Конституції України іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і

громадяни України, - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [4, ст.26]. Такими винятками, наприклад, є право на участь у виборчому процесі, де право обирати і бути обраними до виборних органів влади мають лише громадяни України. За Конституцією України іноземці та особи без громадянства є рівними перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, інших обставин.

Більш детальна регламентація прав мігрантів відбувається за допомогою норм галузевого законодавства, в першу чергу – міграційного, яке встановлює основні напрями державної міграційної політики, визначає обсяг прав мігрантів, встановлює компетенцію у сфері міграції відповідних органів державної влади.

До міграційного законодавства України належать Закони України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про імміграцію», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Концепція державної міграційної політики», затверджена Указом Президента України від 30 травня 2011 року, та інші укази Президента та постанови уряду.

Приймаючи законодавчі акти у сфері міграції, держави повинні дотримуватися прийнятих на себе зобов'язань по міжнародним документам, які встановлюють певні стандарти у галузі прав мігрантів. Форми такого законодавства у різних країнах можуть бути різними в залежності від їх правових традицій, геополітичних та історичних передумов тощо. Держави можуть передбачати більш широкі права, ніж передбачено у міжнародних договорах, але не можуть використовувати національне законодавство для звуження зобов'язань, які містяться в ратифікованих ними міжнародних договорах. Більш того, згідно норм і звичаїв міжнародного права, навіть у випадку неприйняття відповідного національного законодавства, держава не звільняється від зобов'язань по договорах, у яких вона приймає участь.

За законодавством України мігрантам надаються додаткові права, які залежать від особливостей їх конституційно-правового статусу. Так, іноземні громадяни чи особи без громадянства, які іммігрували до України, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, відповідно до ст. 13 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» мають право на: тимчасове працевлаштування, навчання, медичну допомогу в порядку, встановленому законодавством України; проживання у родичів, у готелі, піднаймання житлового приміщення або користування житлом, наданим у пункті тимчасового розміщення біженців; безоплатну правову допомогу в установленому порядку; інші права, передбачені Конституцією та законами України для іноземців та осіб без громадянства, які законно перебувають на території України [5, ст.13].

Особи, які набули статусу біженця чи особи, які потребують додаткового захисту, відповідно до ст. 15 зазначеного Закону мають рівні з громадянами України права на: пересування, вільний вибір місця проживання, вільне залишення території України, крім обмежень, встановлених законом; працю; провадження підприємницької діяльності, не забороненої законом; охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; відпочинок; освіту; свободу світогляду і віросповідання; направлення індивідуальних чи колективних письмових звернень або особисте звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів; володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; безоплатну правову допомогу в установленому порядку [5, ст.15].

Особи, яким надано тимчасовий захист, мають право на: безоплатне проживання у придатних для тимчасового перебування місцях; забезпечення достатнім харчуванням, ліками, одягом; отримання роботи в Україні на строк, на який надано тимчасовий захист; отримання грошової допомоги, якщо в них немає інших доходів в Україні; свободу пересування територією України на тих самих умовах, що визначаються законами України для іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах; безоплатну невідкладну медичну допомогу в державних закладах охорони здоров'я; користування іншими правами, які їм гарантуються відповідно до міжнародних договорів, законів та інших нормативно-правових актів України [5, ст.20].

Додаткові права внутрішніх переселенців на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту, безпечні умови життя і здоров'я, отримання гуманітарної та благодійної допомоги тощо передбачені Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [6].

Як відомо, саме нормативно-правове закріплення прав ще не забезпечує їх практичного здійснення й, не отримавши підкріплення ефективним механізмом захисту, є декларативним наміром прийнятих нормативно-правових актів. Варто погодитись із думкою , що право людини розглядається не лише як виключна можливість набувати матеріальні й нематеріальні (в тому числі – духовні, культурні) цінності, надана людині від природи чи зафіксована у законах держави, але й як обов'язкова наявність гарантій перетворення цієї можливості у реальність, реальний процес такого перетворення і позитивний результат останнього [7, с.7]. Тобто, людина має дане право лише у тому випадку, коли реально може набути і набуває блага, що є предметом даного права.

Для забезпечення прав людини, в тому числі й людини-мігранта, держава встановлює відповідні політичні, економічні, соціальні і юридичні гарантії, які відіграють ключову роль у механізмі реалізації прав людини. Вся система

державного гарантування прав і свобод ґрунтується на демократизмі громадянського політичного ладу, внаслідок чого і сама правова держава конституційно характеризується як демократична. Під гарантіями прийнято розуміти «умови і засоби, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод людини і громадянина» [8, с.171-176], «систему умов, що забезпечують задоволення благ і інтересів людини» [9, с.11], «комплекси встановлених законом засобів і способів здійснення прав і свобод, захисту їх від можливих чи реальних порушень» [7, с.8].

Узагальнення існуючих у доктрині конституційного права понять гарантій прав людини дає можливість визначити поняття гарантій прав людини-мігранта, під якими, на наш погляд, варто розуміти передбачені Конституцією та конкретизовані в нормативно-правових актах України політичні, економічні, соціальні, юридичні, культурні та моральні умови і засоби, які забезпечують найбільш повне і всебічне забезпечення реалізації, дотримання та охорони прав мігрантів.

Спеціальні гарантії забезпечення прав і свобод мігрантів, як і додаткові права, обумовлені особливостями їх приналежності до певної категорії мігрантів. Так, для іммігрантів, що перебувають в Україні на законних підставах, гарантії направлені, передусім, на їх успішну інтеграцію в українське суспільство.

У рамках дотримання основних принципів політики інтеграції мігрантів у Європейському Союзі інтеграцію можна визначити як динамічний двосторонній процес взаємного пристосування всіх іммігрантів та мешканців приймаючої країни, результатом якого є забезпечення усім рівних громадянських, соціальних та економічних можливостей [10, с.208-215].

Поняття інтеграції мігрантів як процесу їх "входження" в соціум країн імміграції, їх адаптації та подальшої приживлюваності в цьому суспільстві є відносно новим: воно стало предметом широкої суспільної дискусії та державної політики в європейських країнах в останній третині ХХ століття [11, с.19]. Концептуальна дискусія про політику інтеграції мігрантів має особливе

значення і для України, яка не має ще достатнього досвіду в галузі інтеграційної політики та управління процесами міжнародної міграції.

Інтеграційна політика – це система законодавчих заходів і практичних механізмів, які регулюють процеси включення іммігрантів у суспільство, що приймає, відповідно до його економічних, демографічних, геополітичних, соціальних і культурних цілей. За висновками міжнародних організацій інтеграція – це поступовий процес, який проходить на трьох рівнях: на правовому рівні: іммігрантам надається все більше широке коло прав, подібних до правами громадян, а в кінцевому рахунку вони отримують право на постійне проживання і, можливо, громадянство; на економічному рівні: поступово слабшає залежність іммігрантів від допомоги держави притулку або від гуманітарної допомоги, і вони все більше забезпечують себе, знаходячи здатність жити самостійно і вносити внесок в місцеву економіку; на соціальному і культурному рівнях: взаємодія між іммігрантами та місцевою громадою дозволяє іммігрантам брати участь в громадському житті своєї нової країни [12].

Саме для сприяння добробуту іммігрантів, забезпечення їх економічних, соціальних, культурних і громадянських прав та їх інтеграції у суспільство, необхідні спеціальні гарантії держави. Такі гарантії включають в себе політику та заходи, що забезпечують рівний доступ до державних, передусім, соціальних послуг (базових послуг охорони здоров'я, освіти, соціальної допомоги і страхування) та правового захисту, а також участь іммігрантів у процесах прийняття рішень, що стосуються їхнього життя.

З одного боку, як слушно зазначає О. Риндзак, інтеграція означає, що суспільство, що приймає, має створити умови для повного залучення мігрантів до економічного, соціального, культурного та політичного життя. З іншого – саме за умов інтеграції іммігранти сприймають соціально-культурні норми й цінності суспільства, що приймає, зберігаючи при цьому власну національну ідентичність [10, с.208-215].

На забезпечення інтеграції іммігрантів в Україні прийнятий «План заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року», затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. Завдання, які повинні виконуватися в рамках реалізації програми з інтеграції біженців та інших іммігрантів, умовно і коротко можна згрупувати за такими напрямками: забезпечення надання первинної безоплатної правової допомоги; освітня сфера: організація функціонування адаптаційних курсів, розроблення уніфікованих програм вивчення мови, культури, законодавства, заходи щодо підвищення рівня правової культури біженців тощо; сфера охорони здоров'я: забезпечення доступу до медичної допомоги, реалізація проектів та консультацій з надання медичної та психосоціальної допомоги тощо; надання соціальних та публічних послуг: утворення центрів соціальної інтеграції, забезпечення надання соціальних послуг біженцям, які знаходяться у складних соціальних обставинах, забезпечення права на соціальний захист у разі безробіття тощо; забезпечення права на житло: створення пунктів тимчасового утримання, вивчення можливостей надання житла та розроблення програми надання доступного житла; працевлаштування: сприяння працевлаштуванню біженців, проведення роботи з роз'яснення питань щодо регіонального ринку праці; просвітницька діяльність: висвітлювання ходу реалізації політики з інтеграції біженців тощо [13, с.1].

Входження у сферу зайнятості та участь у системі соціально-трудоких відносин являється одним з найважливіших способів інтеграції іммігрантів у приймаюче суспільство, тому забезпечення права на працю та спрощення умов інтеграції іммігрантів у ринок праці повинно бути ключовим пріоритетом політики інтеграції. Це відповідає вимогам Конвенції МОП №143 «Про трудящих-мігрантів», яка закликає країни – члени МОП боротися із зловживаннями у сфері міграцій і дотримуватися базових прав людини стосовно всіх мігрантів, Рекомендаціям МОП №151 «Про трудящих-мігрантів», які передбачають серед гарантій прав мігрантів, зокрема, право на участь у

заходах активної політики зайнятості (доступ до послуг професійної орієнтації та сприяння у працевлаштуванні, захист зайнятості, надання іншої чи тимчасової роботи або перепідготовки у разі втрати роботи), належні умови праці, в тому числі заходи з безпеки праці й соціального захисту, та належні умови життя, включаючи житло, соціальну допомогу, доступ до освіти та охорони здоров'я [14], Конвенції про статус біженців, у ст. 17 якої зазначено, що держави надають біженцям, які законно проживають на їх території, сприятливе правове становище стосовно права роботи за наймом, що держави повинні сприятливо ставитись до можливості прирівняти права всіх біженців щодо праці з правами громадян своєї країни.

Це положення знайшло своє відображення у Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» та Законі України «Про зайнятість населення». Зокрема, ст. 3 Закону «Про зайнятість населення» передбачає, що іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, яких визнано в Україні біженцями, яким надано притулок в Україні, яких визнано особами, що потребують додаткового захисту, яким надано тимчасовий захист, а також ті, що одержали дозвіл на імміграцію в Україну, мають право на зайнятість на підставах і в порядку, встановлених для громадян України [15, ст.3]. Таким чином, Україна не обмежує трудові права іммігрантів та не виключає їх з сфери трудового та соціального законодавства.

Висновки. Отже, на підставі аналізу доктринальних і законодавчо визначених положень сформулюємо поняття прав людини мігранта як об'єкту конституційно-правового регулювання – це визнані світовим співтовариством і утверджені та гарантовані державою можливості і домагання людини мігранта в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах приймаючої країни на користування елементарними і найбільш важливими благами й умовами безпечного, вільного і гідного існування і розвитку на основі принципів рівноправності й недискримінації.

Характерними ознаками прав людини мігранта є: тимчасовий характер – до моменту натуралізації або повернення іммігранта у країну свого громадянства; можливість обмеження державою у відповідності до законів (виборчі права, право обіймати певні посади); спеціальна процедура отримання деяких прав (необхідність дозволу на працевлаштування).

1. Поліщук О. В. Міжнародно-правове регулювання трудової міграції населення: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 – міжнародне право / О. В. Поліщук. Харків, 2009. 12 с.
2. Таран П. Глобализация и трудовая миграция: необходимость политики, основанной на правах человека. *Век глобализации*. Выпуск №1 (5) /2010. С.2
3. Бабенко К. А. Права людини як об'єкт конституційного захисту [електронний ресурс] – режим доступу: <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/b/256-prava-lyudini-yak-ob-ekt-konstitutsijnogo-zakhistu.html>
4. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30
5. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 16. ст.146
6. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 1. ст.1
7. Ерицян А. Г. Конституционное регулирование прав и свобод человека и гражданина в республике Армения: автореф. дисс. ... доктора юрид. наук. Специальность 12.00.02 - Конституционное право; Государственное управление ; Административное право; Муниципальное право. М., 1999. 7 с.
8. Теория государства и права: курс лекций / под. ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. М., 1997. С. 171-176
9. Болдырев С.Н. Гарантии как технико-юридические средства обеспечения прав и свобод личности. *Общество и право*. 2010. №5.

10. Риндзак О.Т. Міграційний та інтеграційний потенціал населення як важливі фактори розвитку територіальних міграційних систем. *Соц.-ек.проблеми сучас.періоду України*. 2013. Вип. 3(101). С. 208-215
11. Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, 2013. 22 p.
12. Декларація по итогам диалога на высоком уровне по вопросу о международной миграции и развитии /Шестьдесят восьмая сессия ГА ООН, октябрь 2013 / A/68/L.5
13. Про затвердження плану заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2012 р. № 605-р [електронний ресурс] – режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/605-2012-%D1%80>
14. База даних Міжнародної організації праці [електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.ilo.org/ilolex>
15. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 (в редакції від 30.08.2016 р). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 24. ст.243

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТ-ОБ'ЄКТНИХ ВІДНОСИН У МАСОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

The article researches the nature of subjective-objective relations in the mass society. Relations between mass and a leader are researched through the prism of the modern theoretical approaches in political science, psychology and political culture. The article explains that the roles of subject and object in the mass society are changeable, but the loss of individuality in the masses is universal.

Вихід мас на політичну арену першої половини ХХ ст. обумовив актуальність комплексних досліджень як феномену «маси» в цілому, так і дотичної до нього проблематики – масового суспільства, політичного лідерства, вождізму, ролі особистості у масових рухах та процесах. Із відходженням ери тоталітаризму ці дослідження не втратили своєї актуальності, оскільки тепер вони намагаються аналізувати взаємозв'язок індивіда і маси не стільки в умовах тоталітарності, скільки в сучасних умовах демократичних суспільств, в яких технологія, споживання і масова культура утворюють новий формат масової людини. Саме крізь призму новітніх тенденцій варто також звернути увагу на те, якою є природа суб'єкта і об'єкта в сучасному суспільстві культури споживання, яким чином формуються суб'єктні та об'єктні характеристики людини як носія масового типу культури та свідомості.

Як зазначила Л. В. Алексєєва, «для людини бути суб'єктом – означає проявляти суб'єктність – вроджену базову функціональну характеристику, що розвивається в процесі її життєдіяльності» [1, с. 55]. На думку авторки, поняття «суб'єктності людини» слід виводити із поняття «здатність». У зв'язку з цим, дані поняття слід розглядати крізь призму успішності та у контексті вимог життєдіяльності та можливостей людини. Таким чином, суб'єктність постає як здатність, котра забезпечує людині ефективне автономне функціонування у нерозкритій повністю системі життєвих координат.

Так само крізь призму поняття «здатність» Л. В. Алексєєва пропонує розглядати об'єктність людини як базову характеристику, яка виражається у здатності людини проявляти риси об'єкта. Об'єктність має різноманітну природу: людина існує як матеріальний об'єкт, а також може ставати об'єктом різних соціальних, психологічних чи політичних впливів. Об'єктна сутність людини як особистості є необхідною для життєдіяльності, але недостатньою для проявів її як суб'єкта психічної та соціальної активності. Мова йде про те, що об'єктна сутність людини надає їй можливість відтворювати відносини, адаптуватися до дійсності та виживати на рівні індивіда, або суспільства. Однак, на думку дослідниці, людині надані передумови для більших можливостей. У людини є свобода як необхідна умова для прояву суб'єктності [1, с. 56–57].

Таким чином, функціонування людини у просторі «суб'єкт-об'єкт» дозволяє їй однаковою мірою проявляти як суб'єктні так і об'єктні здібності, а також суб'єктно-об'єктні. Про ефективність соціального життя свідчать ті умови, які воно надає людині для проявів власної автономності. Якщо суспільство не надає людині можливостей обирати між суб'єктністю та об'єктністю, перетворюючи її як особистість на об'єкт впливу, то таке суспільство слід визначати як насильницьке. В цілому, у сучасних суспільствах об'єктність людини можна розглядати як наслідок процесу об'єктивації (опредметнення), що здійснюється соціально-політичними інститутами, а також як продукт об'єктивних процесів суспільної життєдіяльності.

Найяскравіше суб'єкт-об'єктні відносини у масовому суспільстві можна зобразити крізь призму аналізу масової культури. Саме вона обумовлює той вплив, за рахунок якого самостійний індивід з власними потребами та інтересами втрачає атрибути суб'єктності та розчиняється у масі знеособлених індивідів.

Російський дослідник А. Н. Ільїн виділив три рівні в ієрархії масової культури: 1) Кітч; 2) Мід; 3) Арт. На кожному рівні встановлюються різні типи суб'єкт-об'єктних відносин. Так, кітч, як найнижчий рівень масової культури,

безумовно руйнує суб'єктність людини, нав'язуючи їй некритичну та нетворчу свідомість, яка функціонує в режимі автономії інтелектуальних сил. Загалом, вплив кітчю на суб'єктність можна охарактеризувати як максимально тоталітарний. Мода і реклама на цьому рівні функціонують з найбільшим розмахом; вони не тільки є засобами поширення кітчю, але і його продуктом. Головною метою кітчю завжди є комерціалізація, а заробіток – найбільшою цінністю. У свою чергу, мід можна охарактеризувати як своєрідну межу (перехідний етап) між артом та кітчем. На цьому рівні у суб'єкта присутнє мінімальне критичне мислення, але його якість є недостатньою для розуміння та осмислення продуктів високої культури. Інтерес суспільства до псевдонаукової літератури, а також адаптація класики до екранної культури є найхарактернішими ознаками мід-культури [2].

У свою чергу, арт-культура спрямована на формування суб'єкта з притаманними йому творчими та інтелектуальними якостями. Коли людина творчо проявляє свою індивідуальність, вона цим самим виходить за межі дозволеного, займає місце над культурою і перестає бути її пасивним споживачем. Переростаючи культуру, суб'єкт сам починає її розвивати. У цьому випадку відбувається комунікація між суб'єктом і культурою, в якій присутній двосторонній зв'язок. Маса, внаслідок своєї об'єктності, позбавлені цієї комунікації, і приречені на виконання ролі пасивного споживача. Тут і закладено принципову відмінність арту від кітчю. Прихильники високого мистецтва є, як правило, людьми інтелектуальної праці, чий рівень розвитку дозволяє опиратися маніпуляційним впливам ззовні та здійснювати усвідомлений вибір [2].

Загалом відносини суб'єкта і об'єкта у масі слід пояснювати, виходячи із з'ясування мотивів, які змушують людину ставати членом маси. Як правило, в основі виникнення маси закладено індивідуальні потреби в ідентифікації себе з великою кількістю людей заради регуляції своїх емоційних станів. Причому ця потреба актуалізується у тих випадках, коли мова йде про сильні емоційні стани, з якими сам індивід впоратися не здатен. Тоді він потребує особливої

ідентифікації – не психологічного ототожнення себе з іншими людьми, а фізичної єдності з ними. На цій стадії індивід ще здатен обирати, тому його можна вважати як того, хто поки що наділений суб'єктністю.

Однак, після входження у масу настає друга стадія, на якій індивід змушений вимикати раціональні компоненти психіки, приборкувати критичне сприйняття, пригнічувати своє «я» та піддаватися процесу знеособлення.

Загально визнаним є той факт, що маса значно змінює індивідуальну психіку та поведінку. Маса не тільки стирає групові, професійні, класові та інші протиріччя, але й значною мірою трансформує всю індивідуальну психіку та повністю підкорює індивідуальну свідомість. Таким чином, маса нівелює всю індивідуальну психіку, урівнюючи цілковито різних людей.

До основних змін, яких індивід зазнає у масі, можна віднести наступні:

1. Зникнення свідомої особистості.
2. Переважання несвідомих імпульсів.
3. Орієнтація думок і почуттів в одному напрямку через механізми навіювання.
4. Тенденція до негайного втілення навіяних ідей [4, с. 40 – 41].

Таким чином, у масі суб'єктність індивіда під дією зовнішніх подразників та настроїв самої маси здатна поступово втрачати всі свої характерні ознаки. Саме у масі найбільшою мірою виявляється здатність індивіда до об'єктності. Дана проблема виникає через те, що у особистості не суб'єктна, а суб'єктно-об'єктна сутність, тому вона може бути як суб'єктом впливу, так і об'єктом. Аналіз показує, що поняття «суб'єкт» і «особистість» мають спільне поле, але не збігаються, тому що відображають різні характеристики людини, при втраті яких втрачається їх сутність.

Суттєві характеристики суб'єктно-об'єктної життєдіяльності, в яку включена і сама людина, і вимоги, що висувуються до неї, включаючи і її власні, можна звести до наступних: 1) необхідність жити за вимогами об'єктивної реальності, вступаючи з нею у взаємодію, проявляти тенденцію до самозбереження, відрізнити небезпечне і небажане, протистояти руйнуванню;

2) необхідність не тільки адаптуватися, а й упоратися з дійсністю і з собою; 3) необхідність не зливатися з дійсністю, а мати свободу самовираження, відстоювати власну цінність; 4) необхідність вступати у взаємодію з іншими людьми, брати інших до уваги з урахуванням спільних інтересів; 5) необхідність приймати суперечливість дійсності як даність і самостійно вирішувати протиріччя; 6) необхідність пізнавати світ, творити і вдосконалювати соціальні відносини, свою життєдіяльність, життєві цінності [1].

Подібним вимогам можуть відповідати можливості людини у суспільстві споживання. Вони повинні проявлятися у людині як активність, автономність, опосередкованість, цілісність, креативність, самоцінність. Цей список вказує на невід'ємні, суттєві характеристики суб'єктності особистості. Якщо особистість хоче бути суб'єктом, вона повинна проявити ці якості.

Об'єктна сутність людини є необхідною для життєдіяльності, але недостатньою для прояву її як суб'єкта соціальної і політичної активності. Об'єктна сутність дає їй можливість відтворювати відносини, адаптуватися до дійсності, виживати на рівні індивіда чи спільноти. Однак, без бажання бути суб'єктом ці складові для людини не матимуть жодного значення. Адже саме завдяки атрибутам суб'єктності людина здатна протидіяти деформаціям та перетворенням у масовому суспільстві. Завдяки свободі як умові прояву суб'єктності людини, можливим є опір процесам знеособлення та масовізації.

Слід також зазначити, що особливості поведінки маси залежать від індивідуальності лідерів, їх типів та психологічних якостей. Саме вожді змушують маси діяти у відповідності зі своєю волею. Однак цей процес відбувається таким чином, що у маси з'являється віра, ніби вона сама здатна на прийняття рішення, а вождь лише скеровує бажання маси у потрібне русло.

Г. Лебон виділив такі чотири типи вождів маси:

1. Переконані проповідники (Апостоли) – вони можуть бути носіями певних вірувань (релігійних, соціальних, політичних), але загалом їх слід

характеризувати як прообрази натовпу, оскільки вони несуть у собі всі його якості.

2. Фанатики однієї ідеї. Г. Лебон змальовує їх як нормальних людей за звичних обставин, але зі зміною обставин, вони здатні випустити назовні свою фанатичну сутність. Тоді вони стають надійними помічниками «апостолів».
3. Дегенерати – у них недостатній рівень фанатизму, немає захоплення єдиною ідеєю чи особливої стійкості віри. Як правило, це люди із комплексом неповноцінності, який вони намагаються компенсувати за рахунок натовпу, який прагнуть очолити.
4. Тирани. Тиран, як правило приходить на зміну першим типам управління масою, після того як «фанатики» її сформували та розігріли. Це лідер, який користується результатами праці того, що вже зробила для нього маса очолювана іншими вождями. Цей тип вождя може поєднувати у собі деякі риси попередників, однак суттєвою його відмінністю є те, що він вміє змусити масу полюбити його та одночасно викликати у неї страх [3].

Однак не завжди вождь стосовно маси виступає як суб'єкт стосовно об'єкта. Залежно від рівня віри маси у надприродні можливості свого лідера, коливається рівень об'єктності маси. Коли рівень довіри сягає критичної межі, маса вчиняє бунт проти вождя і скидає його. У цьому стані масу можна розглядати як суб'єкт колективної волі, але він триває недовго, оскільки маса нездатна довгий час проявляти власну суб'єктність. Тоді вона починає шукати нового вождя, який неодмінно поверне її у стан об'єктності.

Підсумовуючи напрацювання багатьох вчених у галузі психології мас, Д. В. Ольшанський виділив такі три механізми масової психології: 1) зараження; 2) копіювання; 3) навіювання.

Історично першим і найголовнішим механізмом психології мас є зараження. Воно передбачає масове поширення настроїв, думок, поглядів та емоцій у натовпі людей. Зараження можна віднести до об'єктивних законів функціонування маси, адже воно починається та проходить, незалежно від

членів маси та керуючись власною логікою.

Копіювання зводиться до наслідування масою певних дій чи висловів свого лідера. Так само як і зараження, воно проходить за принципом ланцюгової реакції.

У свою чергу, навіювання слід інтерпретувати як безумовну владу вождя над масою, а також маси над окремими індивідами. Найефективнішим інструментом навіювання є словесна передача інформації [4].

Таким чином, суб'єкт-об'єктні відносини у масі та масовому суспільстві мають подвійний характер. Не дивлячись на трактування маси як носія об'єктності, яку організовує та скеровує певний лідер, маса здатна продемонструвати колективну волю та скинути вождя. Ролі суб'єкта та об'єкта змінюються. У той же час, за жодних умов не може йти мови про окремих індивідів у структурі маси як носіїв суб'єктності. Воля індивіда у натовпі завжди є об'єктивованою. Задля опору масі індивід повинен володіти всіма необхідними атрибутами суб'єктності. Лише за умови наявності у нього самостійності, впевненості та стійкості, він зможе побороти у собі бажання розчинитись у знеособленому колективі.

1. Алексеева Л. В. Субъектно-объектная сущность личности и возможности психического самоуправления. *Профілактика психологічного насильства і маніпулювання свідомістю та розвиток критичного мислення у молодіжному середовищі* : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 27-28 травня 2004 р.). Київ, 2004. С. 55–60.

2. Ильин А.Н. Субъект в массовой культуре современного общества потребления (на материале китч-культуры) : монография. Омск : «Амфора», 2010. 376 с.

3. Лебон Г. Психология толп. *Психология толп*: сборник работ. Москва : Институт психологи РАН, Издательство «КСП+», 1998. С. 15–256.

4. Ольшанский Д. В. Психология масс. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 368 с.

АДМІНІСТРАТИВНА РЕФОРМА В РУМУНІЇ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Reform of administrative system means consist of considerable changes in structure and processes of the administrative organizations and local structures with the intention of making them functions better. EU accession and external factor are most significant features of the decentralization processes in Romania. The territory administratively is organized in communes, towns, municipalities and counties. The main public debates concerns legislative recognition of development regions NUTS II level as territorial units. Most important problems in local public management are connected with inefficiency, corruption, financial insolvency and public passivity on local and county levels.

Проблема адміністративної реформи гостро стоїть перед політичним класом та громадянським суспільством України з моменту здобуття незалежності. Після демократичних революцій кінця ХХ ст. розпочався процес передачі управлінських повноважень на регіональний та місцевий рівень, в контексті світових демократичних тенденцій до регіоналізації та децентралізації. В Румунії цей процес проходив з різним успіхом і на даний час реформа не є завершеною. В цьому плані досвід цієї держави є корисним, адже багато проблем та особливостей процесу реформування системи публічного адміністрування в наших країнах є подібними.

Коли в публічних дебатах піднімається питання адміністративної реформи, то кінцевою метою завжди є рівномірний та послідовний розвиток всіх частин країни незалежно від географічного положення. Економічний добробут та самодостатність є ключовими ознаками процвітаючого регіону. Зрозуміло, що в плані фінансових можливостей окремих регіонів, Румунія є прикладом для України, але виокремити внутрішні чинники та фактори такої

ситуації дуже важко, тому що ключова причина – це членство в Європейському Союзі (ЄС) та відповідне фінансування з європейських фондів регіонального розвитку. В ідентичній ситуації знаходиться сама Румунія в порівнянні з іншими членами ЄС.

Представники наукової думки погоджуються, що система місцевого самоврядування 1968 р. не є актуальною. Події демократичної революції, успішної європейської інтеграції кардинально змінили політичну ситуацію. В той же час Facebook, WikiLeaks та інші сучасні технології стали революцією у відносинах влади з громадянським суспільством. Румунський дослідник Себастьян Вадува звертає увагу на такі негативні ментальні особливості системи публічного адміністрування у Румунії: відсутність демократичної традиції урядування, значна невідповідність між ідеями та практикою, необґрунтовано надмірна орієнтація на міжнародні фактори, негативне сприйняття громадськістю потужного та добре організованого державного апарату, пріоритет в політичній культурі має стабільність перед необхідною для комплексних реформ гнучкістю, відсутність спроможного та відповідального приватного сектору, фрагментарний та змагальний характер діючої системи публічного урядування, більша ефективність технократичної моделі у порівнянні із демократичною [19].

Негативним досвідом у сфері публічного управління є комуністичне минуле. В цей історичний період проявились негативні тенденції зрощення партійного та адміністративного апарату. На це звертає увагу більшість дослідників системи адміністративного менеджменту. Ключовими проблемами після завершення «Холодної війни» в системі місцевого самоврядування в Румунії були централізація, політизація та відсутність зв'язку з громадою [1]. Александру-Леонард Йоніца вказує на еволюцію сприйняття в громадській та політичній думці статусу державного службовця. В часи Ніколае Чаушеску державний управлінець сприймався як переконаний прихильник та учасник правлячої політичної партії, в 1990-х роках – це проєвропейський політик національного, регіонального або місцевого рівня. Після вступу до ЄС

політичний клас та експертна спільнота починають широко впроваджувати в суспільну свідомість ідеальний образ державного чиновника-«технократа» [8]. Варто зауважити, що через постійні та повсюдні корупційні випадки громадськість до цього поняття відноситься обережно. Проте, обрання Президентом Румунії Клауса Йоханніса свідчить про те, що в суспільстві є суттєвий попит на компетентних, ефективних та аполітичних державних управлінців. Лучіка Матей стверджує, що система публічного адміністрування була об'єктом реформи близько 30 разів протягом останніх двох століть, а її робота «Теоретичний та емпіричний підходи до реформування публічного менеджменту в Румунії» [10] є найбільш комплексним дослідженням даної проблематики. Флорін Бондар, фахівець із Національного університету політичної науки та публічного адміністрування Бухареста (NUPSPA), наголошує на небезпечно низьких показниках ефективності урядування в Румунії [2]. Цей рівень є стабільно найнижчим у рамках ЄС і в поєднанні з критичним ступенем нерівномірності розвитку регіонів постає прямою загрозою національній безпеці.

З моменту перетворення у національну державу складовими частинами Румунії були три традиційні історичні регіони – Молдова, Валахія та Трансільванія. Після завершення Першої світової війни країна стала на шлях централізації за французьким зразком, який посилювався в міжвоєнний період та комуністичну епоху. З приходом до влади Н. Чаушеску був відновлений традиційний для румунської ідентичності адміністративний поділ на повіти та комуни, який замінив обласний устрій радянського зразка. За Конституцією адміністративний устрій є дворівневим. На вищому регіональному рівні функціонують повіти або «жудеці», а на нижчому місцевому - міста, муніципалітети та комуни [4]. Серед змін варто відзначити створення у 1995 р. нового повіту Ільфів у регіоні навколо столиці, який до цього управлявся з Бухаресту [1]. Таким чином, на сьогоднішній день існує 41 жудець та окремий столичний муніципалітет на правах повіту. В рамках нижчого рівня адміністративного управління діють 217 місто, 103 муніципалітети та 2856

сільських комун [11]. В муніципалітети входять компактно урбанізовані приміські конгломерації. Комунами вважаються адміністративні одиниці чисельністю менше 15000 чоловік. Важливою подією процесу адміністративного реформування було запровадження в 1998 р. європейських регіональних стандартів територіальних статистичних одиниць (NUTS) [11]. Перший рівень (NUTS 1) в Румунії представлений чотирма макрорегіонами, функціонування яких є в значній мірі віртуальним і спрямоване на засвоєння європейських фондів розвитку. 8 регіонів розвитку на рівні NUTS II також не є адміністративними одиницями, але виконують ряд функцій щодо статистики, планування та перерозподілу фінансової допомоги ЄС. Приблизна кількість населення регіонів розвитку становить 2,8 млн. чоловік. Зміна повноважень регіонів розвитку та їх переформатування є одним із найскладніших питань в румунському дискурсі щодо регіонального розвитку. На ступені NUTS III діють повіти і тому цей рівень функціонує не лише формально, а й практично. Вищий рівень місцевих адміністративних одиниць (LAU I) в Румунії не існує навіть номінально. Найбільш проблемною і контраверсійною є діяльність муніципій та комун (LAU II), де велика кількість найменших територіальних одиниць має нерівномірні можливості при рівних повноваженнях. Для координації регіональної політики діє Міністерство регіонального розвитку, публічного адміністрування та європейських фондів. Серед інших загальнодержавних інституцій, що займаються проблемами вдосконалення існуючої системи публічного управління, можна відзначити такі як Федерація органів місцевої влади, Асоціація комун та муніципій та Національний союз рад жудеців [10, 14].

Віхою еволюції адміністративного устрою була законодавча активність Парламенту, що безпосередньо передувала вступу до ЄС. Саме в цей період конституційно були закріплені принципи децентралізації, транспарентності та субсидіарності органів місцевого самоуправління [4]. На практиці впровадження цих прогресивних концептів зіткнулось із непослідовністю центральної влади, латентним опором з боку місцевих еліт та відсутністю

фінансування. В 2004 р. приймається Закон про місцеве самоуправління, а 2006 р. приймається основоположний Закон про децентралізацію [10, 20]. В цей же період ратифікується «Хартія місцевого самоврядування» [6]. Після вступу до ЄС в Парламенті вже не було подібної однотайності, розпочалась внутрішня перманентна боротьба між політичними силами та гілками влади, які мали різне бачення перетворень системи публічного управління, але не мали необхідної повноти влади для їх реалізації. Предметом політичних дебатів є питання розширення законодавчих можливостей повітових, міських та комунних рад. Інтенсивність дискусій щодо зміни адміністративної моделі посилилась з початком глобальної економічної та глибокої внутрішньополітичної криз в кінці першої декади XXI ст.. Про неефективність діючої системи управління, особливо в регіональному вимірі, говорять європейські партнери.

Програми практично всіх політичних партій містять тези про адміністративну реформу та децентралізацією. Спільною для Румунії та України проблемою є те, що партії вже не здатні виконувати функцію медіатора між громадськістю та політичними інституціями і не виконують своєї ролі щодо децентралізації. Зокрема Даніел Буті наголошує: «Політичні партії не забезпечують антикорупційне урядування, не виховують суспільну політичну грамотність в регіонах. На сьогоднішній день це організації, які відображають та переслідують конкретні корисливі інтереси, використовують стратегії і різноманітні інструменти для їх досягнення при мінімальних затратах» [3]. Дану думку підтверджує приклад правлячої, на даний час, соціал-демократичної партії. Багато лідерів цієї політичної сили мають проблеми з корупцією. Програма до парламентських виборів 2016 р. базувалась на популістських гаслах, питання регіоналізації згадується в рамках абстрактних категорій «вдосконалення» та «підвищення ефективності» [16]. Президентська націонал-ліберальна партія пропонує помірковані зміни: передача повноважень місцевим громадам в контексті європеїзації та регіоналізації, перегляд законів щодо набору, рекрутування та вимог щодо кадрової політики на місцях. Ключові нововведення повинні стосуватись впровадження сучасних технологій

в публічному управлінні, вдосконалення системи електронних декларацій та антикорупційної політики [12]. Створена 2015 р., нова політична партія «Союз Порядку Румунії» ключовим гаслом в сфері адміністративного управління проголосила «війну бюрократії та корупції» [14]. Фактичне зменшення роздутого апарату місцевих чиновників призведе і до зменшення рівня корупції. Збільшення доходів тих, що залишилися та впровадження систем електронного урядування дозволить як мінімум зберегти існуючу ефективність державного апарату. Подібного змісту проект реформ пропонував в 2012 р. діючий на той час Президент Траян Бацеску. Укрупнення територіальних одиниць мало базуватись на основі економічних зв'язків, інфраструктурних та технологічних параметрів. Культурні та етнічні фактори до уваги не бралися, а ключовою ідеєю всього проекту було повернення провінційного устрою докомуністичної епохи [9]. Відкинення етнічних критеріїв при реформуванні було відповіддю на заклики угорської меншини щодо фактичної автономізації. Тривале ігнорування національного питання та президентський проект викликали протести «секейських угорців». Зокрема, наймасовіший виступ відбувся 28 жовтня 2012 р., коли в 14 містах трьох жудеців, де компактно проживають представники угорської меншини, 120 тисяч чоловік об'єднались у живий 50-кілометровий ланцюг. За даними перепису 2011 р. в «компактних» угорських повітах Муреш (38,1 % угорців), Харгіта (86,6%) і Ковашна (73,7%) проживає 610 тисяч угорців, стільки ж проживає розрізнено в інших трансільванських повітах. Префектами повітів Харгіта і Ковашна є угорці, але інші посади займаються в основному румунами, що не відповідає відсотковому етнічному співвідношенню. В повіті Ковашна 90% всіх посад у таких важливих для регіону сферах як прокуратура, суди, поліція, податкові служби займають румуни. Неприйняття реформи зумовлене намірами включити «угорські» жудеці в більший округ. Приєднавши до даних повітів промисловий і багаточисельний судець Брашов, загальна кількість угорців у новоствореному регіоні складе 40% [17]. Саме тому найрадикальніші гасла серед політичних партій висловлює Демократичний союз угорців. Базовою ідеєю цієї політичної

сили є боротьба за посилення політичних прав угорської меншини. Блок ідей про зміни в адміністративному устрої та Конституції під назвою «Повага до Трансільванії» є першим та найважливішим у програмі цієї політичної сили: бюрократія з Бухаресту не повинна вирішувати питання місцевого та регіонального значення, інститут префекта жудеца має бути ліквідований [18]. «Угорська» партія порушувала питання про створення 5 макрорегіонів та 15 єврорегіонів, замість сучасних 8 регіонів розвитку. Єврорегіон повинен об'єднати кілька повітів, мати власний законодавчий орган та базуватись на традиціях та культурних межах. Саме на цій основі повинен з'явитись окремий угорський регіон, що збігається з секуйським краєм і згодом приведе до автономії [17]. Це дало б змогу артикулювати інтереси меншини на вищому рівні, в більшій мірі залучати фонди ЄС для розвитку власних територій та згодом висловлювати вимоги автономії. Не є випадковим те, що ідея створення Трансільванського регіону, де угорці склали б більшість, співпадає з вимогами угорської меншини на Закарпатті щодо створення адміністративно-територіальної одиниці з більшістю угорськомовного населення.

Свої підходи до процесу перетворень у сфері публічного управління висловлюють не лише політичні сили та науковці, а й окремі інституції громадянського суспільства. Цікавим прикладом є проект реформування аналітичного центру «EFOR». Тут увага зосереджується на неефективності найнижчого рівня місцевого самоврядування муніципій та комун. Лише 25% всіх комун є фінансово незалежні та характеризуються неефективністю та неспроможністю залучати кошти європейських фондів. Пропонується добровільне укрупнення комун. Рішення у нових територіальних одиницях повинні прийматись на основі принципів деліберативних голосувань, коли зацікавлені та свідомі громадяни голосують та висловлюють свою думку на рахунок актуальних проблем спільноти [7]. Але населення Румунії в основному ігнорує референдуми та вибори, наприклад на парламентських виборах 2016 р. явка була на рівні 39 % [16]. Незважаючи на явку, соціально активна частина суспільства обговорюватиме місцеві проблеми, ризики та можливості на

національному рівні. Це дозволить залучити місцеві громади в дебати щодо змін до Конституції. В даному випадку постає питання політичної участі в Румунії, зумовлене політичною культурою та міграційною проблемою. Внаслідок цього актуальні для громади питання часто вирішувалися б меншістю населення певної територіальної одиниці.

Рекомендації та вимоги щодо процесу адміністративного реформування в Румунії адресує владі не лише ЄС, а й Рада Європи. Багато претензій полягають у невиконанні окремих положень Хартії місцевого самоврядування [6], особливо щодо участі національних меншин в самоуправлінні. Зокрема після візиту в 2011 році представники Конгресу місцевої та регіональної влади Ради Європи відзначили такі здобутки Румунії в цій сфері: прогрес у сфері реформування регіонального розвитку як ключовий компонент адміністративної та економічної децентралізації, просування принципів місцевого та регіонального управління на законодавчому рівні, впровадження програм розширення потенціалу адміністративного управління та його деполітизації. Серед найсуттєвіших недоліків та відповідних рекомендацій можна виокремити наступні: процес включення регіонів в територіальне управління часто не супроводжується фінансовими ресурсами та повноваженнями, запобігання і боротьба з випадками політичного впливу на місцевому рівні, транспарентне фінансування адміністративних органів на рівні комун та повітів відповідно до виконуваних публічних послуг, закріплення спеціального столичного статусу для Бухареста з наданням районним муніципалітетам столиці статусу юридичних осіб, полегшення умов для організацій національних меншин для участі у місцевих виборах, ефективний судовий захист для місцевих органів публічного адміністрування [5].

Румунська влада, в особі вищих політичних лідерів, визнає, що питання адміністративного реформування є надзвичайно важливим. В 2012 р. під час засідання Національного Союзу рад жудеців тогочасний прем'єр Віктор Понта зазначив, що «регіоналізація є обов'язковою для подальшого фінансування Європейським Союзом на 2014 – 2020 роки. Наступний рік повинен стати

роком адміністративної та конституційної реформи, найсуттєвішої з 1968 р.. Єврорегіони повинні отримати визнання Конституцією і стати повноцінними адміністративно-територіальними одиницями» [15]. Цей процес не повинен зачепити існуючу систему жудеців. Голова наступного Уряду Дачіан Чолош в основному заявляв про фінансові аспекти процесу реформи. «Кожне збільшення повноважень і обов'язків має супроводжуватись відповідними економічними інструментами і можливостями» [13]. Ключове питання – це деполітизація системи публічного адміністрування. Кабмін, який був сформований на основі виборів 2016 р., на даний момент не окреслив чіткого бачення адміністративної реформи. Явище децентралізації в Румунії та інші зміни в цій сфері демонструють близькість політичного процесу в наших країнах. Найбільша ціль адміністративного реформування – це зробити державних службовців, особливо на місцях, політично незалежними. Ключовою умовою повинні стати професійні якості, а не партійна приналежність. Проте на практиці реформування ініціюється «зверху» окремими парламентськими партіями, а не громадянськими структурами чи місцевими громадами. Це дає перевагу щодо законодавчого забезпечення, координованості змін. Негативна сторона полягає у різкій зміні векторів процесу адміністративної реформи в залежності від складу уряду. Політичні сили прагнуть деполітизувати систему публічного управління, але не можуть досягти консенсусу. Кожна правляча коаліція протягом останнього часу піднімала це питання з власним баченням. Прикладом такої необхідної єдності в румунській політиці є послідовний зовнішньополітичний курс, який не змінюється вже тривалий період не зважаючи на результати виборів.

Румунський досвід для України полягає найперше у виробленні чіткого, зрозумілого та послідовного зовнішнього курсу. Саме зовнішній фактор став ключовим чинником успіхів децентралізації в Румунії. Багато аналогій із ситуацією в Україні можна навести, якщо повертатись до початку демократичного переходу. В наших країн був співмірний економічний потенціал, великий розмір території, отриманий в спадок комуністичний

адміністративний устрій, не підготовлена до самоуправління та децентралізації політична культура суспільства. Найбільшою територіальною одиницею на сьогоднішній день є жудеці, які згруповані у 8 регіонів розвитку. Діяльність цих інституцій є умовною, оскільки вони діють для розподілу фінансової допомоги, збору та аналізу статистики. Одночасно велика кількість жудеців посилює корупцію та знижує ефективність економічної політики. Регіони розвитку вже не повинні бути віртуальними утвореннями. Досвідом для України може бути відображення в Конституції принципів субсидіарності, децентралізації та деконцентрації щодо місцевого самоврядування. Регіональна політика залишається ключовим питанням політичного дискурсу та предметом політичних і громадських обговорень, адже незважаючи на певний прогрес багато проблем залишаються невирішеними.

Оцінюючи процес реформ у сфері публічного управління з початку демократичної епохи, аналізуючи літературу та законодавство, можна виділити специфічно румунські внутрішні та загальноєвропейські зовнішні фактори реформування в даній сфері. До *внутрішніх* чинників еволюції системи місцевого самоврядування належать: економічна нерівномірність розвитку регіонів; комуністична індустріалізація та урбанізація, яка не відповідала історично-духовним традиціям та особливостям територій; відсутність стійких демократичних традицій самоуправління в політичній культурі; інтеграція до ЄС та впровадження нової форми адміністративно-територіального поділу на базі загальноєвропейського стандарту NUTS та LAU; проблеми з корупцією; проблема прав етнічної меншини угорців в місцях компактного проживання. *Зовнішні* чинники змін у регіональній політиці: тенденція до укрупнення територіальних одиниць задля зменшення витрат на фінансування їх органів управління, особливо в умовах економічної кризи; державотворчі традиції французького централізму; світова тенденція до збільшення рівня політичної участі місцевих громад у вирішенні актуальних питань їх існування на основі сучасних, особливо соціальних, технологій; законодавча основа регіональної політики не відповідає фінансовій спроможності більшості територіальних

одиниць; загальноєвропейська парадоксальна замкнута ситуація, коли найбідніші регіони не мають можливості абсорбувати виділені кошти спеціальних фондів, внаслідок слабких показників власного економічного розвитку.

1. Administrative Reform in Romania - RTSA Framework. Available on internet:<<https://www.rtsa.ro/rtsa/index.php/rtsa/article/download/348/343>>

2. Bondar F. Quality of Government and Decentralization in Romania/ Florin Bondar – Available on internet:<<https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/irsr.2014.4.issue-1/irsr-2014-0002/irsr-2014-0002.pdf>>

3. Buti, D. (2011). Cesuntpartidelepolitice? Spre o nouăabordareînstasiologie (Whatarethepoliticalparties? Towards a newapproachinpolitics)/ Daniel Buti. - SferaPoliticiinr.5(159), 2011. Available on internet: <<http://www.sferapoliticii.ro/sfera/159/art09-Buti.php>>

4. Constitution of Romania. Available on internet: <<http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ro/ro021en.pdf>>

5. Council of Europe Statement. Available on internet:<<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=1961777&Site=COE&direct=true>>

6. European Charter of Local Self-Government. Available on internet:<<http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/122>>

7. Expert FORum. Reforma administrativă în România – Sondaj în rândul decidenților de la nivel local. Available on internet:<<https://expertforum.ro/reforma-administrativa-in-romania-sondaj-deliberativ-la-nivel-local/>>

8. Ionita A. L. Changingvalues – thecaseofthecivilservantinRomania/Alexandru Ionita. Available on internet:<<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/nispacee/unpan021562.pdf>>

9. Judetele lui Basescu si cum isi impart tarile vecinii europeni. Available on internet:<<http://www.ziare.com/politica/reorganizare-teritoriala-romania/judetele-lui-basescu-si-cum-isi-imp-art-tarile-vecinii-europeni-opinii-1100146>>

10. Matei L. Romanian Public Management Reform. Theoretical and Empirical Studies. Volume 1/ Lucica Matei. București: Editura Economică, 2009. 320p.

11. Ministerul Dezvoltării Regionale, Administrație Publice și Fondurilor Europene. Available on internet:<<http://www.mdrap.ro/en/dezvoltare-regionala/politica-de-dezvoltare-regionala>>

12. Partidul Național Liberal. Principii și valorile liberale. Available on internet:<<http://pnl.ro/despre-noi/angajamentul-nostru/programul-de-guvernare>>

13. PM Ciolos: Gov't could pledge responsibility for administrative reform laws in June. Available on internet: <<http://www.nineoclock.ro/pm-ciolos-govt-could-pledge-responsibility-for-administrative-reform-laws-in-june/>>

14. Programul USR. Transparența totală. Available on internet:<<https://usr.ro/program/transparenta/>>

15. Ponta: In 2013 we will have the first important administrative reforms since 1968. Available on internet:<<http://bucharestherald.ro/dailyevents/41-dailyevents/36857-ponta-in-2013-we-will-have-the-first-important-administrative-reform-since-1968>>

16. Rezultate Alegeri Parlamentare 2016: Cine sunt aleșii care vor ajunge în noul Legislativ. Mediafax Proiect. Available on internet:<<http://www.mediafax.ro/politic/rezultate-alegeri-parlamentare-2016-cine-sunt-alesii-care-vor-ajunge-in-noul-legislativ-16029927>>

17. Romania's ethnic Hungarians march to demand more autonomy. Available on internet:<<http://www.reuters.com/article/us-romania-hungarians-idUSBRE92E0RY20130315>>

18. Uniunea Democrată Maghiară din România. Available on internet:<<http://www.udmr.ro/page/planul-de-dezvoltare-transilvania-2020>>

19. Văduva S. From Corruption to Modernity/ Sebastian Văduva/ Sebastian Văduva. Available on internet:<<http://www.springer.com/gp/book/9783319269962>>

**АДМІНІСТРАТИВНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ
ІНТЕРЕСІВ ТА ПОТРЕБ УГОРСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
МЕНШИНИ ЗАКАРПАТТЯ**

This article describes the issues of administrative reform in Ukraine in the context of the efforts of political representatives of the hungarian minority in Transcarpathia expand their political rights, including through the creation of a single administrative unit in areas densely populated by hungarians in the region. The issue of creating a separate "Hungarian district" in the Transcarpathian region by the Hungarian government regularly rises with Ukraine's since independence in 1991 and that is one of the key topics discussed in the course of the Ukrainian-Hungarian political negotiations between two countries. At the initiative of the Society of Hungarian culture in Transcarpathia in early 2015 in the connection with the reform of the decentralization has has restored Union border activities, of the governments Transcarpathia. They took an organization later which issued a requirement for the needs and realization's of political, linguistic, cultural, educational and other institutional rights of Hungarians in Transcarpathia ithat are necessary to create the district, which would consist of voluntary associations of the ethnic communities into account the principle's. The issue of the rights of the Hungarian minority in Transcarpathia is relevant to connection with the attempts of the Russian Federation to keep in order and monitor the process of decentralization of the country for accusing Ukrainian authorities for violating the rights of minorities.

В Україні розпочалася і триває адміністративна реформа. Питання про реструктуризацію системи є предметом політичних дискусій протягом багатьох років, але пропозиції щодо реформи головним чином завдяки політичні суперечки, постійно заходили у глухий кут.

Пропоновані зміни, в першу чергу, мають зачіпати інтереси обласних та місцевих владних структур, тому наштовхувалися на рішучий опір із їхнього боку, окрім того постійні зміни урядів та регулярні дострокові вибори також перешкоджали проведенню реформи в Україні.

У зв'язку із економічною та воєнною ситуацією, яка склалася в Україні протягом 2014-2015 років, із метою врегулювання збройного конфлікту знову постало питання на порядку денному про необхідність початку процесу реструктуризації владних структур та реорганізації територіального поділу країни. Із точки зору зовнішньої політики, Російська Федерація постійно намагається тримати на порядку денному та моніторити процес децентралізації країни, вимагаючи його проведення на федеративній основі. Відповідно до взятих на себе міжнародних зобов'язань по здійсненню ряду внутрішніх реформ, Україна зобов'язалася провести адміністративну реформу, за європейським принципом децентралізації та передачі більших повноважень на місцевий рівень.

Якщо наша держава і в подальшому думає про європейську перспективу, розробка і реалізація реформи повинна повністю відповідати міжнародним та європейським стандартам. Один із дороговказів для здійснення реформи має бути «Європейська хартія місцевого самоврядування», яка ратифікована Україною. Окрім того, Конгрес місцевих і регіональних органів Ради Європи підтримує процес української децентралізації, а прийнята ним постанова та рекомендація про регіони із особливим статусом підкреслює, що використання моделі регіонів спеціального статусу може внести свій внесок у запобігання конфліктів і розблокувати їх.

Реалізація децентралізації передбачена також у Пакеті мінських домовленостей прийнятих із метою мирного врегулювання збройного конфлікту в Південно-Східній Україні. Відповідно до пункту 11 Мінської угоди, український уряд повинен забезпечити широкі права самоврядування у східних регіонах. Забезпечення самоврядності окремих районів Донецька та Луганська, які населенні переважно російською національною меншиною,

покликані закріпити їх особливий статус в Конституції та окремим законом, однак важливо щоб у ході проведення децентралізації враховували інтереси й інших національних меншин. Оскільки із запуском процесу децентралізації, Україна забезпечує не тільки дотримання вимог по більш ефективній і раціональній територіальній організації, але також відповідає міжнародним зобов'язанням, які включають в себе дотримання прав національних меншин.

Протягом 2014-2015 років представники найбільшої у Закарпатській області національної меншини угорської, отримали представництво у Верховній Раді України за списком партії Президента, консолідувалася, а також після місцевих виборів у жовтні 2015 році розширили своє представництво на рівні місцевого самоврядування та виконавчої влади області. Наразі в рамках реформи децентралізації політичні сили угорської громади намагаються досягти створення окремого району, де переважну більшість населення складатимуть етнічні угорці. Це питання лишається доволі суперечливим як на місцевому, так і на національному рівні, тому його вирішення повинно сприяти міжнаціональній злагоді та зміцненню національної державності України, не допускати можливих спекуляцій на тематиці захисту прав національних меншин. Разом з тим, відкрите обговорення шляхів захисту та забезпечення прав національних меншин зменшуватиме напругу навколо цього питання.

Мета статті – визначення на основі фактичного матеріалу проблемних питань адміністративної реформи у контексті намагань політичних представників угорської національної меншини Закарпаття розширити свої політичні права, у тому числі через формування єдиної адміністративної одиниці у районах компактного проживання угорців регіону.

Питання створення окремого угорського району вперше представниками угорської національної меншини піднімалася на зламі незалежності 1991 року, зокрема, 14 вересня того ж року Берегівська районна рада прийняла рішення провести 01 грудня 1991 року референдум про утворення в Берегівському районі угорського автономного округу. За результатами волевиявлення, який відбувався одночасно із Всеукраїнським референдумом про державну

незалежність та виборами Президента України, 81,4 % дорослого населення Берегівщини підтримали утворення угорського автономного району [2, 1].

Як наслідок, представники тодішнього керівництва району розробили проект Закону України «Про Угорський автономний територіальний округ», що ґрунтувався на створенні адміністративно-територіальної одиниці у складі Закарпатської області, який має особливий статус, що ґрунтується на принципах : 1) національно-територіального та культурного самоврядування; 2) господарсько-економічної самостійності та права вибору її реалізації, самофінансування; 3) розмежування компетенції загальнодержавних органів та органів Угорського територіального округу [2, 1].

Проект Закону не був підтриманий у Закарпатській обласній раді та не був внесений на розгляд Верховної ради України. Після цього представники угорської громади звернулися за підтримкою до керівних політичних кіл Угорщини, що сприяло тому, що питання створення «угорського району» незмінно присутнє на українсько-угорських політичних переговорах двох держав [2, 1].

Наступний раз питання створення окремого угорського району було піднято тодішнім головою Товариства угорської культури Закарпаття (ТУКЗ) та одночасно народним депутатом України – М.Ковачем, який у листі від 25 січня 2000 року звернувся до Президента України – Л.Кучма, запропонував створити у рамках Берегівського, частини Ужгородського, Мукачівського та Виноградівського району так званий «Притисянський адміністративний район» із переважною більшістю угорськомовного населення. Вказана ідея активна підтримувалася тоді чинним керівництвом владної угорської партії «Фідес» *(знаходиться при владі в Угорщині і на сьогодні)* та була внесена як вимога угорської сторони до протоколу засідання українсько-угорської змішаної комісії з питань забезпечення прав національних меншин (3-4 квітня 2001 року) [2, 1].

Під час останнього засідання вище вказаної змішаної комісії у м. Будапешті 18-19 грудня 2011 року, угорська сторона взагалі відмовилася

підписати протокол засідання через відмову української делегації внести в чергове до документу вимогу про необхідність формування «Притисянського району» та забезпечення гарантованого представництва угорської національної меншини Закарпатської області у Верховній Раді України [5, 8].

За ініціативою Товариства угорської культури Закарпаття на початку 2015 року в зв'язку з реформою децентралізації була відновлена діяльність громадського утворення - Об'єднання прикордонних органів самоврядування Закарпаття (ОПОСЗ), створене ще у 2007 році міськими та сільськими головами територій компактного проживання угорців, головою було обрано чинного міського голову Берегова - Золтана Баб'яка [1, 1].

Вперше питання утворення окремого району було піднято на засіданні ОПОСЗ 26 квітня 2015 року, де учасниками було зазначено що «для забезпечення реалізації політичних, мовних, культурних, освітніх та інших інституційних прав угорців Закарпаття необхідним є створення відповідного району, який складався б із добровільно об'єднаних громад за врахуванням етнічного принципу» [6, 1].

Як відомо, реформа децентралізації передбачає створення спроможних громад шляхом добровільного об'єднання існуючих населених пунктів, згідно з перспективними планами, затвердженими державними адміністраціями. Також планується, що в рамках реформи децентралізації на Закарпатті замість 13 районів буде утворено 5 адміністративних одиниць – так звані «повіти». Представники угорської національної меншини із самого початку прагнули мати вплив на цей процес на території області, зокрема стосовно створення у районах компактного проживання угорців регіону так званого «Берегівського повіту».

Окрім того, керівники політичних організацій угорської громади зазначили, що в ухваленому Верховною радою Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», який стосується перетворення первинних адміністративних одиниць у громади, окремим рядком виділено пункт про те, що у процесі перетворень необхідно врахувати історичні, мовні та

етнічні особливості різних регіонів. Згаданий параграф закону дає можливість для національних меншин, які проживають компактно, створювати свої місцеві органи самоврядування за етнічною ознакою, однак стурбованість угорської меншини викликало той факт, що у прийнятій урядовій постанові по реалізації Закону, який методикою формування відповідних територіальних громад, про етнічні принципи при формуванні об'єднань уже не згадується, що може негативно вплинути на права національних меншин [3, 15].

У червні 2015 року Берегівська районна рада офіційно звернулася із заявою до глави держави, Кабінету Міністрів, Закарпатської обласної ради та закарпатських депутатів Верховної Ради України в якій просять створити, під час проведення адміністративної реформи, угорський район із центром у місті Берегові. Згадані представницькі органи та колективи, відповідно до чинного законодавства України, окрім створення району який включав би у себе угорські населенні пункти вимагають створення таких громад, які не порушують компактність проживання угорців регіону.

На думку політичних представників угорської меншини Закарпаття, створення вищезгаданого повіту який об'єднав би у собі місцеві угорські населенні пункти дав би змогу визначити територіальні рамки використання мови меншини на рівні регіональних адміністративних одиниць, а також слугував би основою для створення угорського освітнього округу та майбутнього виборчого округу у Закарпатській області.

Окрім того, у рамках цього процесу, угорська громада активно апелює до угоди підписаної ще напередодні президентських виборів в Україні у травні 2014 року між головою Товариством угорської культури Закарпаття - Василем Брензовичем та кандидатом у Президенти - Петром Порошенком, в якій останній дав зобов'язання, що у рамках майбутньої адміністративної реформи забезпечить представлення інтересів та прав національних меншин на регіональному рівні [1, 1].

Державні плани, які були досі оприлюднені відносно створення повітів на території Закарпаття мало чим відрізняються від пропозицій які були надіслані

угорцями до відповідних компетентних установ. Відповідно до планів урядового та обласного керівництва у області замість нинішніх 13 районів створили би п'ять повітів із центрами у містах Ужгород, Мукачево, Берегово, Хуст та Рахів. Згідно проекту підготовленого ТУКЗ так званий «угорський повіт» був би створений із центром у місті Берегове та включав би себе окремі населені пункти Ужгородського, Мукачівського, Берегівського та Виноградівського районів. Таким чином, Берегівський повіт був би сформований за наявності 114 населених пунктів, де угорська мовна громада складала би понад 70 % загального населення [1,1].

Як зазначають керівники Товариства угорської культури Закарпаття створення середньої ланки територіально-адміністративної одиниці із більшістю угорськомовного населення дав би шанс місцевій угорській громаді забезпечити своє виживання у регіоні. Дещо інакша ситуація із створенням базових адміністративних одиниць – громад. Згідно підготовлених планів районних та обласної державної адміністрації йдеться мова про створення великих громад, оскільки на думку політичних представників угорської меншини Закарпаття у такому випадку існує ризик того, що угорські населені пункти, які розташовані на периферії районів, можуть об'єднати із селами де більшість населення становлять українці [1,1].

Необхідно зазначити, що коментуючи ініціативу представників угорської національної меншини Закарпаття, голова Закарпатської обласної адміністрації Геннадій Москаль у грудні 2015 року заявив, що для утворення “окремого угорського району ” нема конституційних підстав: “Наразі мова може йти лише про добровільне об'єднання спроможних громад у рамках адміністративної реформи в Україні” [7, 1].

Із початку відновлення незалежності України політичні представники угорської національної меншини Закарпаття за підтримки владних кіл офіційного Будапешта регулярно піднімають питання про необхідність формування єдиної адміністративної одиниці у районах компактного проживання угорців регіону.

На сьогодні, на фоні конфлікту на Сході України та незаконної окупації та анексії Криму Російською Федерацією, остання ініціатива Товариства угорської культури Закарпаття у 2015 році по створенню у рамках адміністративної реформи в Україні так званого «Берегівського повіту», викликали неоднозначні оцінки в українському суспільстві.

Разом з тим, зважаючи на активність представників угорської національної меншини із цього питання та постійне нагадування про це із боку офіційної влади в Угорщині, ставить необхідним для чинної української влади винести на відкрите обговорення питання захисту та забезпечення прав національних менших та шляхів, на прикладі угорської меншини Закарпаття із метою запобігання подальших спекуляцій на даній тематиці на міжнародній арені Російською Федерацією.

Подальша фахова дискусія із даного питання, із залученням у тому числі міжнародних експертів, сприятиме подоланню недовіри до подібних ініціатив та створюватиме передумови для гармонійного співіснування різних етнічних груп в рамках української політичної нації та відвертатиме спроби маніпуляції із даного питання «країною агресором».

У цьому контексті необхідно також відзначити, що запропонована адміністративна реформа в Україні ймовірно займатиме ще тривалий час. Для реалізації реформи необхідно прийняти ряд законів та внести поправки у чинні на сьогодні законодавчі акти. Серед інших зміни повинні бути внесені у Закони «Про місцеве самоврядування», «Про місцеві державні адміністрації», та про вибори представників органів місцевого самоврядування, також кодекси законів із бюджету та землі, та не в останню чергу і до Конституції України.

1. Nemzetpolitikai kutatointézet, Ukrán közigazgatási reform és kisebbségi érdekképviselés, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bgazrt.hu/_files/NPKI/ELEMZÉSEK/ukran%20reform.pdf?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201603
2. М.Зан, Угорський автономістський рух, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakarpatia.com/?p=404>

3. ЗАКОН УКРАЇНИ, Про добровільне об'єднання територіальних громад. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 13. С. 91.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 р. № 214 "Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад", [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-п>
5. В.Мартин, Українсько-угорська безкомпромісність. *Дзеркало тижня*. 2012. № 1. С.8.
6. Заява Об'єднання прикордонних органів самоврядування Закарпаття щодо адмінреформи, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://beregshasz.com.ua/index.php/t-rsadalom-br-sotsio/8322-zaiava-ob-iednannia-prykordonnykh-orhaniv-samovriaduvannia-zakarpattia-shchodo-adminreformy>
7. Офіційний сайт Геннадія Москаля, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://moskal.in.ua/?category=news&news_id=2023

ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ДІЯЛЬНОСТІ МИТНИХ ОРГАНІВ

The main normative legal acts which set standards of implementation of customs procedures and establish requirements, obligatory for customs administrations, is analysed. By the main instruments of influence it is defined the updated Kyoto Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures and Framework of Standards to Secure and Facilitate Global Trade of WCO. The situation of introduction of the international standards into the domestic legislation and activity of customs authorities of Ukraine is studied. It is made a conclusion that during 2006-2016 there were active processes of adaptation of the national legislation to requirements of the international standards. The basic requirements concerning simplification of customs procedures are already realized in normative legal acts and fixed in the practice of customs. But for creation of the partnership between customs authorities and business community the consolidation of efforts of SFS, the government and the public is necessary.

Актуальність теми. Обравши європейський шлях розвитку, Україна визначила стратегічним напрямом своєї внутрішньої та зовнішньої політики інтеграцію в Європейське співтовариство. Приведення вітчизняного законодавства, у тому числі й митного, до європейських вимог і стандартів не тільки прискорить процес євроінтеграції нашого суспільства, але й створить сприятливі умови для розвитку транскордонної торгівлі [1, с. 40-41].

Сьогодні, коли вітчизняні митні органи переживають складний процес реформування, а митне законодавство потребує системних змін, питання впровадження міжнародних стандартів митної діяльності потребує ґрунтовних наукових досліджень, які мають спиратись на практику їх реалізації.

Метою даного дослідження є визначення стану адаптації у вітчизняному законодавстві основних міжнародних стандартів діяльності митних органів. Для цього проаналізуємо базові нормативно-правові акти, що визначають певні еталони здійснення митних процедур, встановлюють обов'язкові для митних адміністрацій всіх країн-членів ВМО вимоги, а також зясуємо стан їх впровадження в законодавство та діяльність митних органів України.

Науковці відзначають, що одним із найважливіших напрямів стратегії інтеграції України до європейського політичного, економічного та інформаційного простору є подальше приведення вітчизняного правового поля до міжнародних стандартів [2, с. 74]. Цей процес складний, комплексний та довготривалий, оскільки передбачає, крім змін норм національного права, зміну в організації діяльності державних органів та в суспільстві в цілому. Сьогодні в міжнародному праві *de facto* створена та успішно функціонує ціла система стандартів, які регламентують різноманітні аспекти міжнародних відносин. Частина з них належить до пріоритетних сфер регулювання суспільних відносин. Для подальшого вдосконалення правової системи України та її входження в європейський правовий простір особливого значення набувають саме європейські правові стандарти [3].

Закріплення у національному законодавстві спільних принципів та стандартів дозволяє зблизити національні системи європейських країн з метою, у кінцевому підсумку, найбільш повного забезпечення прав, свобод та інтересів їх громадян [4, с. 146].

Взагалі інтеграція України до західноєвропейських структур можлива за умов досягнення певних процедурних стандартів у певних галузях (в економіці, державному управлінні, у сфері права тощо) одночасно з відмовою від частини державного суверенітету і добровільною передачею низки виняткових повноважень державної влади наднаціональним виконавчим органам організації. Як вказує Сандровський К. К., прийняття певних євростандартів необхідно тому, що вони дозволять підвищити рівень добробуту населення і допоможуть людині комфортно почувати себе в суспільстві, а не тому, що їх

запровадження допоможе Україні якнайшвидше вступити до ЄС і євроінтегруватися [5, с. 117].

Безумовно, використання міжнародного досвіду застосування форм та методів діяльності є неминучим і може, а головне, повинно принести національним митним органам України користь. Але при цьому слід мати на увазі, що особливості національного законодавства, стан розвитку економіки та вже існуюча система митної служби України унеможливають повне копіювання будь-якої моделі реформування, що може бути запроваджена до вітчизняної системи митних органів [6, с. 379].

Сучасне митне законодавство розвинених європейських держав передбачає, насамперед, повне законодавче забезпечення, а також прозорість і простоту процедур митного оформлення та контролю [7, с.115].

Сьогодні ні для кого не є секретом, що відмінності в правовому регулюванні митних формальностей у національних правових системах держав істотно ускладнюють транскордонні переміщення товарів у процесі міжнародної торгівлі. Складність митних формальностей, витратність їх проходження учасниками зовнішньоторговельної діяльності є серйозними нетарифними бар'єрами для міжнародної торгівлі. Відтак, митні формальності повинні бути максимально простими й створювати якомога менше незручностей для міжнародної торгівлі. Все це обумовлює необхідність у зближенні правового регулювання митних формальностей у правових системах держав із метою спрощення та прискорення процесу їх проходження [8, с. 61].

За таких умов вирішення проблемних питань становлення єдиного для всіх європейських держав правового митного простору здійснюється в рамках системи заходів, спрямованих на максимальне зближення митних систем європейських держав відповідно до положень загальноєвропейських, юридично обов'язкових, уніфікованих правил поведінки в галузі митного урегулювання [9, с.116]. Враховуючи особливості формування міжнародного правового простору, у тому числі в сфері регулювання правовідносин, що виникають при переміщенні товарів і транспортних засобів через митний кордон, необхідно

з'ясувати механізм впровадження визнаного світовою спільнотою масштабу поведінки у вітчизняне правове поле. Як зазначають науковці, приведення національного митного законодавства кожної окремої держави у відповідність з нормами і стандартами міжнародного митного права завжди є предметом міжнародних договорів[10, с.156]. На сьогодні головним міжнародним договором у цій галузі, безумовно, є Міжнародна конвенція про спрощення та гармонізацію митних процедур від 18 травня 1973 р., яка стала для України неофіційним орієнтиром [11].

З огляду на традиційне місце митних служб світу в національних системах державних органів, спеціалісти визначають два різновиди митної діяльності, щодо яких світовою практикою встановлюються певні стандарти, які умовно можна поділити на дві групи.

Перші з них – діяльність із застосування встановлених державами у митному законодавстві правил та процедур щодо транспортних засобів та вантажів, які переміщуються в законний спосіб, стандартні правила якої зосереджені в уже названій Кіотській конвенції, до якої 5 жовтня 2006 р. приєдналася і Україна. Відносно новим для світової практики регулятором взаємодії митних служб та учасників міжнародної торгівлі стали Рамкові стандарти безпеки та спрощення світової торгівлі. Саме з прийняттям 23.06.2005 на 105/106 сесії Всесвітньої митної організації Рамкових стандартів безпеки і спрощення світової торгівлі [12], пов'язані суттєві зміни в митному законодавстві, початок впровадження міжнародних стандартів безпеки в митній діяльності, активне реформування системи митних органів. Над питаннями реалізації новітніх підходів до митної діяльності працювали політики, науковці та практики спочатку Державної митної служби(2005-2012 рр), потім Міністерства доходів і зборів (2013 р.), а тепер – Державної фіскальної служби України (з 2014р.).

Друга група стандартів – діяльність, у сфері протидії порушенням встановлених національним законодавством кожної країни митних правил та процедур. Об'єднання зусиль митних адміністрацій на світовому рівні

ґрунтується на їх безпосередній взаємодії (інформаційний обмін, правова допомога), що й знайшло закріплення в двох основних міжнародних договорах: Міжнародній конвенції про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства (Найробіська конвенція) та Конвенції про адміністративну допомогу у сфері митних відносин (Йоганнесбурзька конвенція) [13].

Спрощення торгівлі, на яке очікують трейдери всього світу, має стати результатом послідовного впровадження принципів Кіотської конвенції, до яких, у першу чергу слід віднести: стандартизацію і спрощення митних процедур; безперервний розвиток і вдосконалення технологій митного контролю; максимальне використання інформаційних технологій; зближення норм митного регулювання та інтересів світової торгівлі. То ж необхідно з'ясувати, наскільки норми конвенції реалізовані у вітчизняному митному законодавстві.

1) Стандартне правило 3.35 розділу 3 Загального додатка оновленої Кіотської конвенції: здійснювати координацію дій усіх компетентних державних органів, які беруть участь у пропуску товарів через митний кордон. В митному законодавстві України (п.42 ст.4 МК України) реалізовано принцип координації митними органами всіх видів контролю, яким піддаються товари, що переміщуються через митний кордон шляхом впровадження попереднього документального контролю - контрольних заходів, які полягають у перевірці документів та відомостей, необхідних для здійснення державних санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного контролю, та здійснюються в пунктах пропуску через державний кордон.

2) Стандартні правила 3.4 та 3.5 розділу 3 Загального додатка оновленої Кіотської конвенції: здійснювати координацію зусиль з митними органами сусідніх держав (сумісні митні процедури), через спільний кордон яких переміщується товар. Даний принцип реалізовано шляхом запровадження спільного контролю у 8 пунктах пропуску, розташованих на українсько-польській та українсько-молдовській ділянках державного кордону. Наразі

очікується запровадження спільного контролю ще у 8 пунктах пропуску на кордоні з Польщею, Румунією та Словаччиною[14; 15].

3) Стандартне правило 6.2 розділу 6 Загального додатка оновленої Кіотської конвенції: митний контроль обмежується мінімумом, необхідним для забезпечення дотримання митного законодавства. Дана вимога повністю охоплена нормами ст.318 МК України: «митний контроль передбачає виконання мінімуму митних формальностей, необхідних для забезпечення додержання законодавства України з питань державної митної справи».

4) Стандартне правило 3.11 розділу 3 Загального додатка оновленої Кіотської конвенції: мінімальна інформація щодо товару, що переміщується через митний кордон, повинна міститись у декларації на товар письмової форми, яка має відповідати типовій формі ООН. Правило знайшло своє впровадження через встановлення форми єдиного адміністративного документа[16].

5) Стандартне правило 6.3 розділу 6 Загального додатка оновленої Кіотської конвенції: здійснювати митний контроль з використанням системи управління ризиками. МК України (гл. 52) передбачає застосування системи управління ризиками з метою запобігання, прогнозування і виявлення порушень митного законодавства; забезпечення більш ефективного використання наявних ресурсів; забезпечення заходів із захисту національної безпеки, життя і здоров'я людей, тварин, рослин, довкілля, інтересів споживачів, а також прискорення митного оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України.

6) Стандартне правило 6.6 розділу 6 Загального додатка оновленої Кіотської конвенції: здійснюватися митний контроль має на основі методу аудиту. Фактично митний контроль після завершення оформлення проводився митницями України і у період дії попереднього Митного кодексу (2002 року), проте, нормативного закріплення в якості самостійної форми митного контролю набув з прийняттям Митного кодексу України 2012 року, де п. 7) ст. 336 передбачає проведення документальних перевірок дотримання вимог

законодавства України з питань державної митної справи, у тому числі своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати митних платежів, а детальний механізм застосування пост митного аудиту регламентовано ст. 345-355 кодексу. Фактичне здійснення документальних перевірок з 2013 року передано до функцій об'єднаних підрозділів податкового та митного аудиту головних управлінь ДФС в областях, що не узгоджується із практикою застосування цієї форми контролю митними адміністраціями інших країн – членів ВМО. Однак, це питання не являється предметом вивчення в рамках представленого доповіді, оскільки потребує окремого наукового дослідження.

7) Стандартне правило 6.9 розділу 6 Загального додатка оновленої Кіотської конвенції: здійснювати митний контроль необхідно з максимальним використанням інформаційних технологій та засобів електронних комунікацій. Такі технології давно зайняли чільне місце в практиці здійснення державної митної справи митними органами України, а правовою базою стали норми МК України 2012 року, зокрема глави 5, якими передбачено, що проведення митного контролю та митного оформлення здійснюється з використанням інформаційних технологій і засобів їх забезпечення. А впровадження інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем здійснюється відповідно до міжнародних стандартів та стандартів України [17].

Під час здійснення митного оформлення оновлена Кіотська конвенція встановлює такі стандартні правила: здійснювати митне оформлення у будь-якому уповноваженому митному органі (стандартне правило 3.20 розділу 3 Загального додатка); здійснювати митне оформлення із поданням декларантом митному органу попередньої або неповної декларації на товари (стандартне правило 3.13 розділу 3 Загального додатка); обмежуватися переліком лише тих даних, що вносяться до декларації на товари і є необхідними для нарахування митних платежів, формування статистики та застосування митного законодавства (стандартне правило 3.12 розділу 3 Загального додатка); проводити електронне декларування товарів під час переміщення їх через

митний кордон (стандартне правило 3.16 розділу 3 Загального додатка); надавати національними митними органами інформацію загального характеру щодо умов організації та переміщення товарів, предметів та транспортних засобів через митний кордон (стандартні правила 9.4–9.7 розділу 9 Загального додатка). Дане правило прямо узгоджується з принципом «прозорості / транспарентності», закріпленим у ст. X ГАТТ від 30.10.1947 [18].

Практично всі названі правила знайшли закріплення в Митному кодексі України 2012 року, постановах Кабінету Міністрів України, наказах Міністерства фінансів України та відомчих наказах Держмитслужби та ДФС, що свідчить про достатню імплементацію обов'язкових стандартів діяльності митних органів в національне законодавство та практику.

Крім норм, які в результаті приєднання України до Кіотської конвенції, стали обов'язковими до впровадження, ВМО через Рамкові стандарти безпеки та полегшення всесвітньої торгівлі Всесвітньої митної організації пропонує механізми подальшої уніфікації правових норм в названій сфері [19].

Як відмічають науковці, Рамкові стандарти мають рекомендаційний характер, а за їх невиконання не передбачається міжнародно-правової відповідальності держав, однак вони мають політичну відповідальність. Відмова від їх виконання може негативно позначитися на міжнародному авторитеті держави і загалом її становищі на міжнародній арені [20, с. 95].

Метою Рамкових стандартів є забезпечення спрощення та безпеки світової торгівлі шляхом створення єдиного набору міжнародних стандартів (стратегічних напрямів) і досягнення, таким чином, одноманітності та передбачуваності в роботі митних органів різних держав. Базуються Рамкові стандарти на двох основних опорах: 1) системі угод між митними службами держав; 2) партнерських відносинах між митними службами та підприємницьким співтовариством.

Саме в цих Рамкових стандартах містяться основні вектори, що вже 11 років забезпечують єдиний напрямок розвитку митної справи, схвалений ВМО: установлення стандартів, що забезпечують підвищення безпеки і спрощують

функціонування міжнародного ланцюга поставок товарів на глобальному рівні з метою досягнення більшої визначеності та передбачуваності; забезпечення комплексного управління міжнародним ланцюгом поставок товарів усіма видами транспорту; зміцнення ролі, функцій та можливостей митних служб у світлі викликів та можливостей XXI ст.; зміцнення співробітництва між митними адміністраціями з метою розширення їх можливостей з виявлення операцій підвищеного ризику; зміцнення співробітництва між митними структурами та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності; сприяння безперервному та безпечному переміщенню товарів у зовнішньоторговельній діяльності.

Рамкові стандарти складаються з таких основних елементів: гармонізація інформаційних вимог, пов'язаних з попереднім електронним повідомленням про вантаж, що ввозиться в країну, вивозиться з неї чи є транзитним вантажем; зобов'язання всіх країн, що приєдналися до Рамкових Стандартів, послідовно підходити до питань управління ризиками для вирішення питань безпеки; вимоги щодо митного огляд контейнерів та вантажів підвищеного ризику під час експорту; пільги, які митні адміністрації можуть надавати суб'єктам господарювання, що дотримуються мінімальних стандартів безпеки міжнародного торговельного ланцюга постачання товарів і використовують ефективні методи роботи.

Наведений аналіз дозволяє констатувати, що цілі Рамкових стандартів сприяють подальшому впровадженню принципів Кіотської конвенції, а їх практична реалізація дозволить реально спростити та гармонізувати митні процедури.

Авторитетний науковець професор Д. В. Приймаченко ще десять років тому – як перспективу майбутнього, коли Рамкові Стандарти ВМО будуть запроваджені в тому обсязі, в якому передбачали їх розробники, сформулював у монографії «Митна політика держави та її реалізація митними органами» модель діяльності митних адміністрацій (у тому числі вітчизняних) [21,с.273-274]. Сьогодні окреслена модель ще не повністю реалізована в

Україні, зокрема в питанні роботи уповноваженого економічного оператора, об'єднання інформаційних систем митних органів усього світу та деяких інших питаннях. Проте, вже зроблені важливі кроки щодо адаптації міжнародних стандартів у діяльність як митних органів, так і суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Висновки. У період 2006-2016 років відбулись активні процеси адаптації національного законодавства України до вимог міжнародних стандартів Всесвітньої митної організації. Базові вимоги щодо спрощення митних процедур вже реалізовані в нормативно-правових актах та закріплені в практиці митних органів. Проте для створення дійсно партнерських відносин між митними органами та бізнес-спільнотою необхідна консолідація зусиль ДФС, Уряду та громадськості, що дозволить збалансувати державні та індивідуальні інтереси осіб, що переміщують товари через кордон.

1. Василенко В. М. Реалізація принципу "єдиного вікна" у здійсненні контролю за переміщенням окремих видів товарів через митний кордон України. *Форум права*. 2015. № 1. С. 38–41.
2. Письменний Ігор Володимирович. Концептуальні засади реформування митної служби України: дис... канд. наук з держ. упр. Д., 2005. 220 с.
3. Київець О.В. Європейські правові стандарти як міжнародно-правова категорія. *Європейські студії і право*. № 1 (5).
4. Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України : 12.00.07. Київ, 2009. 214 с.
5. Сандровский К. К. Международное таможенное право : Учебник / К. К. Сандровский. 3-е изд. стер. К. : В-во Знання, КОО, 2002. 461 с.
6. Приймаченко Дмитро Володимирович. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави : дис... д-ра юрид. наук: Д., 2007. 477 с.

7. Калініченко А. І. Шлях адаптації українського митного законодавства до світових стандартів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 115–118.
8. Буваева Н. Э. Правовая характеристика и классификация таможенных формальностей. Сборник трудов молодых ученых, аспирантов и участников студенческого научного кружка кафедры административного и таможенного права. М. : Издательство Российской таможенной академии, 2012. Выпуск 2. С. 58–66.
9. Перепьолкін С. М. Міжнародно-правові аспекти митного співробітництва європейських держав: Монографія. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2008. 180 с.
10. Коваленко, Юрій Вікторович. Адміністративно-правові засоби протидії корупції в органах Державної митної служби України: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Коваленко Юрій Вікторович ; Держ. НДІ МВС України. К., 2011. 216 с.
11. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (у змінній редакції) від 26.09.1999 р. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_643.
12. Закон України «Про приєднання України до Міжнародної конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур» у змінній редакції згідно з Додатком I до Протоколу про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/227-16>.
13. Міжнародна конвенція про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства від 9.06.1977 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_926.
14. Продан М. ДФС розраховує на запровадження спільного контролю ще у 8 пунктах пропуску [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради

- України. – Режим доступу :
[http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article? cat_id=244277212;](http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?cat_id=244277212)
15. Протокол між Адміністрацією Державної прикордонної служби України, Державною митною службою України та Прикордонною службою Республіки Молдова, Митною службою Республіки Молдова про проведення експерименту щодо здійснення спільного контролю в пункті пропуску "Росошани - Брічень" на території України від 20.12.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
[http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/498_150.](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/498_150)
16. Наказ Міністерства фінансів України від 30.05.2012 N 651 Про затвердження Порядку заповнення митних декларацій на бланку єдиного адміністративного документа [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :
[http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1372-12.](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1372-12)
17. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :
[http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17.](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4495-17)
18. Генеральна угода з тарифів та торгівлі від 30.10.1947 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :
[http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_264.](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_264)
19. Рамкові стандарти безпеки та полегшення всесвітньої торгівлі Всесвітньої митної організації від 01.06.2005 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :
[http://zakon4.rada.gov.ua/laws/card/976_003.](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/card/976_003)
20. Буваева Н. Э. Деятельность всемирной таможенной организации по сближению национальных правовых систем в области таможенного дела : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право». М., 2007. 194 с.
21. Приймаченко Д. В. Митна політика держави та її реалізація митними органами: Монографія. Дніпропетровськ: АМСУ, 2006. 332 с.

ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ВИМІРИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

The article discusses the need for society's psychological mobilization in the context of Russia's aggression in Ukraine as a factor of social and cultural support for restoring sovereignty in the temporarily occupied territory of Ukraine. The paper analyses political reasons for destruction of the international relations foundations by the Russian aggression, the inability of the Ukrainian government institutions to adequately respond to Russia's aggressive challenges. There is proven the value of war terminology for psychological mobilization of the Ukrainian society.

Внаслідок дій РФ впродовж 2014-2018 рр. було кинуте виклик системі глобальної та регіональної безпеки, а також чинній системі міжнародного права. Напад на Україну є однією з ланок агресивної політики керівництва РФ, яке прагне взяти реванш за поразку в «холодній війні» та відновити імперію на пострадянському просторі.

Росія, проголосивши себе правонаступницею Радянського Союзу, успадкувала притаманну йому зовнішню політику, яку характеризують нехтування нормами міжнародного права, спроби повернути під вплив Москви колишні республіки СРСР та розколоти єдність західного світу. Свого часу радянські танки проїхали середмістями Будапешта (1956 рік), Праги (1968 рік), щоб придушити демократичні революції та виступи. А вже на початку ХХІ століття Росія здійснила військову агресію проти суверенних Грузії та України, а перед цим проти Молдови. Нині Росія зосередила проти України кілька армій. Росія веде не просто «гарячу війну» проти України, а і війну юридичну, інформаційну та гуманітарну. Ми зіштовхуємося з найглибшою нинішньою кризою в порядку європейської безпеки, яка виникла в результаті грубо порушених Росією міжнародного права та основних норм і принципів ОБСЄ. На окупованій території східної України нелегально присутні два армійських корпуси загальною потужністю понад 35000 військовослужбовців. Також понад дві тисячі військовослужбовців Збройних Сил Російської Федерації є

військовими радниками, інструкторами в окремих підрозділах бойової підтримки та логістики. Оцінки сучасної військової сили повинні також враховувати інструменти гібридної та кібер-війни. Агресія Росії проти України, її незаконна окупація та спроба анексії Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, її військове втручання в східну Україну продовжують залишатися екзистенційною загрозою для всієї Європи [1].

Російська Федерація чинить злочин агресії проти України та здійснює тимчасову окупацію частини її території за допомогою збройних формувань, які складаються як з регулярних з'єднань і підрозділів, підпорядкованих Міністерству оборони Російської Федерації, підрозділів та спеціальних формувань, підпорядкованих іншим силовим відомствам Російської Федерації, так і іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією [2]. Збройна агресія Російської Федерації стала довгостроковим чинником впливу на українське суспільство. Реальний стан війни вимагає від усіх громадян України відповідної мобілізації.

Питання студіювання сучасної російської агресії та відповідних суспільних реакцій мають неабияке наукове і практичне значення. Наукові розвідки в цій царині поки є доволі нечисельними. Зокрема, можна віділити праці О.Глушкова [3], О.Задорожнього [4], А. Киридон і С.Трояна[5], І.Лоссовського [6], О.Палія [7], О.Потехіна [8], Ю.Радковця [9], І.Рущенка [10], К.Скоркіна [11], Ю.Темірова [12], П.Хоменського [13], С.Шергіна [14] та інших.

Метою статті є розгляд внутрішніх і зовнішніх чинників російської агресії в Україну.

Досягнення цієї мети відбувалося шляхом вирішення наступних завдань: з'ясування змісту зруйнованих російською агресією засад міжнародних відносин; дослідження причин недостатньої нездатності провідних інститутів Української держави адекватно реагувати на російські агресивні виклики; доведення значення термінології війни для мобілізації українського суспільства.

Реалізація визначених мети та завдань здійснювалася на основі використання міжнародних і національних правових актів, медійних повідомлень, матеріалів соціологічних досліджень тощо.

Без аналізу і розуміння змін, що відбуваються на міжнародному рівні, нам не вдасться повною мірою зрозуміти витоки війни на Сході країни і досягти стратегічної мети відновлення державного контролю над тимчасово окупованими територіями. В березні 2014 р. були порушені принаймні 9 з 10 основних принципів міжнародного публічного права (всі принципи *jus cogens*). Зокрема, принципи суверенної рівності держав, незастосування сили та загрози силою, непорушності державних кордонів, територіальної цілісності (недоторканості) держав, мирного вирішення міжнародних суперечок, невтручання у внутрішні справи, загальної поваги прав людини, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань. Більшість цих принципів зафіксовані у численних міжнародних правових актах: Статуті ООН [15], Декларації про принципи міжнародного права 1970 року [16], Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. [17] та інших учасником яких була і залишається Російська Федерація.

У 1994 році Україна, Росія, США і Велика Британія в Будапешті підписали Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Франція та Китай приєдналися до цього Договору в вигляді публічних заяв). Сторони взяли на себе зобов'язання згідно з принципами Заключного акту НБСЄ поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України. У пункті 2 меморандуму було вказано: «Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання утримуватися від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності України, і ніяка їхня зброя ніколи не використовуватимуться проти України...» [18]. У разі, якщо Україна стає жертвою агресії, країни-підписанти цього меморандуму зобов'язані вимагати негайних дій Ради Безпеки ООН з метою надання

допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Екс-посол США в Україні С.Пайфер вважає, що Будапештський меморандум не містив гарантій безпеки для України, і тодішній президент Леонід Кучма це розумів. США й Україна недооцінили Росії й не очікували такого президента РФ як В. Путін. Якби у 1993–1994 роках Л. Кравчук і Л. Кучма могли передбачити події 2014 року, вони напевно не погодилися б на підписання Меморандума [19]. Росія дезавувала Будапештський Меморандум про гарантій безпеки, незалежності, суверенітету та існуючих кордонів у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Росія порушила взяті на себе зобов'язання щодо цього меморандуму. Проте, порушили і інші підписанти...

Втім, враховуючи певною мірою декларативний характер Будапештського меморандуму, набагато значущими є порушення Росією норм двосторонніх угод. Зокрема, РФ фактично дезавувала Договір про дружбу, співпрацю і партнерство між Російською Федерацією і Україною, відповідно до якого сторони взяли на себе зобов'язання поважати територіальну цілісність один одного [20]. Між Україною і Росією в 1997 році було укладено угоду про статус і умови перебування Чорноморського флоту на території нашої країни. В рамках цієї угоди вихід російських військових за межі дислокації був втручанням у внутрішні справи України [21].

Після окупації Криму розпочалася друга фаза збройної агресії Російської Федерації проти України. В квітні 2014 року сформовані, контрольовані, керовані і фінансовані спецслужбами Російської Федерації збройні формування проголосили створення "Донецької народної республіки" (7 квітня 2014) і "Луганської народної республіки" (27 квітня 2014) [22]. Фактично йдеться збройний конфлікт міжнародного характеру - війна, в якій безпосередню і активну участь бере РФ - військами, найманцями, поставками озброєнь, техніки, боєприпасів. І головне, створення і функціонування т.з. «ДНР» і «ЛНР» є продуктом виключно спецслужб Російської федерації. РФ як держава-окупант відповідно до IV Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на

суходолі та додатка до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року, Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року та Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року несе відповідальність за порушення захисту прав цивільного населення [23].

Важливим елементом російської агресії стала підпільно сформована «п'ята колона», яка в театрі воєнних дій закладає осередки для проведення спецоперацій. Навесні 2014 р одночасно в ряді міст Півдня і Сходу України на вулицях і площах починає розіграватися сценарій дивної п'єси: і по всьому відчувалося, що є єдиний і прихований від публіки автор, і все це вкладається в генеральну схему наступу на Україну. Події маскувався під стихійні масові дії обурених громадян, тобто зовні вони повинні були виглядати як законний для демократичного суспільства громадянський протест проти нової влади. Ми зіткнулися з гострою формою війни, коли захоплення територій – це справа рук кримінальної натовпу, сепаратистського руху, що направляється з-за кордону.

Аналіз подій 2014 р. підтверджує, що російсько-українська війна є кримінально-терористичною і з точки зору соціальної бази, і принципів ведення, і тактики, використовуваної агресором. Зловісну роль в розв'язуванні війни зіграла криміналізована еліта Донбасу. Вона впродовж 20 років, аби утриматися при владі та безперешкодно панувати в регіоні, вела відповідну пропаганду, яка зводилася до таких тез: «Донбас усіх годує, він фактично один створює матеріальні блага в країні, а Київ не хоче чути про нагальні проблеми шахтарів і донеччан» (у реальному житті сумарні дотації з центрального бюджету на підтримку двох областей складали близько 35 млрд. гривень щорічно); «Донбас є оплотом кращих радянських традицій, «порожняк не гонить», а інша Україна продалася США та Європі»; «Західна Україна крім того, що нічого не виробляє і живе за рахунок Донбасу, є вкрай небезпечним регіоном, бо «бандерівці» захопили владу у Києві та тільки чекають моменту, аби зламати гордий Донбас, нав'язати «мову», уніатство, одностатеві шлюби та

інші огидні речі»; «усе позитивне уособлює Росія, її президент і народ, там і багатство, і велич, і традиції, і справжня гордість та презирство до «американців» [24]. Маніпуляція масовою свідомістю будувалась на цінностях, які спрощено малювали реальність, розвивали протистояння «ми-вони», укорінювали в сприйнятті певні змістові «якорі», які мали програмувати певну соціальну реакцію/поведінку.

Сценарії використання «м'якої сили», які були заготовлені в надрах генштабу РФ та ФСБ для захоплення влади, ліквідації української державності в дев'яти регіонах Сходу і Півдня – АР Крим, Донецькій, Луганській, Харківській, Одеській, Миколаївській, Херсонській, Дніпропетровській та Запорізькій областях.

Вперше в історії світова ядерна держава (Росія) для колоніальної по суті війни використовувала тактику т.з. гібридної війни. Це означає, що більше не існувало чіткого поділу на державу, армію і народ. Раніше держави воювали між собою за допомогою «офіційних» армій і змушені були брати на себе певні зобов'язання, що впливають з міжнародного права. В сучасній російській війні проти України, образно кажучи, «можна все», обмеження знімаються, мирне населення використовується як зброя, «живий щит». РФ не оголошувала війну Україні, не висувала офіційно вимог і ультиматумів, заперечувала свою участь (очевидну для всіх) з однією метою - не брати на себе відповідальність за дії «армії вторгнення», режим окупації, долю населення окупованих територій, полонених, терористичні акції тощо.

Складність визначення поняття та конкретний прояв «гібридної війни» знайшли своє відображення в трактуванні ситуації в Україні відомими вченими. Так, корифей вітчизняної політичної та безпекової думки В. Горбулін вважає: «Ми повинні чітко розуміти, що для України воєнна загроза з боку Росії не зникне ніколи» [25]. Багатьом дослідникам очевидно, що проти України ведеться повноцінна війна: "гібридна" за формою (особливо до літа 2014 р.), "асиметрична" за змістом. Проте відомий американський історик Тімоті Снайдер не вважає війну в Україні «гібридною» [26]. На рідкість актуальними

виявляються оцінки Ф. Енгельса зроблені понад 125 років тому: «Вся ця небезпека світової війни зникне в той день, коли справи в Росії приймуть такий оборот, що російський народ зможе поставити хрест над традиційною завойовницької політикою своїх царів і замість фантазій про світове панування зайнятися своїми власними життєвими інтересами всередині країни, інтересами, яким загрожує крайня небезпека» [27].

Про те, які проблеми мають західні країни в реакції на російську агресію точно зазначив англійський дослідник Е. Лукас: «Ми — я маю на увазі Захід — стикаємося з проблемами у відносинах з В.Путіним, часто йому програємо не тому, що ми об'єктивно слабкі, а тому що ми слабовольні...» [28]. Ще більш відверто висловився британський аналітик Дж. Шерр: «На Заході не запитують, а знають: Росія переживає труднощі в економіці, у цій сфері і в тій, і в інших. Зрозуміло, це не може тривати довго, і росіяни хочуть знайти симпатичний вихід. А вони чомусь стріляють. Чому б це? А відповідь же гранично ясна — тому, що росіяни правильно розуміють: Захід настільки ж слабкий політично, наскільки Росія слабка економічно. Вони вважають, що все вирішує політична змінна, і вірять, що єдність Заходу, принаймні в нинішньому вигляді, тріщить і довго не протягне» [29].

Як правильно зазначають багато оглядачів та експертів, для Росії пріоритетом є безпека (звісно, у власному спотвореному розумінні) й велич (як фактор високої легітимності влади), а не економіка. Для Росії статус «регіональної наддержави» (звідповідною геополітичною «ексклюзивністю»), доповнений «повагою» (як мінімум умовною) до своїх глобальних амбіцій, які реалізуються в посиленні присутності на Близькому та Середньому Сході, є важливішим фактором, ніж ті «абстрактні» 40% росіян, яким, згідно з результатами дослідження Вищої школи економіки РФ, не вистачає грошей на одяг та їжу. Це породжує й ірраціональний (у розумінні європейських держав, але зрозумілий у логіці антилюдської та антисоціальної російської держави) феномен: супутній збиток від економічних санкцій викликає в російських чиновників, швидше, кураж, ніж жаль.

Виклики цінностям, які лежать в основі сприйняття та поведінки, є потужним фактором, який підриває психологічну стабільність, вириває населення з зони психологічного комфорту. Російська інвазія в Україні стала таким викликом, який підриває європейську і світову систему безпеки. Саме війна створила ситуацію, за якої розходження в цінностях між сторонами війни не може більше ігноруватися. Більше того, саме у відмінності цінностей - причини протистояння. Саме відмінність цінностей виступає відповіддю на питання - за що воює Росія і за що воює Україна. Війна, яка зараз відбувається на Сході України, це не війна між етносами чи політичними системами. Це війна між двома векторами майбутнього розвитку людської цивілізації, війна цінностей. Тому не варто сподіватися, що вона невдовзі закінчиться. Путін вважає себе людиною з місією відновлення величі Росії. Проте, його недобросовісна поведінка - вбивство цивільних осіб в Сирії і Україні, анексія Криму, комп'ютерне хакерство американських урядових агентств, цькування інакомислення у себе вдома – не дає можливість припустити, щоб розглядати його конструктивним партнером у пошуках миру [28].

Консолідований (наскільки це можливо) Захід разом з Україною має домогтися припинення збройної агресії проти України і виведення Росією збройних формувань з території України; відведення збройних сил Росії від кордонів України і припинення загроз; повернення окупованих і анексованих територій; відшкодування Україні всіх збитків, причиною яких став акт російської агресії; залучення до відповідальності всіх, хто причетний до воєнних злочинів і злочинів проти людяності на території України. Безсумнівно, що такі умови можуть виглядати фантастичним, проте іншого шляху для відновлення справедливого миру важко запропонувати. Бо лише їхнє виконання надасть можливість говорити про відновлення нормальних цивілізованих відносин з Росією.

У військовому вимірі російсько-український конфлікт є локалізованим, і на сьогодні, крім окупованого Кримського півострова, охоплює частину території Донецької та Луганської областей України. Натомість дискурс,

пов'язаний з подіями в Україні, набув глобального масштабу, при цьому значно варіюючи на локальному (внутрішньо українському), міждержавному (російсько-українському) і глобальному рівнях.

Справжній мобілізації українського суспільства мало б сприяти запровадження воєнного стану. Як відомо, воєнний стан запроваджується при нападі на нашу територію і при загрозі нападу. В нас є не лише загроза, а й напад – захоплений Крим і частина Донецької і Луганської областей, тобто є всі умови для запровадження воєнного стану. Умови воєнного стану є предтечею для його запровадження. Таки умови існують з першого дня вторгнення російських військ у Крим. Однак президент України за наявності зазначених умов не вдається до запровадження воєнного стану, тобто, не виконує своїх, зазначених у частині 2 статті 102 Конституції, прямих обов'язків гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання прав і свобод людини і громадянина, яких залишили на поталу окупантам на захоплених ними українських територіях [29].

У Заяві Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків», схваленою Постановою Верховної Ради України від 21 квітня 2015 року № 337-VIII, зазначена збройна агресія іноземної держави [30]. Законодавчий орган держави міг би допомогти президенту у прийнятті рішення, що впливають з його обов'язків, шляхом належного виконання вже своїх обов'язків, керуючись приписами пункту 5 частини 1 статті 85 Конституції України і нормами Статуту ООН, а саме – прийняти закон про визнання Російської Федерації державою-агресором. Певну правову основу для такого кроку вже було закладено в Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року [31].

Відсутність воєнного стану, хоча б у зонах бойових дій, які проводяться захисниками України проти військових підрозділів московського агресора та підтримуваних і забезпечених ним збройних підрозділів колаборантів, створює

відповідні загрози для прав конкретних громадян України і Української держави як суб'єкта міжнародного права.

Відсутність рішення щодо запровадження воєнного стану несе загрози для України. Зокрема, нівелює аргументацію щодо збройної агресії Російської Федерації проти України, чим посилює твердження про наявність в Україні внутрішнього конфлікту (громадянська війна), а не міжнародного збройного конфлікту; унеможливує правові підстави надання Україні як жертві агресії допомоги, зокрема, й озброєння, за нормами міжнародних договорів про безпеку; не зобов'язує агресора дотримуватись положень Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, тому що особи з таким статусом можуть бути лише в умовах війни; унеможливує забезпечення прав людини відповідно до положень Третьої Женевської конвенції, зокрема, і через проведення міжнародною гуманітарною правозахисною організацією, на кшталт Міжнародного комітету Червоного Хреста, регулярних інспекцій місць позбавлення волі; легітимізацію колаборуючих з окупантами владних утворень шляхом проведення виборів під примусом і контролем агресора; нав'язування змін до Конституції України та інших законів під зовнішнім тиском; не визнання на міжнародному рівні колаборантських організацій «ДНР» і «ЛНР» як військово-злочинних; втрату підстав для притягнення організаторів військової агресії проти України і колаборантських рухів до кримінальної відповідальності за військові злочини; делегітимізацію інституцій державної влади внаслідок ухилення їх від виконання своїх повноважень (обов'язків) щодо забезпечення централізованого управління усіма військовими і воєнізованими формуваннями, управління комунікаційними мережами і теле- і радіочастотним ресурсом; громадяни не можуть у належний спосіб добровільно виконати свій конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності і територіальної цілісності України, оскільки цей обов'язок стосується умов воєнної агресії і супутньому їй режимам стану війни чи воєнному стану; загиблим в боях патріотам, які мужньо захищали незалежність і територіальну цілісність держави, може не бути надано відповідного статусу,

передбаченого для офіційних військовослужбовців, що загинули під час проведення антитерористичних операцій, і як наслідок, родини патріотів не матимуть соціального захисту; діяльність волонтерських організацій у зоні проведення воєнних дій, оскільки вони мають статус антитерористичних операцій, також може бути визнана поза законом тощо; військовослужбовці також не можуть у належний спосіб виконати свої службові обов'язки у захисті Вітчизни, незалежності і територіальної цілісності України, особливо щодо військ агресора, оскільки за умов антитерористичної операції, вони мають право знешкоджувати лише терористів, а військовослужбовці іноземної армії, які вчинили воєнну агресію, під визначення терористів не підпадають, тобто за такою трактовкою може буде складане маніпулятивне твердження, що їх незаконно знищують. Наведений перелік загроз для Української держави у зв'язку з невведенням в Україні воєнного стану не є повним, однак є достатнім для виникнення стурбованості долею українського суспільства і держави, щоб загострювати на цьому увагу. Запровадження воєнного стану є останньою можливістю нейтралізувати негативні наслідки конституційних змін, які допомагають путінському режиму стверджувати, що в Україні має місце внутрішній громадянський конфлікт, а не військова агресія московської імперії [32].

Варто нагадати, що в щорічному посланні Президента до Верховної Ради 2015 р. було зазначено: «Ми не просто зберегли Україну, під час війни ми зберегли її демократичною, хоча на обмеження прав і свобод мали повне моральне і, до речі, юридичне право у вигляді закону про воєнний стан. Але я, попри політичний тиск з усіх боків, попри те, що правовий режим воєнного стану надавав значно більше влади особисто мені, не міг на це піти. Я розумів, яким шоком і випробуванням його запровадження стане для моїх співвітчизників. Лише уявіть, що цей стан допускає і цензуру, і заборону діяльності партій, і обмеження на пересування по країні, і комендантську годину, і загальну мобілізацію, і конфіскацію майна та грошей на потреби оборони» [33].

Дані про співвідношення сил свідчать, що на сході України не вже давно була не актиеріористична операція (АТО), а реальна війна. В складі угруповання російсько-колаборантських військ на Донбасі – майже 38,5 тисячі осіб, понад 600 танків і до 1500 бойових бронемашин, 750 одиниць артилерійських систем, більше, ніж 300 реактивних систем залпового вогню... Українська армія сформувала угруповання чисельністю в 73 тис. чоловік. У її розпорядженні знаходилися 360 танків, 1400 бойових броньованих машин, а також понад 1000 одиниць ствольної та реактивної артилерії [34].

І це підтвердила Парламентська асамблея Ради Європи. В жовтні 2016 р. вона схвалила резолюцію, якою визнала юридичну відповідальність російської влади за дії маріонеткових «ДНР» та «ЛНР». Документ офіційно визнає, що Росія здійснює контроль за Донбасом і де-факто керує режимами «ДНР» та «ЛНР». «ДНР» та «ЛНР» створені, підтримувані та ефективно контрольовані Російською Федерацією». Відповідальність Москви за дотримання прав мешканців окупованої частини Донбасу таким чином прирівнюється до відповідальності Росії за події в Криму. «Відповідно до міжнародного права, Російська Федерація, яка де-факто здійснює контроль над цими територіями, несе відповідальність за захист їхнього населення. Росія, таким чином, повинна гарантувати дотримання прав людини всім мешканцями Криму та «ДНР» і «ЛНР». В цій резолюції ПАРЄ погодилася з тим, що наразі неможливо проводити вибори на Донбасі через безпекову ситуацію [35].

Водночас через відсутність чітких юридичних оцінок влади з сумом можна констатувати, що в Україні, де через 4 роки після початку неоголошеної війни все ніяк не забороняють проросійські партії, де деякі депутати все так же закликають «почути Донбас». Останнім часом досить часто йдеться про те, що заради миру Україні можна було розпочати прямі переговори з російськими маріонетками, подумати про статус російської мови, подумати про визнання статусу Криму, відмінного від окупованого. Впроваджуються думки про те, що потрібно приймати факт того, що наш сусід – агресивна диктатура, а значить,

намагатися вести з ним переговори, робити реальні поступки і пробувати врахувати його інтереси.

Причини російської агресії не лежать в області раціо - захисту мови, культури, економіки або реальних інтересів держави. Сьогодні російсько-українська війна піднята на глобальний рівень в тому сенсі, що світова спільнота поступово починає розглядати путінську Росію як головну загрозу миру і людству. Але робить це повільно і дуже не послідовно.

Пряме застосування «концептів миру» здатне породжувати додатковий шар конфліктних смислів. Навіть найбільш далекий від політичної складової академічний дискурс не залишається осторонь, у зв'язку з цим про війну в Україні як про фактор «інтелектуального розмежування».

Вибір термінів на позначення конфлікту (війна між державами, громадянська війна, окупація, «заморожений конфлікт», «холодна війна» тощо) тягне за собою відповідні сюжетні та інтерпретаційні схеми і відповідно визначає учасників протистояння (противників та союзників, ворогів і друзів, місцевих мешканців та біженців, партизанів і колаборантів, «своїх» та «чужих») та характер стосунків, що їх пов'язують. У нашому випадку йдеться про переосмислення (реконцептуалізацію) принципів висвітлення подій на сході України та їхніх наслідків.

Специфіка інформаційної складової в російсько-українській війні полягає в інтенсивності та широті охоплення аудиторії інформаційних впливів, яка набула глобального масштабу, систематичному й комплексному застосуванні медійних та новомедійних засобів і створенні нового дискурсу війни та ненависті, спрямованого на руйнування існуючих і формування нових інтерпретаційних і смислових механізмів сприйняття дійсності. Російсько-українська війна має в дискурсивному вимірі глобальний масштаб, хоча у військовому вимірі йдеться про локальний збройний конфлікт. Для дієвої мобілізації українського суспільства на протидію агресії велике значення має термінологічний дискурс російсько-української війни має неабияке значення. Деякі українські ЗМІ називають членів ДНР та ЛНР «терористами» (при тому,

що тероризм – це лише тактика), ПАСЕ – «комбатантами», а Росія – «ополченцями», НАТО у своїй Варшавській декларації 2016 р. називає їх «Russian-backed militants», тобто «проросійськими (або підтримуваними Росією, як інший варіант перекладу) бойовиками». Власне термін «бойовики» найбільш чітко вказує на рід їх діяльності, прив'язує їх до існуючого терміну «учасників незаконних збройних формувань» [39]. Доречною є порада Рене Декарта щодо правильного визначення значення слів. У нас не лише ворожа пропаганда, але й гібридна політика певних наших політиків та наших медіа. Від українських журналістів і політиків можна почути глибокодумні розмірковування про «російські терористичні війська», про «найманців», «бойовиків», «терористів», «сепаратистів». Однак, мало хто вживає терміни «колаборанти» і «російські окупаційні війська». Тим часом на нашій території перебували і перебувають законні військові формування сусідньої держави-агресора. Це – не терористичні війська, а регулярні, це – армія агресора. За своїм статусом це – окупаційні війська. Ми маємо це визнати.

Деякі вітчизняні медіа та громадські структури використовують занадто "толерантну" лексику наших західних партнерів (і зрозуміло, чим це обумовлено). Проте в Україні - інвазія і війна! З весни 2014 - гібридна, а з літа 2014 і дотепер - реальна, з елементами гібридної. Відповідно, використання термінів на кшталт "ополченці", "повстанці" тощо йде виключно на користь ворогу! Все, що відбувається в Донбасі зорганізовано Росією, зокрема "ДНР/ЛНР"! Варто називати речі відповідно до їхнього змісту: отже маємо справу з російською окупацією і доволі масовою колаборацією! Нинішнє поширене, але від цього не менш хибне, сприйняття ситуації як "затишшя" криє в собі небезпеку. Не варто сподіватися, що війна і російська окупація невдовзі закінчиться.

Директор Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України академік Володимир Горбулін слушно вважає що сьогодні ми бачимо одразу кілька дуже сильних трендів вибудовування української держави й української ідентичності. І далеко не всі з них

конструктивні. Багато в чому це приводить до того, що зросло значення етнічного чинника, коли етнополітика й політика історичної пам'яті стали мейнстримом, чого в українській державі не спостерігалось останніх років 20. Якщо ми не зможемо дати зрозумілу відповідь на це запитання, то наша перспектива буде вкрай туманною й постійно супроводжуватиметься деструктивною діяльністю сусідів (і не тільки з боку Росії). Значною мірою наші проблеми з сусідами (Польщею, Угорщиною) саме звідси — від несформованого національного проекту. Поки що наш поточний дискурс пропонує всім любити Україну як таку. На загал, це правильно й логічно, але сусідні країни пропонують своїм меншинам на нашій території набагато предметніші смисли — інфраструктуру, допомогу, підтримку, історію (зі своїми акцентами). Змінити цю тенденцію можна тільки проектом спільного майбутнього, а не минулого, де кожен розуміє, навіщо він тут перебуває й заради чого все це. Звідси й запит на будь-які спроби створити такий прообраз, дати хоч якийсь зрозумілий і футуристично прийнятний орієнтир (що важливо не тільки всередині країни, а й поза нею — у т.ч. для переосмислення ролі української діаспори та наших відносин із нею) [36].

Рецепт можливого миру тільки один: Україна має стати сильною, а це неможливо без всеохоплюючої всебічної мобілізації в середині держави. Загальний військовий обов'язок і мільйони резервістів – необхідність. Територіальна оборона, стрілецькі співтовариства, вільне володіння зброєю майже і не вимагають втручання держави (є приклади Польщі або Союзу оборони Естонії). Десятки тисяч людей, свої тири та бази підготовки, медичні організації і арсенали – з вельми скромними бюджетами та ініціативою знизу. Головний злам повинен відбутися в головах. Чим швидше це усвідомлює все суспільство (а не 200 тисяч чоловік, які беруть участь в Операції Об'єднаних Сил, і декількох сотень тисяч цивільних, які їм допомагають), тим швидше до нас перестануть їхати додому труни. Колись Моше Даян сказав, що Ізраїль повинен стати шаленою собакою – занадто небезпечною, щоб її турбували. Цей

рецепт ідеально підійде для і для України. Мир в Україні можливий тільки на наших багнетях.

Мета модернізації України в умовах війни – забезпечення стійкості. Причому стійкості не тільки держави як системи державних органів і політики, яку вони реалізують, а стійкості самого суспільства проти агресії Росії. Адже саме суспільство тепер стає і об'єктом атаки, і суб'єктом відповіді на неї. Суспільство може як посприяти діяльності агресора, так і дати йому дуже жорстоку відсіч.

Отже, російська агресія є головним чинником того Україна впродовж останніх чотирьох років перебуває в складній політичній, геополітичній, соціально-економічній та суспільній ситуації. Наслідки вище зазначеного впливають на всі сфери буття українського суспільства, проти поки всебічного усвідомлення цього не настало.

1. Заява делегації України на 69-му спільному засіданні Форуму ОБСЄ зі співробітництва в галузі безпеки та Постійної ради ОБСЄ. Постійне представництво України при міжнародних організаціях у Відні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vienna.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/65458-zajava-delegaciji-ukrajini-na-69-mu-spilynomu-zasidanni-forumu-obse-zi-spivrobotnictva-v-galuzi-bezpeki-ta-postijnoji-radi-obse>
2. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>
3. Глушков О.В. Україна: конфліктогенні фактори в умовах сучасного світового порядку. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 54. С. 294-303.
4. Задорожній О. АТО проти терористів проти мирного населення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eramedia.com.ua/article/201225/>
5. Киридон А., Троян С. Грузія 2008 – Україна 2014: запаралелення російських стратегем. *Зовнішні справи*. 2015. № 3.

6. Лоссовський І.Є. Зовнішньополітична стратегія Путіна як нова доктрина обмеженого суверенітету. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/>
7. Палій О. Весь світ у шоку від брехні Путіна, а Янукович закінчить, як Іуда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/politika/291842.html>
8. Потехін О. Зовнішня політика та міжнародне становище України у 2015 році очима експертів. *Зовнішні справи*. 2016. № 2. С. 6-11; № 3. С. 10-15; № 4. С. 14-19.
9. Радковець Ю. «Гібридна політика» сучасної Росії як стратегія реалізації її національної геополітики. *Бінтел. Журнал геополітичної аналітики*. 2015. Спеціальний випуск. С. 4-11.
10. Рущенко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: Монографія. Харків: ФОП Павленко О. Г., 2015.
11. Скоркін К. Міт Новоросії: край реакційних утопій. Часопис «Критика»: Рік XVIII, число 9-10 (203-204).
12. Теміров Ю. Зрозуміти Донбас – зберегти Україну або пастки позаісторичного мислення. *Безпековою огляд ЦДАКР «Виклики і Ризики»*. 2014. № 10.
13. Хоменський П. Україна є лінією фронту боротьби за свободу в Європі. *Зовнішні справи*. 2015. № 10.
14. Шергін С. Україна, США і ЄС: дипломатичний транзит доби глобалізації. *Зовнішні справи*. 2015 № 2.
15. Статут Організації Об'єднаних Націй. Видано Департаментом громадської інформації ООН. б/м, б/р.
16. Декларація про принципи міжнародного права 1970 року[2] Декларація про принципи міжнародного права 1970 року. Офіційний портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569.

17. Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. Офіційний портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_055
18. Меморандум про гарантії безпеки. Офіційний портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_158
19. <http://gordonua.com/ukr/news/politics/-pajfer-zajaviv-shcho-kuchma-navrjad-chi-pidpisav-bi-budapeshtskij-memorandum-jakbi-mig-peredbachiti-podiji-2014-roku-251640.html>
20. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією Офіційний портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_006
21. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України Офіційний портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_076
22. Заява Верховної Ради України. «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків». Офіційний портал Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rada.gov.ua/news.
23. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях» <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>
24. Рущенко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: Монографія. Харків: ФОП Павленко О.Г., 2015. С. 150.
25. 2017-й: далі буде... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/2017-y-dali-bude-cinnisni-resursi-viyni-i-miru-ukrayinskiy-format-_.htm

26. В Україні йде війна: я проти визначення "гібридна" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrlife.tv/video/politika/v-ukrayini-ide-viina-ia-proti-viznachennia-gibridna-timoti-snaider-dlia-ukrlifetv>
27. Книга: Том 14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading.club/bookreader.php/97860/Stalin_14_Tom_14.html
28. Putin's behavior in Ukraine and Syria violates not only rules designed to promote peace but common human decency. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/2016/09/29/opinion/vladimir-putins-outlaw-state.html?_r=0
29. Конституція України. К., 2015.
30. Заява Верховної Ради України. «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків». Офіційний портал Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rada.gov.ua/news.
31. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» Офіційний портал Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rada.gov.ua/
32. Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/58904/Izrajilskyj_dosvid_vysvitlenna_vijny_cenzura_na_vidznate
33. Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/shorichne-poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-radi-u-35412>
34. Війна на Донбасі: чому Україні доведеться знищити ДНР і ЛНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://icps.com.ua/viyna-na-donbasi-chomu-ukrayini-dovedetsya-znyschyty-dnr-i-lnr/>
35. ПАРЄ прийняла дві резолюції щодо України із запропонованими поправками. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/polityka/honcharenko-parye-proholosuvala-za-vnesennia-pravok-do-dopovidi-shchodo-ukrainy-345451.html>

36. Горбулін В.П. Вулканічний синдром. *Дзеркало тижня*. 2018. 16 червня – 22 червня.

ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ ІВАНА КОРШИНСЬКОГО

The article examines the main stages of the life path and the multifaceted scientific, educational, cultural, civil and political activity of Ivan Korshinsky, who had a difficult path from the representative of the Ukrainian underground to the people's deputy of Ukraine. His biography is presented against the background of the national liberation struggle of Transcarpathian Ukrainians during the 1940-50s. A significant place in the article is dedicated to Korshinsky's wanderings in the Gulag camps, it is argued that the Transcarpathians took part in the struggle against the Soviet totalitarianism. The article is devoted to the 90th anniversary of the birth of the patriot of Ukraine and Transcarpathia.

Він ще юнаком взяв активну участь у підпільному русі опору – не хотів змиритися із запровадженням на його рідному Закарпатті більшовицького тоталітаризму. Очевидно, немалу роль зіграла в цьому і його участь у молодіжній організації «Пласт». Уже в десятирічному віці він очолює в рідному селі «вовченят», майбутніх повноцінних пластунів. Самоусвідомивши себе переконаним українцем ще в часи Карпатської України, він у другій половині 40-х років перетерпів нелюдські знущання та поневіряння за свої політичні погляди. Однак, попри все, вистояв ... Йдеться про відомого закарпатського хірурга, кандидата медичних наук, доцента Ужгородського університету, заслуженого лікаря України, народного депутата України другого скликання, багаторічного в'язня сталінсько-беріївських таборів і керівника Закарпатської крайової організації політв'язнів і репресованих Івана Юрійовича Коршинського. Він людина наче з легенди, яка ніколи не діяла всупереч своїй совісті, яка належить до когорти борців за свободу, яких шанобливо називають «в'язнями сумління»...

Іван Юрійович Коршинський народився 5 червня 1928 року в с. Буштино Тячівського району Закарпатської області в селянській родині. Один з його

біографів звернув увагу на величезний вплив батьків на майбутнє формування особистості героя нашого нарису. «Батько був шанованою у селі людиною, організатором і активістом місцевого осередку «Просвіти», просвітянської читальні, духового оркестру, пожежної дружини, якою керував упродовж багатьох років, – писав Павло Федака, – мати – з патріотичної, званої просвітянської родини Василя Стана, очолювала жіночу секцію сільської «Просвіти», навчала жінок і дівчат кухарити, бо сама була неперевершеною майстринею у царині народної кулінарії». У спогадах «Сторінки життя» Іван Коршинський згадав добрим словом своїх сестру і брата. «Сестра Юліна, – писав він, – навчаючись у сільській народній школі вдома та в Тячівській горожанці, була активною пластункою, співала в хорі. По закінченні торговельної школи працювала секретарем-машиністкою в Буштинській лісівничій конторі, під час Карпатської України була делегаткою молодіжного з'їзду в Хусті. Брат Юрій, людина порядна, жартун і весельчак, по закінченні сільської школи навчався в гімназії у Празі, потім у Хусті, закінчив торговельний технікум в Ужгороді, працював у сфері громадського харчування на Тячівщині».

Дитячі роки Івана Коршинського збіглися з величними подіями в житті закарпатських українців, адже наприкінці 30-х років Августин Волошин проголосив незалежність Карпатоукраїнської держави. Ця подія не могла не вплинути на юнака. Серед тих, хто самовіддано і беззастережно утверджував рідну державу і боровся за неї в 1938-1939 рр., був 22-річний учитель народної школи в Буштині Дмитро Маснюк. «Мені пощастило зблизька пізнати Д. Маснюка не лише тому, що батьки наші були сусідами й кумами, – пригадує І. Коршинський, – а й як талановитого педагога, котрий тоді вів наш 5-й клас у народній школі... Буштино процес українізації зустріло з великим піднесенням. У школах була впроваджена українська літературна мова, чому активно сприяв молодий директор школи В. Лях. Працював драматичний гурток, який готував цікаві патріотичні програми до різних свят, посилила свою діяльність молодіжна організація «Пласт». У процесі навчання неабияка увага приділялась

вивченню історії нашого краю, історії України-Руси. Завдяки нашому вчителю був створений учнівський кооператив, де можна було придбати майже все необхідне для навчального процесу, а керували кооперативом самі учні. На крамницях, школах, установах села з'явилися українські вивіски...

Щовечора в центрі села збиралося чимало людей, переважно молоді, обговорювали всі насущні події. Час від часу приїздив до нас із Хуста – тодішньої столиці Карпатської України – хтось із керівників уряду ... Пригадується і одне віче на площі серед села, на так званій толоці, де зійшлося майже все село. Перед великою ватрою, що освічувала все навколо, з палкими промовами виступали активісти села. У кожному виступі звучали патріотичні заклики на підтримку Карпатської України... Мітинг супроводжувався патріотичними піснями, а на початку і в кінці звучали гімн «Ще не вмерла Україна» і молитва «Боже великий, єдиний».

Мені, 11-річному хлопчикові, дуже врізались у пам'ять ті події. Ми, учні школи, брали посильну участь у всіх заходах. Ми тоді вже знали і разом з іншими співали і згадані гімн та молитву, і січові та стрілецькі пісні, які до сьогодні добре пам'ятаємо».

Короткочасне існування Карпатської України зробило величезний вплив на формування національної самосвідомості сотень і тисяч закарпатців, які пройшли своєрідну еволюцію від карпатських русинів до закарпатських українців. Це твердження повною мірою стосується Івана Коршинського, на очах якого відбувалися велич і трагедія Карпатської України.

Через багато років Іван Юрійович в одному із своїх інтерв'ю згадає події кінця 30-х років у Карпатській Україні: «Мимоволі спадали на думку окремі сумні моменти, пов'язані з подіями 14-18 березня 1939 року. Особливо тоді, коли гучномовці перелічували імена сотень загиблих у боях за щойно проголошену Карпатоукраїнську державу. Світ повинен знати, і це треба повторювати, що саме оборонці Карпатської України першими збройно виступили проти фашизму, який оволодів Німеччиною, Італією, а згодом перекинувся і в Угорщину. Сумно, що в цьому бою багато молоді загинуло і

чимало розстріляно. Дехто любить повторювати, що студентів силою загнали в бій. Але колишній студент Севлюської учительської семінарії Антон Коцка розказував, що перед тим, як посилати їх у бій, учитель Іван Голота всіх вишикував і після короткої промови сказав: «Я вас у бій силою не посилаю. Піде той, хто сам цього бажає». І тільки тоді всім охочим він видав рушниці з п'ятьма набоями...

Пригадалася мені й мудра політика президента Карпатської України Августина Волошина. Адже він зумів об'єднати всі партії на Закарпатті і Українське національне об'єднання (УНО). Відтак цим було досягнуто чудового результату на виборах до Союму Карпатської України. Так хочеться, щоб ця мудрість Августина Волошина влилася в серця нинішніх політиків. Шкода, але вони не хочуть зрозуміти, що без об'єднань, домовленостей, розумних компромісів можуть загубити і саму незалежність України». Це слова досвідченого політика і великого поборника соборності та незалежності України. З одного боку, це спогади про Карпатську Україну – один з етапів українського державотворення в ХХ столітті, а з другого – поради як врахувати уроки Карпатської України та зберегти сьогодні нашу незалежність.

Відповідаючи на запитання журналістки Наталії Каралкіної як він ставиться до проблеми автономії Закарпаття і чи турбує його ця проблема, Іван Юрійович лаконічно відповів: «Турбує, але не думаю, що вона потрібна». На сторінках своєї книги «Сторінки життя» є такі рядки: «Для тих, хто недооцінює участь у національно-визвольному русі моїх земляків, наведу витяг із судового вироку, де йдеться про мету та завдання, що їх ставили вони перед собою: «Підсудні проголошували, що Закарпаття завжди було української територією, такою і залишиться. У зв'язку з цим Закарпаття, якщо треба, то збройним і революційним шляхом, необхідно відірвати від Угорщини і приєднати до України». Ось більш розлога відповідь на питання: автономія Закарпаття чи наш край – складова частина соборної Української держави. Іван Коршинський завжди був і залишається на чітких державницьких позиціях стосовно державно-правового статусу рідної землі.

Про Хустську гімназію, у якій Іван Коршинський сформувався як національно-свідомий громадянин, пригадує неодноразово. Так, у виступі, виголошеному на науково-практичній конференції з нагоди 70-річчя заснування Хустської гімназії, він відзначав: «Як не пом'янути свій клас, у якому 1941 року навчалось 27 учнів? З тих, що навчалися з нами, була заарештована і засуджена за політичними статтями, відправлена в сибірські табори, страшно навіть подумати, третина гімназистів. А саме: Іван Андришин, Богдан Ващишин, Іван Горинецький, Василь Микита, Василь Новак, Михайло Сочка, Федір Удичка, Іван Чонка. Спіткала гірка доля багаторічного політв'язня і мене. Усі на слідствах були незламними й непоганьбленими. Особливим у мужній непохитності й твердості видався Іван Чонка з Бедевлі – його воля й незламність дивувала і найжорстокіших мучителів. Одинадцятий наш однокласник, а з Буштина шостий, що брав участь у політичному русі і боротьбі, Петро Парацинець, трагічно загинув. Справді є кого поминати і перед ким схилити голову!»

Іван Коршинський завжди розглядає історію Хустської гімназії крізь призму багаторічної боротьби українського народу за незалежність на фоні всієї України. У цьому й полягає його соборність, а не провінціалізм та ізольованість. «Розумію, – констатує він, – що далеко не все і не про всіх випускників нашої гімназії, побратимів студентської пори, свідомих патріотів, вірних синів України було сказано. Та безсумнівно лишається одне: репресії, суди, табори та переслідування молодих були ознакою того, що високий дух непокори, прагнення до незалежності України жив і живе на Закарпатті, і його ніщо не в силі зламати. Тож слава нашій незалежній Україні, вистражданій багатьма поколіннями!» Іван Коршинський рішуче не погоджується з тими істориками, які акцентують увагу тільки на фабрикуванні справ співробітниками радянських органів безпеки. Адже, так заявляючи, вони, власне, заперечують існування цілеспрямованого руху опору проти тоталітаризму в Україні, доводять випадковість цілого ряду судових процесів та арештів. Неможливо не погодитися з твердженням багатолітнього в'язня

радянських таборів: «Годішня влада добре знала, що потенційний ворог той, кого треба ізолювати, навіть загубити. Не випадково не в одного із засуджених до справи додавалася приписка-наказ: «совершенно секретно». Що під цим розумілося? Скористаюся випискою із книги «Лихо з розуму» В. Чорновола: «Багатолітнє тримання в таборах «окремого» режиму – це повне фізичне й моральне обернення людини в тварину, знищення людини». З «окремого» режиму на «суворий» переводили, якщо в'язень відмовлявся від своїх минулих поглядів».

1946 рік. Закарпатські українці щойно відсвяткували возз'єднання краю з ненькою-Україною, тішились майбутнім. Щасливий Василь Гренджа-Донський, який все своє життя присвятив боротьбі за незалежність і соборність, проживаючи в Чехословаччині, заявив: «... Дуже помиляються ті панове, що думають, що я ... лятиму нинішню українську владу. Ні, панове!.. Україна мені рідна, мила, Україна мені дорога хоч би вона звалася навіть і радянською, але вона після 300-літньої неволі встала і живе! Україна є і 40-мільйонний народ, який добившись до своєї рідної культури, не загине, а піде своїм шляхом». Такої думки дотримувався й Іван Коршинський.

Він у 1945 році закінчив відмінно п'ятий клас Хустської гімназії і тепер, під час літніх канікул, трудився на батьківському обійсті, в Буштині. Але 3 липня до мирної хатини Коршинських завітали «непрошені гості»...

Цю подію яскраво описав у своєму нарисі «Табірна призма доктора Коршинського» визначний закарпатський журналіст Михайло Бабидорич. Отож, надамо йому слово: «Третього липня на світанні родину збудили незнайомі люди у супроводі місцевого міліціонера.

– Будет обыск, – оголосив старший.

Що таке «обыск» зрозуміли аж тоді, як пришельці стали трусити і перевертати все, що можна перевернути. Великий «труд» закінчився тим, що взяли книжечку, придбану ще за Чехословаччини.

– Ты пойдешь с нами! – вказали на Івана.

Лише в Хусті зрозумів, що заарештований. Оглядав закривавлену долівку, стіни тюремної камери і ніяк не міг збагнути причини арешту. Повертаючись до ув'язнення Іван Юрійович згадує, що сам арешт не був для нього несподіванкою, але й не розраховував на нього, бо вважав, що пов'язана з підпіллям робота проводилася дуже обережно, строго конспіративно. Відмовився і від пропозиції Юрія Бандусяка, який очолював у той час службу безпеки в проводі Закарпатського ОУН, виїхати за кордон ... Напередодні арешту, згадує Коршинський, їдучи на велосипеді в рідному селі, помітив двох незнайомців, які дуже приглядались до нього. Запідозривши небезпеку, поїхав іншою вулицею до Василя Новака, побратима з підпільної роботи, і попросив його забрати валізу з нелегальною літературою. На щастя, своєчасно, бо вночі його арештували. Вже коли повернувся з таборів ГУЛАГу, згадує Іван Юрійович, то його брат Юрко, з яким він тої ночі разом спав, розказав йому, що з валізи він і для себе дещо взяв, та що під час обшуку місцевий міліціонер на прізвище Мартин знайшов у нього синьо-жовтий прапор і фотокартку Степана Бандери. Звичайно, брат перелякався. Та міліціонер виявився порядним, зробив вигляд, що нічого не помітив. Він і до сьогодні має авторитет у селі.

– Так ты признаешься или нет?!

Не чекаючи відповіді, катували способами, яких ніколи б не вифантазував. Три дні. На четвертий посинілого й безсилового відвезли до Ужгорода разом із буштинцем Миколою Гаврилком, заарештованим того ж дня, Дмитром Калиничем із с. Велятина та Магдалиною Богдан із Хуста, учасницею підпілля. Вже в Хусті вона призналась, що через Коршинського передавала в підпілля записки (їх вислідили в натовпі коло церкви). Однак сімнадцятирічний юнак відмовився від зв'язку з підпіллям так само, як і від інших обвинувачень. Після приїзду в Ужгород вночі вже стояв перед слідчим.

Перші години той присвятив навчанню, як слід стояти, сидіти, повертатися, відповідати на запитання, як звертатися до нього, «гражданина следователя Зудова». Урок був складним: кожен прорахунок виправлявся тим, що з носа або вуха вив вужівку... А як і це на високу етику не підносило,

висмикував з вразливих місць волосся. Довівши, що підслідний ніщо і навіть менше, під кінець заняття сказав:

– Если будешь говорить правду – выпустим, если будешь врать – сгноим!

Щоночі, змінюючись, слідчий Гаврилов, Зудов і ще якісь вимагали признати: допомагав бойовикам ОУН. Заперечував. За «опір» мав карцерний режим; найжахливіше бути наодинці з самим собою впродовж п'яти тижнів. Кожен день невмолимо добивав його – вночі допити, вдень заборона відпочивати і постійний голод – на добу кілька ложок каламутної юшки і шматочок хліба, ніяких звісток від батьків.

На дев'ятий тиждень втрачав здатність мислити, реагувати на приниження, нечувані досі матюки, хижі вправи, від яких тріщав мозок.

Коли через дев'ять тижнів випустили, не вибачившись, наказали нікому не говорити, де був, про що з ним говорили, що робили, інакше повернуть...». Іван Коршинський був переконаний, що на цьому все закінчилось. Він знав, що з часу свого першого арешту він вже назавжди для радянської влади залишився «неблагонадійним елементом». Невдовзі в цьому переконався...

У 1947 р. Іван Коршинський поступив на медичний факультет Ужгородського державного університету. Лекції, практичні заняття, посилена робота щодо ґрунтовного вивчення медицини. Однак, навчаючись на другому курсі, у жовтні 1948 року просто на практичному занятті з фізіології був повторно арештований. Згодом Іван Юрійович розповідав журналістці Наталії Каралкіній: «Викладачка не хотіла мене відпустити з аудиторії, але підійшов секретар парткому факультету, щось їй шепнув, після чого вона подивилася на мене й сказала: «Ідіть, Коршинський». Через роки, вже доцентом університету, я розговорився з цією викладачкою про колишні часи. Запитав її: «А у вас із занять нікого не забирали?» – «Так, забирали», – відповіла вона й почала описувати той випадок. Питаю: «А я не схожий на того студента?». Вона глянула на мене схвильовано: «Ваня, та то ти був?»

Гортаємо поживклі сторінки судової справи Івана Коршинського: «Я, зам. нач. отделения следственного отдела УМГБ Закарпатской области старший

лейтенант Зудов, рассмотрев поступившие материалы о преступной деятельности Ягнюка Иосифа Михайловича, Васко Стефана Юрьевича, Коршинского Ивана Юрьевича, Андришина Ивана Дмитриевича, Тракслера Петра Петровича, что (повторення усіх цих прізвищ) являются участниками антисоветской организации украинских националистов, подозреваются в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 54-1 а и 54-11 УК УССР, постановил: следственные материалы в отношении (знову перелік п'яти прізвищ) принять к своему производству. 19. 08. 1948 г. Зудов». Далі йдуть постанови про арешт, обшук, описи вилученого, в основному «націоналістичної літератури»; мали би бути фотографії «злочинців» у профіль та анфас, відтиски їх пальців, але ... «ввиду отсутствия фотоаппарата и фотодактилоскопа» начальство постановляє: «разрешаю принять фотографии от арестованных», а відтиски пальців залишили до кращих часів.

Як проходили допити, на яких піддавали тортурам і моральному утиску Івана Коршинського та його побратимів, скрупульозно, із знанням справи, описав уже згадуваний Михайло Бабидорич у статті «Работворення. Спроба дослідження за кримінальною справою № 1135»: «Вимучений людською слабкістю, раптом, виходиш на твердий ґрунт. Вперше у кадебістських справах читаю такі протоколи:

«Вопрос: Коршинский, вы арестованы, как участник антисоветской организации украинских националистов. Расскажите, когда и кем вы были вовлечены в эту организацию?

Ответ: Участником антисоветской организации украинских националистов я никогда не являлся, и меня никто в нее не вовлекал.

Вопрос: Вы знали о существовании антисоветской организации украинских националистов в с. Буштино?

Ответ: О существовании в с. Буштино антисоветской организации украинских националистов я не знал и не знаю».

І так на всі запитання, що фактично є твердженнями, але бездоказовими, коли не брати до уваги самонаговір і плутані свідчення стукачів. Капітан Шовкопляс зривається:

«... Вы лжете! Следствие требует дать правдивые показания о вашей принадлежности к ОУН!

Ответ: Я говорю только правду, вторично заявляю следствию, что в ОУН не состоял, не состою и ни к каким антисоветским организациям никогда не принадлежал».

Того ж дня з 15. 30 до 17. 00 Шовкопляс накуб відповідей на одну неповну сторінку. Це були ті ж запитання і ті ж відповіді, що й у першій половині дня. За винятком одного: «Назовите известных вам участников антисоветской националистической организации!»

Ответ: Участников антисоветской националистической организации я не знаю, потому и назвать их не могу».

Втомившись, Шовкопляс запропонував: «Расскажите свою биографию».

Оце вже цікаво читати, хоч слідчий зажадав перерахувати весь склад 10-го класу середньої школи. Коршинський, виявилося, знав усі імена, роки і місяці народження, хоч список їх у КДБ давно був, і майже половина випускників уже сиділа за ґратами.

Протокол допиту 18 жовтня 1948 р. початий о 22. 00, закінчений о 2-ій годині. На підмогу Шовкоплясу прийшов Гаврилов.

«Вопрос: Вы намерены рассказать органам следствия о своей преступной деятельности?!

Ответ: Преступной деятельностью я не занимался, а поэтому никаких показаний дать не могу.

Вопрос: Напрасно скрываете! Ваши соучастники все рассказали, будете изобличены.

Ответ: Повторяю, я преступной деятельностью не занимался и никаких соучастников якобы по преступной деятельности я не имел и не имею».

Через «якобы» Гаврилову довелося переписувати протокол, бо це слово він опустил. Як згадує Коршинський, порвав він перший протокол із страшним обуренням і брудною лайкою.

Ввели одного із співучасників. Хотів глянути йому у вічі, підбадьорити поглядом, але той сховав очі і, ні разу не підвівши їх, наговорив те, що й на допитах. Як закінчив, Гаврилов наказав вивести його.

«Вопрос: Вы намерены теперь рассказать о своей преступной деятельности?»

Ответ: По данному вопросу я ответил раньше, и других показаний дать не могу. Я слышал, что говорил допрошенный, но подтвердить не могу».

Так перед Коршинським пройшли і деякі інші «соучастники» і свідки; відповіді були тотожні. Гаврилов бісився:

«Можешь выкручиваться, как хочешь. А на 25 лет я тебе наскребу», – повторив те, що говорив ще у 1945 році.

Тоді одержав відповідь:

– Это от вас не зависит.

– А от кого?!

– От Бога.

Слідчий вирячив очі, почав задихатися. Полегшив себе лайкою, матюками й погрозами. Тепер почув: «Ви мою думку знаєте». Очні ставки відбулися. А 23 жовтня пред'явили обвинувачення. Коршинський його спокійно відкинув, як надумане, фальшиве. Знову пішли ночі з допитами, в яких уже були з одного боку тільки крики, з другого спокій, заперечення.

6-7 грудня 1948 р. військовий трибунал прикордонних військ Закарпатського округу засудив Й. М. Ягнюка на 25 років виправно-трудових таборів, чотирьох інших на 10 років кожного з п'ятьма роками поразки у правах... Кожен із засуджених написав касаційну скаргу... Фахівці вищих судових інстанцій залишили на цих скаргах свої позначки-рекомендації: до Коршинського – «прекратить»; Андришина – «условно»; Ягнюка – «переквалифицировать»; Васка і Тракслера – «снизить»... Але 31 грудня

військовим трибуналом Львівського прикордонного округу вироки всіх були «залишені в силі, без змін».

Ось таке завершення мав другий арешт Івана Коршинського. Глибокий психолог, яким, безперечно, був Михайло Бабидорич, уважно вивчивши три томи справи № 1135, зробив вагомі висновки: «Я зрозумів, чому саме Іван Коршинський піднісся до висот справжнього професіонала, лікаря-хірурга, вченого, кандидата наук, народного депутата України, батька чудових дітей, друга багатьох людей. Подиву гідно, як у 17 років гімназист (1945 р.) стоїть перед енкаведистами, розмовляє на рівних, мислить логічно, відстоює себе спокійно, говорить аргументовано».

Цікаву оцінку діяльності Івана Коршинського можна прочитати на сторінках унікального збірника документів «Посилення політичних репресій проти мешканців Закарпаття на завершальному етапі його радянзації. 1947-1953 рр.» (Ужгород, 2016): «Показово, що найвищу міру покарання Військовий Трибунал визначив серед інших учасників націоналістичного підпілля, яке існувало у Тячівському і Рахівському округах, саме Ягнюку Й. М., тоді як з цього підпілля міг бути першим, як лідер, будь-хто. Зокрема, Коршинський І. Ю., який уперше був заарештований ще 3 липня 1945 р. і залишався добре відомим органам МДБ як стійкий і морально підготовлений підпільник, чітко зорієнтований на необхідності відстоювання ідеї національного відродження України та соборності українських земель у єдиній і незалежній Українській державі. У липні-серпні 1945 р. від суду і позбавлення волі його спасло не лише неповноліття, але, як вбачається з протоколу допиту, насамперед, уміння вести свій захист у розмовах зі слідчими, орієнтуватись на досвід, запозичений ним у попередньому спілкуванні з окремими учасниками національно-патріотичного підпілля, яке діяло в Закарпатті ще з періоду Карпатської України і наступної окупації краю угорськими військами» (С. 577).

До речі, винуватим себе Іван Юрійович не визнав і вирок не підписав, що теж потягло за собою відповідні наслідки. А про своїх побратимів (вони ж і однокласники), з якими разом засуджений, він з теплотою згадує: усі вони були

кращими учнями в школі; після повернення з таборів, навіть зазнавши переслідувань, спромоглися здобути вищу освіту. Всі вони були чесними, справедливими, а найголовніше – щирими патріотами, якими залишилися і до сьогодні.

Упродовж багатьох років прекрасний лікар завоював любов тисяч пацієнтів, серед яких були дружини і діти його катів і донощиків, і навіть вони самі. Слідчих не раз змушував переписувати протоколи, до яких ті намагалися вносити ледь помітні деталі, що мали зіграти свою зловісну роль. У таких випадках відповідав: «Це, що я говорив, є правдою. А чому вони говорять неправду, я не знаю. Моя совість зі мною, їхня з ними». Таким він залишався завжди, несучи відповідальність перед своєю совістю. Таким його поглинули сталінсько-беріївські табори.

Про своє табірне життя Іван Юрійович говорить неохоче, вважаючи, що нічого особливого не відбулося: «Моя доля – це доля тисяч і тисяч українців, запроторених за ґрати тоталітаризму». Деякими аспектами своєї табірної біографії І. Коршинський поділився під час звітно-виборної конференції обласної організації політв'язнів і репресованих, де його було переобрано заступником голови крайового проводу. З 2004 року очолює цю організацію.

«Після суду нас усіх, котрі проходили у спільній справі, загнали в один бокс тюрми, – розповідає Іван Юрійович. – Ледь закрилися двері, як ми вибухнули реготом. Після ганебного дводенного судового процесу думали – кінець знущанням. Ми залишалися наївними. Потім відправка у табір через пересильні пункти. Перший був у Львові. Тут потрапили в місце, де сиділи воїни УПА, бандерівці. Вранці, в обід, увечері вони молилися, а потім співали українських пісень, які ми теж знали. Нас, закарпатців, прийняли вони дуже привітно, ми відчували себе наче серед своїх. Серед в'язнів були й хворі, навіть поранені. Їх доглядали, як рідних. Коли щось доходило з волі, ділилися. Зібравши велику групу, вночі нас вивели на вулицю, поставили по п'ять чоловік у ряд. Довга колона у супроводі солдатів і собак, які безперервно гавкали, рушила. Я «ознайомився» зі Львовом аж до залізничного вокзалу, де

нас завантажили у товарняки. Зупинки були на нових пересильних пунктах, але вже пекельні. На нас налітала саранча кримінальників, які знущалися з політичних, відбирали одяг і їжу, когось програвали в карти. Чим далі на схід, тим ці пересилки ставали жахливішими. Нас вивозили взимку 1949 року холодними вантажними вагонами. На цій Голгофі обірвалося багато життів. Під Великдень доставили до Казахстану, в Петропавловськ, потім у Карабас, де все ще лютувала зима. Тут відсортували по різних таборах; тих, які проходили по одній справі, роз'єднували. Мене – у табір особливого призначення Спаськ. О. Солженіцин згадує, що його нарекли «долиною смерті». Це завдяки слідчому Петру Гаврилову, який у «сопроводиловке» під грифом «сов. секретно» додав: «Рекомендую содержать И. Коршинского в лагерях особого режима».

Не вірилося, що доїхав живим. Багато в'язнів пообморожували собі руки, ноги, носи, вуха. У таборі призначили до роботи у каменоломні. Техніка: молот, долота і лопата, якими кришили і вантажили камінь. «За кілька місяців, – згадує в'язень, – я перетворився у дистрофіка. Вели нас від табору до місця роботи на значну відстань. Бувало, вітер колотив у різні боки і мене хилив у різні сторони. Подумав: як доживу і комусь розповім, чи повірять? У травні підняти молот уже не міг. Поруч рубали камінь трохи міцніші галичани. І досі звучать у пам'яті сказані одним із них слова:

– Пане Івасю! Я вам долота тримати більше не буду. Сядьте, ми за вас нарубаємо.

5 червня 1949 року опустився на дно кар'єра, глянув угору, подумав: туди уже не виберуся. Виглянуло сонце; невже вітало мене з днем народження? Аж бачу, співтабірники показують на мене якомусь чоловікові. Підійшов.

– Ти Коршинський? Студент-медик?

– Був...

– Не хотів би працювати в лікарні?

– Мріяв...

– Можу розмовляти з тобою угорською?

Я кивнув головою. Представився: лікар Йосип Червені. Пізніше дізнався, що то був колишній директор Будапештського психоневрологічного інституту, професор. Розмова дала мені надію видертися з кар'єру. Десь через тиждень мене, доходягу, «госпіталізували» на вмирання у терапевтичне відділення, де працював професор Червені. Він витяг мене з того світу і домігся, аби залишили тут же працювати. Та невдовзі мене знову відправили на загальні роботи, на цей раз – штукатурні».

У 1950 р. до гурту «таборитів» потрапив визначний хірург, професор Сергій Олексійович Колесников, який умовив табірне начальство організувати хірургічне відділення. Скоро він порозумівся з професором Червені (обидва відомі вчені), який порекомендував студента-медика на роботу в нове відділення. Наш герой зберіг найтепліші згадки про свого табірного наставника: «Праця, спілкування з Колесниковим – казкова мить у моєму житті. Він теж мій рятівник, учитель і порадник. Таких людей може поставити на вашій дорозі лише Бог. Обдарував мене книгами, брав на асистенцію до операцій, довіряв і скальпель. Бесіди з ним повертали життя, підносили душу, збагачували знаннями».

На запитання М. Бабидорича, що ж допомогло вижити в таборі? Іван Юрійович відповів: «Солідарність приречених і жертвна допомога людей великої душі. За це і я, коли відкрилася можливість, віддавався їм до останку. А крім того, кожна людина має власну опору. Як і я, більшість з тих, з ким спілкувався і допомагав виводити зі стану доходяг, черпали силу в Бога і молитвах».

Життя в екстремальних умовах формує характер людини, роблячи її вольовою, мужньою, здатною переборювати, здавалося б, непереборні перешкоди. І як не погодитися з М. Бабидоричем, що «у скреготі табірної млина формувалася нова світоглядна призма Коршинського, через яку мимоволі дивився на світ, аналізував, оцінював людей і дійсність. Спостерігаючи диявольську технологію нищення приречених, Іван бачив, як відбирається від людини критичність розуму, як вона опускається в безодню

страху, а безперервним, наростаючим голодомором у звіриний стан; з цих якостей формується настанова на самоліквідацію. Жахливо бути її свідком щоденно, майже сім років, і думати, що й ти затягнутий уже цим чортовим колесом».

В опублікованих спогадах Івана Коршинського ви не знайдете конкретних фактів про те, як він допомагав таборитам. Він скромно мовчить, коли його питають про себе. Говорить, як правило, про інших. Але ми натрапили на архівні документи, які підтверджують величезний конкретний внесок самого табірної лікаря Коршинського. Цікавими в цьому плані видаються спомини Василя Гурдзана (1926-2001) – учасника національно-визвольних змагань, члена молодіжної організації «Закарпатоукраїнські повстанці», політв'язня сталінських таборів (1946-1955): «Я пройшов майже двадцять таборів. Мене не тримали на одному місці довго. Джекказган, потім Спаськ (там я два рази був – перший раз і другий раз), потім 12-й концтабір, Карабаз – страшний, це лісоповали. Потім у кам'яних кар'єрах був. Це дуже тяжка робота. У вугільній шахті був зразу після Джекказгану. Коли вдруге потрапив я у Спаськ – то вже остання стадія дистрофії в мене була. Я вже не міг нічого їсти – то все спливало. Я вже здихав.

І от – може, ви чули, Іван Коршинський, із Закарпаття, котрий недавно був у народних депутатах, – він мене врятував. Оцей Коршинський, якимось ми зійшлися – я, він, ще якийсь закарпатець, з Галичини хлопці. І він: «Ех, Василю! – і мене так обіймає. – Ану, підійми сорочку!» А в мене тилак (?). Івана з другого чи з третього курсу медінституту (медичного факультету Ужгородського державного університету – М. В.) арештували. Він дуже здібний був, цікавився медициною. Його в цьому Спаську вподобав Колесников, що був до ув'язнення заступником міністра охорони здоров'я СРСР. Він очолював лікарні – там дві лікарні було: у зоні і для робітників. Так ось, Іван йому дуже сподобався, бо такий гарний хлопчик був і дуже цікавився медициною. Колесников узяв його до себе, він був присутній на операціях, розтинах. Той Колесников урятував дуже багато людей. Він робив дуже важкі

шлункові операції і пересадки. Він багато чого умів. Йому дозволялося не стригтися, він ходив у цивільному, а не в табірній одежі. Так його поважали. До нього полковники приходили, консультувалися.

Так от, Іван Коршинський влаштував мене в лікарню. То нелегко було. Там у Колесникова було ще два лікарі-угорці. Вони мене викликали, показали, як мені треба симулювати. Як перед комісією ногу підняти, коли сказати, що болить, коли не болить, щоб визнали ішіас. А то страшна хвороба, з нею зразу у лікарню. Я пробув у лікарні місяців два і вже отакий став! А той другий лікар ховав формуляри, щоб я там ще побув. Я йому там малював усякі лікарські зображення».

Зміни, які відбулися в характері Івана Юрійовича після повернення з таборів, не залишилися поза увагою його дружини Марії Іванівни: «До арешту був такий веселий, затійник у самодіяльності. Повернувся замкнений, обережний, навіть спосіб розмови змінився: повільно вимовляє слова, наче зважає, чи не вдарить якесь бумерангом. Зате набув велику заінтересованість у людях, негайно відзивається на їх запит, легко піднімається на допомогу. Я пишаюся цим, бо то святий приклад нашим дітям».

Лише в 1955 р., тобто після хрущовської «відлиги», Івану Коршинському прийшло «умовно-дострокове звільнення з поразкою у правах», а реабілітація – аж у 1991 р. – «за відсутністю складу злочину».

В одному з інтерв'ю Іван Юрійович поділився думками щодо мотивації обрання лікарської професії. «Мені було сім чи вісім років. – розповідав він. – Матері вночі стало погано. Батько привів лікаря, який мамі встановив діагноз – апендицит, і відвіз до лікарні. Ми, діти, не спали всю ніч. На щастя, апендициту у неї не виявили. Тієї ночі у мене й виникла мрія стати лікарем...».

Після звільнення з неволі продовжити навчання йому пощастило з неймовірними труднощами. І то завдячуючи наполегливості опікуна, табірнього колеги і друга опісля неволі Сергія Колесникова, колишнього заступника Міністра охорони здоров'я СРСР. Навіть, незважаючи на дозвіл відповідних міністерств, рідний Ужгородський університет відмовився прийняти свого

колишнього, позначеного тавром неблагоннадійності, студента, а ректор Львівського медінституту Даниленко і розмовляти з ним не захотів, різко відрубавши і показавши на двері: «У мене самого десятки таких, как вы». Стараннями С. Колесникова був поновлений на другому курсі Вітебського медичного інституту, а згодом (після зняття судимості) переведений до рідного університету, який закінчив у 1961 р. Та не все так було просто, як може здатися на перший погляд. Уперше на це звернув увагу Михайло Бабидорич: «Тоді Іван Коршинський лише здогадувався, що бути не в тюрмі не означає бути на свободі. Його боротьба за здобуття професії лікаря – цілий роман. Були в нього і шекспірівський Яго, і гончаровські пристосуванці. Та був і Сергій Колесников, який глибоко в душі сприйняв провину московської імперії за нещастя буштинського українця і бився, як лев, аби цей хлопець дійшов до своєї мрії. Колесникову найтяжче було долати опір закарпатських пристосуванців. Та він обов'язок Людини виконав, і Коршинський став хірургом, захистив кандидатську дисертацію, притому постійно відчуваючи за спиною дихання гаврилових, зудових». Я, готуючи до друку цей нарис, з дозволу Івана Юрійовича, мав можливість ознайомитися з пізнішими листами С. Колесникова до нашого героя й переконався, що між ними встановилися по-справжньому дружні й теплі відносини, що продовжувалися багато років поспіль. Причому, кожний лист поважного професора розпочинався традиційно: «Дорогой Ваня!»

З 1963 р. І. Коршинський – аспірант при кафедрі госпітальної хірургії УжДУ (з прикріпленням до Інституту серцево-судинної хірургії Академії медичних наук СРСР в Москві, яким у той час уже керував професор С. Колесников). Гортаючи пожовклі шпальти «Закарпатської правди» за 1966 р., натрапили на досить цікавий і рідкісний факт. Виявляється, ще будучи аспірантом, Іван Коршинський асистував під час складної хірургічної операції професору В. Покровському, завідувачу судинним відділенням названого інституту. Ось, що після операції сказав кореспонденту «Закарпатської правди» сам хірург: «Після виявлення місця розшаровуючої аневризми видалили

уражену частину грудної аорти довжиною до 15 сантиметрів... І, звичайно, серце було виключене. Кров збагачувалась киснем через апарат штучного кровообігу... Нарешті на місце видаленої частини аорти – найбільшої судини людського організму – поставили протез...

І чудо сталося. Хворий переніс операцію... Тепер нашого земляка вже не мучили болі. Він усміхався. Його окрилила радість відвернутої небезпеки. А факт вдалої операції був занесений в історію радянської медицини як перша успішна операція з приводу цієї хвороби. А Івану Юрійовичу приємно ще й тому, що йому пощастило поставити діагноз рідкісної недуги і направити хворого на операцію в Москву.

Минули муки і страждання, страх і небезпека... Від хвилювання хворий не міг вимовити слова, але погляд його висловлював безмежну вдячність професору і аспіранту І. Ю. Коршинському за своєчасно поставлений діагноз, за турботу про нього...».

Після захисту кандидатської дисертації «Клініка і діагностика аневризми грудної аорти в світлі хірургічного лікування» (наукові керівники, професори О. В. Фединець та А. В. Покровський) І. Коршинський працював асистентом (1967), а згодом доцентом УЖДУ (1969), викладаючи різні хірургічні дисципліни. Протягом 15 років керував доцентським курсом дитячої хірургії. Тривалий проміжок часу (понад 20 років) він був відповідальним за хірургічну службу Тячівського району і консультантом Обласної санітарно-авіаційної служби. На його рахунку тисячі хірургічних операцій, близько 100 наукових робіт, з яких понад 80 опубліковано. Більшість наукових праць Коршинського присвячена хірургічній гастроентерології, виконаних під керівництвом професора Олександра Фединця, за що Іван Юрійович, а також за те, що він взагалі став хірургом і вченим, безмежно вдячний саме йому.

Відзначимо, що школа Олександра Фединця підготувала цілу плеяду висококваліфікованих хірургів, які прославили не лише Закарпаття. До неї справедливо зараховують професорів Михайла Полажинця, Анатолія Циба, Михайла Ганича, доцентів Василя Плахотнюка, Петра Мізуна, Івана

Коршинського, кандидатів медичних наук Богдана Мандзюка, Степана Біляка та багатьох інших. У споминах Івана Юрійовича Олександр Фединець залишається людиною легендарною, званої в Закарпатті ще з довоєнних та перших повоєнних років, людиною, яку запам'ятали не лише численні краяни, яким він врятував життя, але й чи не кожний житель краю. Такої популярності, як він, на теренах Закарпаття не зажив жодний медик.

Іван Юрійович вважав за обов'язок популярно і доступно донести підростаючим поколінням свої роздуми і спомини про визначний внесок свого наставника у розвиток медицини. Так, нещодавно побачила світ змістовна стаття на сторінках «Календаря «Просвіти» (2017) «Спогади про незабутнього професора О. В. Фединця з нагоди 120-річчя від дня його народження» Івана Коршинського. «Я щасливий, – відзначав Іван Юрійович, – що мені на моїй лікарській стежині поталанило. Йдеться бо про моє становлення як лікаря та і в певній мірі здобутки вченого, що я їх досягнув під безпосереднім благодійним впливом Олександра Васильовича. Його мудрість і людяність, багатющий досвід не лише як лікаря-хірурга, але і як людини високо інтелігентної, доброзичливої, надзвичайно працелюбною, щирого патріота – всім нам відомі. Зрозуміло, ми, його учні, прагнули хоч чимось уподібнюватись до нашого мудрого учителя...».

Дозволю собі навести досить великий за обсягом фрагмент споминів Івана Юрійовича про Олександра Фединця, який відзначається оригінальністю поданого матеріалу та певною новизною свідчень про видатного закарпатського хірурга всіх часів: «На відміну від інших завідуючих кафедрами, Олександр Васильович мав звичку обходи хворих робити щодня. Одразу після ранішньої п'ятихвилинки (яка порою перетворювалася у конференції) з усіма працівниками хірургічної клініки (за винятком тих, хто терміново йшов в операційну або на заняття зі студентами) він знайомився зі станом хворих, цілком зрозуміло, приділяючи більшу увагу важким та складним хворим. Такі обходи запам'яталися на все життя і були чудовою

школою, засвідчили великий авторитет професора О. Фединця вже у його молоді роки.

На одному з таких обходів якось палатний лікар біля хворого дідуса доповідає про перебіг його хвороби. Раптом з уст обуреного хворого вирвалося: «Пане професоре, ви протягом тижня підходите до мене, мене обстежують, лікують, а результату ніякого. Ви знаєте, 30 років тому я тяжко захворів. Та був у нас у Виноградіві такий доктор Фединець (хворий не знав, що це і є наш професор, який проводить цей обхід), він мене як проренгелював, то всі хвороби, гийби фийсов (сокирою) відрубав».

Зупинюся на хворому, у долі якого професор Фединець, на мій погляд, теж відіграв роль рятівника. Був цей хворий на той час одним із керівників обкому компартії. Таких високопоставлених хворих, як правило, оперував професор. Отже, йдеться про хворого Б., 50 років, підготовленого до операції з діагнозом ракова пухлина шлунка. Оперував його Олександр Васильович, а я, як лікуючий лікар, – асистував. При ревізії органів черевної порожнини виявлена іноперабільна, тобто, що не підлягає операції, ракова пухлина шлунка з метастазами в інші органи живота. Екстреним гістологічним дослідженням раковий характер пухлини підтверджений. Отже, зроблена всього лише так звана експлораторна лапаротомія, «діагностичний череворозтин». Олександр Васильович, зробивши ревізію внутрішніх органів, з сумом констатував, що оперативному лікуванню хвороба не підлягає. Защити операційну рану він залишив мені.

У нас не прийнято було сповіщати хворим про злякисний характер хвороби, якщо в цьому не було особливої потреби. Тому хворий повірив, що операція пройшла успішно. Виразка шлунка видалена – такий діагноз йому був відомий. Післяопераційний період пройшов гладко, і він незабаром повернувся до попередньої праці.

Склалося так, що я з хворим бачився близько п'яти років (трирічні аспірантські справи, пов'язані з Москвою, а потім і робота на кафедрі). Згодом, ідучи з роботи додому, я нерідко помічав старшого чоловіка, який перед нашим

будинком вигулював свою собачку. Когось він мені дуже нагадував, та я не насмілювався з ним привітатися, ні тим більше підійти. Після кількох таких зустрічей «незнайомиць» з милою посмішкою сам наблизився до мене і каже: «Не впізнаєте, Іване Юрійовичу, не вірите, що я був вашим пацієнтом? І не дивно, – продовжував він. – Я й сам згодом випадково довідався, що ви під час операції з професором Фединцем знайшли. Але, бачите, я видужав...».

Наш хворий виявився надзвичайно інтелігентною людиною, з ним приємно було поговорити. А раз він уже знав про справжню свою хворобу і вважав, що дивом видужав, я насмілювався запропонувати йому обстежитися, на що він погодився. Рентгенологічне дослідження та фібро гастроскопія не виявили у нього ніяких ознак захворювання шлунка.

Очевидно, і тут відіграла вирішальну роль велика віра хворого в авторитет професора Фединця. Можливо, вірив він і в Бога, бо порядність його, про яку я довідався від людей, які з ним довгі роки спілкувалися і працювали, нагадувала поведінку християнина. Зрозуміло, що навіть і розмовляти на цю тему в той час було дуже ризиковано. Такі випадки у медицині відомі. У практиці професора Фединця вони теж не були рідким явищем».

Пригадує Іван Юрійович й особисту підтримку з боку легендарного професора: «Про славний, хоча й непростий, шлях професора Олександра Васильовича Фединця, зокрема про його добротність, доброзичливість можна розповідати багато. Хто повірить сьогодні, що він, будучи безпартійним, через обком комуністичної партії, монашкам, які працювали у хірургічній клініці медсестрами, домігся квартир і не лише їм. До речі, і в аспірантуру прийняли мене, колишнього політв'язня, лише після того, як Олександр Васильович звернувся з клопотанням до секретаря обкому партії В. Шамовського, людини грізної, з важким характером. Але ж, як він міг відмовити професору Фединцю, який вилікував його від важкої хвороби?».

1994 року І. Ю. Коршинського обрали народним депутатом Верховної Ради України. У парламенті обіймав посаду заступника голови Комітету з питань охорони здоров'я, материнства і дитинства, а впродовж останнього року

виконував обов'язки голови Комітету, отже, і члена президії Верховної Ради України. На запитання кореспондента газети «Новини Закарпаття»: «Чи можна за нинішньої ситуації побачити кращу перспективу охорони здоров'я в Україні?» І. Ю. Коршинський оптимістично відповів: «Так, адже у завершальній стадії концепція реформування охорони здоров'я, вишуковуються альтернативні джерела фінансування через прийняття пакета документів на реалізацію Конституції, зокрема її 49-ї статті, підготовку ряду нових законів і постанов уряду. Словом, буде визначено гарантований обсяг і рівень медичної допомоги, стандарти якості обслуговування, здійснено ліцензування та акредитацію медичних закладів, структурні зміни і рівні власності закладів Міністерства охорони здоров'я, планується ліквідація відомчої медицини, роздержавлення певних об'єктів охорони здоров'я і багато інших закладів, що повинно вдосконалити медичне обслуговування».

За безпосередньою участю І. Ю. Коршинського Комітет з питань охорони здоров'я, материнства і дитинства підготував до прийняття Верховною Радою України закони «Про санітарно-епідеміологічне благополуччя населення» (лютий 1994 р.), «Про донорство крові та її компонентів» (червень 1995 р.), «Про лікарські засоби» (квітень 1996 р.), «Про запобігання захворюванню СНІД та соціальний захист населення» тощо.

У статті «Від сподівань до дійсності» І. Коршинський констатував, що за час депутатства мав регулярні зустрічі зі своїми виборцями чи то у формі зборів, чи прийомів. «Це дорогі для мене спілкування з людьми, які відкрили чимало нового, цікавого, деколи сумного, а також і курйозного, – ділився він своїми думками. – До останнього відношу намагання декого з керівництва райдержадміністрації на зборах-зустрічах притискати мене вимогами: «А що ви зробили для району?» Жодного разу не цікавилися питанням: «Які ви добрі для народу виробили закони?» Зате, коли я добув для району на 5 тисяч доларів США інсуліну, дві санітарні автомашини, значну суму коштів на протипаводкові заходи, сприяв газифікації п'яти гірських сіл, у цих добрих справ раптом виявилися зовсім інші «батьки». Я з того радів: щось воно варте,

якщо під це підставляють «свої плечі», не обважнілі власними зусиллями, й інші люди». Тішить його і те, що взяв активну участь у створенні при Ужгородському університеті факультету післядипломної освіти. З теплотою і вдячністю згадує Іван Юрійович про співпрацю зі своїм помічником-референтом Андрієм Бонкою.

Іван Юрійович Коршинський – народний депутат України другого скликання від Тячівського округу, висунутий та підтриманий земляками і побратимами по українському підпіллі та ГУЛАГу. Він був першим, хто удостоївся такої честі з обраних на Закарпатті народних депутатів, єдиний в Україні політв'язень сталінсько-беріївських таборів до 1955 р., кому пощастило захищати інтереси своїх побратимів у парламенті України.

Вище вже йшлося про благородні справи депутата І. Коршинського щодо розвитку медицини в краї. Однак мало хто знає, що Іван Юрійович разом з іншими депутатами у великій мірі сприяв прийняттю Верховною Радою України першої власне української Конституції. Перу депутата належить низка ґрунтовних статей, які проливають світло на весь процес боротьби у Верховній Раді України «за» і «проти» прийняття Конституції. У статті «Боротьба за Конституцію – боротьба за державність України», опублікованій 16 травня 1996 р., І. Коршинський закликав: «Ми тепер у ситуації, подібній до грудня 1991 року. Тоді, на референдумі наш народ проявив мудрість і мужність, прийняв доленосне рішення. Не його вина, що великі можливості, які ми мали і маємо тепер, не реалізуються. Ви маєте очі і бачите, хто є хто. До речі, не без вашої допомоги в наших органах державної влади є люди порядні, компетентні, справжні патріоти. Ось тепер вони повинні допомогти громадянам внести проект Конституції, усвідомити її положення, й особливо те, що далі без Основного Закону України не можна вибратися з кризи до порядку і успішного розвитку. Свої вчорашні помилки можемо виправити сьогодні, коли проект Конституції буде внесений на референдум.

Ось тут ми і можемо захистити її від політичних маніпуляцій, проголосувати за неї, і тим захистити себе, прокласти кращу долю в майбутнє!»

Іван Коршинський намагався переконати громадян України, що «на нинішньому етапі дуже важливо зрозуміти маневри, до яких вдаються так звані ліві сили, зокрема комуністи. Побачивши, що зупинити і зірвати конституційний процес старим методом не виходить, вони вдалися до маневру «грунтового доопрацювання» проекту Конституції, щоб у такий спосіб затягнути процес прийняття Основного Закону України. Безконечне доопрацювання – той же процес безконечного бездержав'я... Зрозумійте це, шановні країни, і не дозволяйте збити себе з доброї дороги, яка відкрита усім нам».

Завдяки І. Коршинському, ми знаємо всі деталі процесу прийняття Верховною Радою Конституції. Він виступив справжнім літописцем тих вікопомних подій 1996 року: «Те, що сталося після 21-ї години 26 червня до дев'ятої ранку 28-го червня, варте шекспірівського пера. Скільки б не заявляв Президент, що не вірить у здатність парламенту прийняти Конституцію, скільки б не вимагали референдуму деякі партії і громадські організації..., ліві не вірили у сміливість глави держави...

Не знаю, чи з власної ініціативи, але голова Верховної Ради Олександр Мороз зранку 26 червня почав форсувати роботу над проектом. Робочий час пленарного засідання продовжувався до пізньої ночі. Чи хотів він вплинути цим на Президента і затримати публікацію Указу, чи перехопити ініціативу, побачимо пізніше ... Самовпевнені ліві почали нервувати. Один із комуністів підійшов до мене, чого раніше ніколи не було.

– Ты что думаешь об Указе?

– Нічого дивного, буде референдум, буде в нашої держави Конституція, але не буде нас у парламенті.

- Ты думаешь?

- Не сумніваюся.

– И я подозреваю... Доигрались...

З цими важкими думками розійшлися на відпочинок. Наступного ранку, відкриваючи засідання, Олександр Мороз встає і каже:

- Пропоную не покидати цього залу, поки не приймемо Конституцію.
- Правильно, згодні. Приймемо Конституцію в парламенті.

Якось незвична для цього люду діловитість, одностайність вибухнула, але ... у залі не видно депутатів, які зайняті в уряді і президентських структурах. Ознака сумна – Президент пориває з парламентом...

Депутатами оволодіває тривога. Я поділяю думку тих, хто каже, що то не була тривога за депутатські гроші, привілеї, честь ... Може, для когось і так, але стало зрозуміло: ці люди, яким народ видав своє довір'я і мандати до парламенту, не здатні до головної роботи. То ж, що їм там робити?!

За пропозицією Олександра Мороза були створені групи для узгодження п'яти статей, які стали каменем спотикання. Тим часом тривала і «персональна обробка» депутатів. Десь о п'ятій годині ночі комуністи почали відступати. Названі вище статті вже набирають 285-299 голосів. Одного-двох не вистачає до конституційної більшості. З кого би вибрати? Біжимо до телефону, витягуємо з ліжок обранців, які відпочивають (!) у цей час. Нарешті за найсуперечливішу 20-ту статтю (державна символіка) проголосувало 302 депутати на 2 голоси більше необхідного. У залі неймовірні овації, радість і сльози...

До 7-ї ранку 28 червня «домучено» всі суперечливі статті. До залу почали повертатися депутати, що «відпочивали» вночі. Голосування подальших статей вже пішло без ускладнень. Хоча дискусії не припинялися. Особливо відзначився Петро Симоненко...

О 9-й годині до парламенту заходить Президент. За традицією парламентів світу, депутати встають. У нашому – частина комуністів сидить. За лічені хвилини проходимо статті, що залишилися. На голосування ставиться Конституція в цілому. На табло – 315! Боже, ти зробив своє! Зал устав. Люди кидаються один одному в обійми. Очі у бувалих чоловіків зволожені сльозами.

У залі звучить Державний гімн України. Співаємо, звичайно, стоячи, однак, не всі. Не вважали за потрібне встати депутати Симоненко, Пенгалайнен, Масенко, і це тільки ті, котрих я бачу. Значить, попереду чимало баталій в боротьбі за Україну. І це ще один з уроків конституційного процесу, про який наш народ має знати...».

Такою є правда про прийняття Основного Закону України. Ця правда вписана червоною ниткою до всіх навчальних підручників і програм, які вивчають наші учні та студенти. За прийняття Конституції ми повинні бути вдячні всім тим народним депутатам, які, переборовши себе, свої амбіції, довели, що є справжніми синами свого волелюбного народу. Фактично, тільки з цього часу Україна стала повноцінною державою.

Стосовно співпраці в парламенті з закарпатськими колегами, згадує Іван Юрійович, то вони завжди підтримували один одного, ніколи не було між ними серйозних непорозумінь. Це стосується і прийняття Конституції. Однак найкращі спогади залишились у нього від спілкування з Орестом Климпушем та Михайлом Рябцем.

З нагоди другої річниці прийняття Основного Закону Іван Коршинський опублікував статтю «Закон громадської зрілості», у якій висловив деякі свої міркування про подальшу долю та перспективи України. З болем у серці він писав: «Тяжко спинається на ноги наша Україна. Тому, передусім, що замало у неї синів і дочок – справжніх патріотів. Півтора місяці нова Верховна Рада зайнята кар'єристськими владними розборами, що одержали назву «спікеріада». У той час, коли державу треба витягувати з економічної кризи, багна злочинного безмежжя, людської нужди ...

Що робити? А рецепт, на наш погляд, порівняно простий. Думати про Україну в собі, а не про себе в Україні. Виконувати Основний Закон! Наполегливо, послідовно, відповідально! Прояснювати світлом Конституції усе наше життя, працю владних структур, їхніх служителів. Частіше запитувати самих себе: що зробив я для України? Бо це означатиме: що зробив я для себе, для ближніх і дальніх?

Конституція не тільки перелік правил, за якими нам жити. Це й благородна програма, енергійне і чесне здійснення якої забезпечить народу краще життя, а нашій Батьківщині честь і авторитет у світі. Це настане тим швидше, чим завзятіше, відповідальніше виконуватиме цю програму кожен громадянин України».

До цих щирих слів важко що-небудь додати.

Іван Коршинський вносить значний вклад у об'єктивне вивчення і дослідження історії національно-визвольних змагань закарпатських українців 30-50-х років ХХ століття. Його праці відзначаються ґрунтовністю та неупередженістю. Немаловажне значення має і той факт, що їх автор брав безпосередню участь у подіях, які описує. Отже, в особі І. Коршинського воєдино злилися як дослідник, так і правдивий мемуарист.

Він вважав своїм прямим обов'язком згадати про коменданта Карпатської Січі в Буштині Дмитра Маснюка, опублікувавши про нього змістовну статтю. Автор справедливо відзначив, що завдяки буштинській інтелігенції та селянам Михайлу Оросу, братам Гаврилкам, Юрію Грицюку, Василю Корсаку, Юрію Костюку, Івану Лукачу, Івану Паращинцю, Петру Пийтеру, Петру Прокопу, Івану Рущаку, братам Михайлові і Юрію Форкашам, Василю Цеху та багатьом іншим на виборах до Сойму Карпатської України село майже одногolosно проголосувало за представників від Українського Національного Об'єднання. Аналогічні процеси відбувалися по всьому Закарпаттю.

Необхідно відзначити, що І. Коршинський пише про тих активістів руху опору, яких знав особисто, а досліджує ті сторінки історії національно-визвольних змагань, в яких брав безпосередню участь або був очевидцем. Разом із побратимами Іван Коршинський виступив ініціатором вшанування пам'яті та встановлення надмогильного пам'ятника підпільнику Івану Чонці в селі Бедевля. Його виступ на могилі побратима, який був надзвичайно емоційним, опублікував Іван Андришин у статті «Він не дарма життя прожив». «Ми стоїмо перед щойно спорудженим надмогильним пам'ятником Івану Чонці, – сказав І. Коршинський. – Але це не все, що залишилось після нього. Тут зібралися ті,

хто пам'ятає Івана старанним студентом, другом, котрий завжди був націленим на допомогу. Завжди робив це непомітно, з милою, властивою лише йому посмішкою, тонким почуттям гумору. Іван належав до нескорених бійців національно-визвольного руху. За це ми, свідки і учасники цієї боротьби, висловлюємо йому щирю вдячність, шану і любов.

Не отримав Іван Чонка за свої відчайдушні, пов'язані з ризиком для життя, дії нагород, не зазнав і слави. Замість того на нього впали неймовірні знущання на важких роботах у таборах Сибіру. Після хрущовської «відлиги» він повернувся додому з підірваним здоров'ям, але незламним духом. Під час останньої нашої зустрічі в Тячівській лікарні Іван виглядав важко хворим, але гордим за свої ідейні переконання. Віра у самостійність України його не покидала. Важко переводячи подих, він відкарбував: «Побачите, друзі, Україна буде вільною і незалежною, вона цього заслуговує!».

Справді, Україна стала незалежною і вільною. Бог їй допоміг! Та Іван Чонка і багато інших побратимів цього не дочекались. На жаль, не зазнав би і сьогодні він тої слави і шани, якої заслужив. Бо боротьба тих, хто не жалів свого життя за незалежність України, недооцінюється і сьогодні. Очевидно, гідно оцінять після того, коли цих борців уже не стане.

А сьогодні ми з вами з надією на краще майбутнє славимо незалежну Україну разом з подвигами Івана Чонки і таких, як він, і віримо в те, що він разом з нами радіє навіть такій незалежності, яку маємо. Віримо і в те, що він заслужив на вічне життя, адже Христос сказав: «Немає більшої любові за ту, коли хтось положить душу за друзів своїх». Іван Чонка душу за друзів своїх не пожалів. Всі ми, друзі, побратими Івана, з вдячністю схиляємо голови перед його родиною, перед бедевлянами, серед яких народився, ріс, виховувався непохитний борець за волю, краще майбутнє свого народу .

У співавторстві з доктором історичних наук Омеляном Довганичем Іван Коршинський опублікував змістовний нарис «Засуджений до розстрілу...», присвячений одному з відомих борців за українську ідею Михайлу Оросу, його земляку та сподвижнику у визвольній боротьбі. Простеживши основні етапи

життя та діяльності закарпатського підпільника, автори нарису об'єктивно оцінили вклад М. Ороса в боротьбу з тоталітаризмом. Нелегкими були життєві шляхи патріота: Михайлові Оросу суд визначив вищу міру – розстріл із конфіскацією майна. Президія Верховної Ради УРСР відхилила його клопотання про перегляд справи, а Президія Верховної Ради СРСР замінила розстріл на 20 років таборів, які відбував у Норильську Красноярського краю аж до 20 лютого 1960 року. У 1992 р. Михайло Орос був реабілітований, а через два роки його не стало. В одному з листів до Коршинського він писав: «Ми не змогли вивести закарпатську ОУН на галицький рівень. Бракувало досвіду і знання. Але вже той факт, що ми не злякалися жорстоких репресивних режимів, вважаю подвигом. Ми перші в Закарпатті повели боротьбу за незалежну Україну». Архівні документи повністю підтверджують правдивість такої оцінки.

Перу Івана Коршинського належить ґрунтовна аналітична стаття «Залишилися живими одинаки», у якій проаналізована післявоєнна історія національно-визвольного руху на Закарпатті. Великий фактичний матеріал, розшифрування імен підпільників, об'єктивний опис подій – це далеко не всі плюси пошукової роботи І. Коршинського. До речі, архівні матеріали, як правило, мовчать, що пояснюється небажанням патріотів зраджувати своїх побратимів. Працюючи над архівними фондами, мені неодноразово доводилось зустрічатися з невідомими і нерозшифрованими псевдонімами, їх не зуміли розкрити оперативники МДБ. Іван Коршинський розставив чимало крапок над «і».

Із публікації І. Коршинського видно, що Закарпатський провід ОУН був створений наприкінці 1940 р. у селі Великі Лучки Мукачівського району на квартирі Михайла Гобовди, а поновив свою роботу в січні 1945 р. в Хусті за ініціативою Дмитра Бандусяка з Ясіня. До його складу увійшли майже всі ті члени, що його створили п'ять років тому: Андрій Цуга з Малого Березного, який очолив тоді провід, Дмитро Бандусяк, заступник голови, Юрій Бандусяк (брат Дмитра), Михайло Габовда, Михайло Орос із Буштина, Іван Романець із

Великого Раківця та інші референти проводу. Новий склад проводу представляли: Д. Бандусяк (Лопата), що був обраний головою проводу і став військовим референтом, М. Габовда (Лоза) – організаційний референт, Ю. Бандусяк (Лис) – референт служби безпеки, М. Орос (Данило) – референт пропаганди, І. Немеш (Береза) – господарський референт. Тут же кожен дістав конкретне завдання. Станичним у Хусті призначили Костянтина Куцова, а в Буштині Юрія Костюка. До роботи, організованої проводом ОУН, були залучені брати Куцини Костянтин, Петро і Лаврентій, Магдаліна Богдан, Ярослав Вашишин та ще дехто з Хуста; крім згаданого М. Ороса, Микола Гаврилко, Юрій Грицюк, Михайло Копинець, Юрій Костюк, Юрій Паш, Юліна Паш та інші з Буштина.

Вищеназваних підпільників, багатьох з яких судили під час ковнерівського процесу 1942 р. в Мукачеві, можна впевнено зарахувати до першого післявоєнного покоління українських патріотів Закарпаття. Тоді ж, в 1945 р., до національно-визвольної боротьби включилася ціла плеяда молодих людей. До них слід зарахувати, крім І. Коршинського, також Івана Андришина, Василя Микиту, Василя Новака, Петра Паращинця, Івана Ороса, Василя Форкоша, Петра Костюка, Федора Удичку, Івана Чонку та інших. З них П. Костюк не розконспірований, а Паращинець трагічно загинув. Усі інші в другій половині 40-х – 50-х роках заповнили радянські табори ГУЛАГу.

Особливо високо оцінив І. Коршинський Ф. Удичку та І. Чонку. На його думку, «всі ці 15-16-річні юнаки швидко оволоділи азами конспіративної роботи. Крім напутніх порад старших, допомогла відповідна виховна література, доставлена підпільно з-за кордону. Поза «трійками» мало хто про кого знав, чого вимагала конспірація». І. Коршинський одним із перших серед дослідників звернув увагу не тільки на роботу ОУН в Закарпатті, але й поділився думками щодо ролі юнацтва ОУН, до якого теж належав: «Основний тягар підпільної роботи лягав на плечі юнаків, бо старші тоді вже були на нелегальному або напівлегальному становищі. А розносити, розвозити наповнені сумки, валізки, шукати конспіративні квартири, розповсюджувати

нелегальну літературу молодим у той час було безпечніше. Інколи студентам щастило протягом ночі доставити потягом із Хуста до Вишкова переповнені валізи (часом не у вагоні, а на його даху), звідти полями, городами перенести їх на штаб-квартиру до Буштина, поспілкуватися там із підпільниками, повернутися ранішнім потягом знову до Хуста, почистити забруднені одяг і взуття та ще й встигнути на заняття в гімназію».

Це надзвичайно важливі рядки статті Івана Коршинського, безпосереднього учасника цих подій, щодо кращого розуміння причинності та мотивації тодішнього підпільного руху. Висновок напрошується такий: органи безпеки не тільки інспірували й вигадували оунівське підпілля, але й мали з ним справу. По-друге, старші за віком підпільники зуміли підготувати надійну зміну, яка, поки-що, мала можливість діяти напівлегально. Зусилля оунівців та їх прихильників були підпорядковані одній меті: готуватися і вести боротьбу за незалежну Українську державу. Символічними в цьому плані є слова Кирила Куцина: «Мене кличе обов'язок». Вважаймо, що перед нами кредо закарпатських націоналістів другої половини 40-х років.

Коли я готував до друку свою книгу «Назустріч волі» (Ужгород, 2004), присвячену історії визвольних змагань на Закарпатті, ми вирішили опублікувати в додатках до неї епістолярну спадщину Федора Удички (тобто, його листи до Івана Коршинського). Ці матеріали, які раніше ніколи ніде не публікувалися, суттєво доповнили фактичний матеріал і дали можливість краще зрозуміти політичну обстановку 40-х років, загалом національно-визвольну боротьбу закарпатських підпільників проти радянського тоталітаризму. У 2008 р. побачило світ перевидання цієї книги, яке було доповнено новими документами.

Іван Коршинський взяв активну участь у написанні та підготовці до друку найфундаментальніших видань з історії національно-визвольного руху в Закарпатті. Зокрема, до таких видань слід зарахувати ґрунтовну двотомну працю «Реабілітовані історією», членом редколегії якої є Іван Юрійович. Також як член редколегії Іван Коршинський спричинився до появи двотомника

«Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії» (2010), «Закарпатські втікачі в СРСР: через табори ГУЛАГу і Бузулук до рідних Карпат. 1939-1949. Архівні документи і матеріали» (2011), «Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр. Архівні документи і матеріали» (2012), «Колективізація в Закарпатті: політичні та адміністративні заходи примусового впливу на селян. 1944-1955. Збірник архівних документів і матеріалів» (2014), «Посилення політичних репресій проти мешканців Закарпаття на завершальному етапі його радянзації. 1947-1953 рр. Збірник архівних документів і матеріалів» (2016). Ще раніше, у 2005 р., Іван Коршинський видав окремою книгою спогади, листування і архівні матеріали під назвою «Микола Федорович Сулима» з короткою передмовою поета Петра Скунця, лауреата Національної премії ім. Тараса Шевченка.

Численні публікації Івана Коршинського про зародження і розвиток національно-визвольного руху в Закарпатті зібрані воєдино в двох його книгах «Сторінки життя. Мої гулагівські, лікарські, депутатські та громадські університети у спогадах, роздумах, бувальщинах, листах, публікаціях» (2010) та «Скальпелем і пером. Факти, події, роздуми у дзеркалі преси» (2011). У передньому слові до книги «Сторінки життя» Іван Юрійович акцентував на меті, якої прагнув досягти, видаючи своє творіння: «Не суди її надто суворо, вельмишановний читачу! Все-таки відчуваю, що скальпелем володію краще, як пером. Але думається, прожите й пережите мною особисто і викладене на папері виходить поза суто особисті й родинні рамки і може зацікавити ширше коло краян, як і всіх в Україні та ширшому світі, кому не байдужа доля країни, яка тільки-но почала спинатися на власні державницькі ноги».

Голова фракції Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина», народний депутат України Сергій Соболєв так відгукнувся на книгу Івана Коршинського: «Дякую Вам за листа, сповненого глибокого патріотизму, за теплі слова на мою адресу. Ознайомився із міркуваннями з приводу державотворчих процесів України І. М. Мешка, які, на мою думку, є надзвичайно цінними в контексті залучення до аналізу досвіду світової практики, зокрема, у галузі

оподаткування, банківської системи та державного будівництва (державна служба). Щиро дякую Вам за книгу «Сторінки життя», яка заслуговує стати в один ряд із підручниками з історії України ХХ століття, адже в ній – Ваше нелегке життя, пройдене через катівні сталінсько-беріївських концтаборів, тісно переплітається з поневірваннями багатьох поколінь українського народу. Ваша мужність, сила волі та патріотизм, які десятиліттями намагалася зламати радянська ідеологічна машина, є наочним взірцем для наслідування сучасною молоддю. Бажаю Вам міцного здоров'я та творчої наснаги на нові літературні звершення».

Вищеназвані книги, які справедливо можна вважати своєрідними енциклопедіями історії національно-визвольних змагань, високо оцінили рецензенти. До речі, ними виступили визначні закарпатські науковці, люди з іменами. Так, заслужений діяч мистецтв України Іван Хланта відзначав, що «автор книги («Сторінки життя» – М. В.) вклав у її створення частку своєї душі, вибудував струнку концепцію із залученням архівних документів, раритетних видань, тогочасних газет, журналів, фотодокументів, осмислив події тієї складної доби і створив розгорнуту всеохоплюючу картину великої патріотичної ваги та пізнавального значення для сучасного читача. Просто дивуєшся молодості й енергії І. Коршинського... він пише просто, ясно і доступно. Тому книга читається легко, захоплює з перших сторінок. Це стиль його душі, індивідуальний і неповторний. Книга є виявом високого рівня художнього мислення автора, дорогоцінним документом нашого народу». На глибоке переконання відомого вченого-фольклориста та літературознавця, яким справедливо визнається Іван Хланта, «Сторінки життя» належать до кращих видань подібної тематики, адже «автор не просто виділяється, а височить на публіцистичному полі «бою» за демократичні цінності, за духовне відродження України. Він утверджує українську національну ідею як син свого народу, як патріот. Саме це й нагадує нам антиукраїнську суть безбатченків, перекинчиків, якими нині переповнений політичний простір». Цілком справедливі й щирі слова.

В іншій своїй рецензії «Відновлені сторінки правди. Осмислення подій складної доби Іваном Коршинським» Іван Хланта підкреслив, на наш погляд, головну ідею «Сторінок життя»: «Матеріали книги, будучи приводом для роздумів, стверджують істину: щоб вижити і зберегти національну ідентичність, Україна мусить свідомо плекати національний дух, національну пам'ять, історію, шанувати своїх Героїв, честь і гідність Держави і громадянина України». Коли вийшла з друку нова книга Івана Коршинського «Скальпелю і пером», Іван Хланта резонно зауважив: «Важливо відзначити, що автор не уникає сторінок історії, які вимагають толерантного прочитання, не заплющує очі на історичні моменти, які ще й сьогодні витлумачуються неоднозначно, викликають болісне відчуття або й повне неприйняття деякими прошарками суспільства, будучи потрактованими нетрадиційно». Цікавою є думка іншого визначного вченого професора Сергія Федаки: «Багато чого лишилося поза сторінками спогадів. Може, і справді, ще не про все час казати. Але колись таки треба: про три десятиліття на медфаці, про численних колег, атмосферу в університеті у брежнєвсько-андропівські і горбачовські часи, про буремні дев'яності, про повсякденну парламентську кухню, про останні роки з їхніми розчаруваннями і боротьбою. Будемо чекати». Високу оцінку працям Івана Коршинського також дав відомий закарпатський літературознавець Іван Сенько на сторінках своєї рецензії «У контексті історії». Відомий учений і відроджувач історичної «Просвіти» в Закарпатті професор Павло Федака зарахував книги Івана Коршинського «Сторінки життя» і «Скальпелю і пером» до великих здобутків автора, «в яких викладено усе його подвижницьке життя – від дитинства до останніх років. Вони є своєрідними книгами пам'яті, патріотизму і гуманізму, могутнім виховним засобом та джерелом любові до рідної землі, України, та людей на ній суцільних – працюючих, чесних, талановитих». Закономірно, на наш погляд, що за книгу «Сторінки життя» Іван Коршинський у 2010 р. став лауреатом обласної просвітянської премії імені Президента Карпатської України, Героя України о. Августина Волошина.

На завершення цього підрозділу нашої розвідки про Івана Коршинського хотілося б окремо зупинитися ще на одній історичній постаті, про яку він писав. Ця людина справила величезний вплив на формування громадянської позиції нашого героя, теж пережила чимало нелюдських страждань і поневірянь у таборах ГУЛАГу. Йдеться про одного з кращих друзів Івана Юрійовича, легендарного і найвідомішого українського історика Ярослава Дашкевича, який свої особисті листи до Коршинського неодмінно починав «Дорогий Іване», «Дорогий Івасю», а завершував «Твій Славко».

Свого часу Іван Коршинський написав статтю про Ярослава Дашкевича до одного з періодичних видань, але вона, з незрозумілих причин (а, можливо, навпаки?), не була опублікована. Дозволю собі навести низку фрагментів цієї статті, які, на моє глибоке переконання, дозволяють більше дізнатися про життя і діяльність видатного українського історика. «Йому (Я. Дашкевичу) були органічно притаманні неприхована шляхетність, елегантність, інтелігентність, точність. Він був надзвичайно вимогливим, передовсім до самого себе. Видно не лише гени передали йому славні батьки – вони благородно вплинули і на його виховання, адже батько Роман Іванович – був генерал-хорунжим УНР, а мати – Олена Іванівна (Степанів) – науковцем, чотарем УГА. Саме Ярослав посприяв, аби я познайомився і з його мамою ще в ув'язненні. Від неї я отримав у таборі дуже милого листа, а ближче познайомився з нею вже у Львові, після її повернення з неволі. Передовсім запам'яталося мені гарне її обличчя (визнаної в минулому красуні), ідеальний порядок у помешканні та панування в родинному колі надзвичайно милої, вишуканої української мови».

Для Івана Коршинського Ярослав Дашкевич, перш за все, співтабірник, тому його згадки про «гулагівське життя» є особливо важливими, а для пересічного українця невідомими: «Почав Ярослав Романович (а для нас, близьких з ним, Славко) працювати в таборі фельдшером. До ув'язнення закінчив там два курси медичного інституту у Львові, опісля перевівся на філологічний факультет Львівського університету, який закінчив у 1949 році. У таборі влаштувався працювати у нейропсихіатричному відділенні, де швидко

оволодів новою спеціальністю, та настільки, що коли завідувача відділенням відправили в інший табір, його призначили на це місце. Невдовзі набув такого авторитету, що йому довірили навіть комісувати психічно хворих, тобто, звільняти їх на волю як невиліковних і таких, що не являють загрози для суспільства. Завдячуючи тій своїй табірній посаді, доктор Дашкевич «комісував» (врятував від страждань і можливої швидкої смерті) чимало політв'язнів, які й не страждали від психічних розладів (серед них і кілька закарпатців у такий спосіб повернулись з таборів додому). Певна річ, відбувалось все це вже після смерті Сталіна».

Із спогадів Івана Юрійовича випливає, що Ярослава Дашкевича впродовж багатьох років цікавила така яскрава сторінка в історії нашого народу як виникнення і діяльність незалежної Карпатської України: «У розмовах Ярослав Романович часто порушував питання історії Закарпаття, зокрема Карпатської України, за долю якої уболівав у 1938-1939 роках, будучи студентом львівської гімназії. Та хто міг йому більше розказати про трагічні події молодій державі, ніж брат головного коменданта «Карпатської Січі» Дмитра Климпуша Василь... Саме він перебував разом з нами в горезвісному таборі «Спаськ» Карагандинської області Казахстану, названого Олександром Солженіциним «долиною смерті». Василь Климпуш зміг задовольнити цікавість майбутнього історика. У подальшому Ярослав Романович багато глибоких досліджень присвятить цій проблемі, свідченням цього є одна з останніх його праць про Карпатську Україну, опублікована в журналі «Універсум» (2009. № 3-4) під назвою «Світло з-за Карпат». Тут теплим словом згадав Славко і своїх побратимів із Закарпаття, з якими коротав свій строк у неволі».

Ярослав Дашкевич та Іван Коршинський залишалися друзями і побратимами до останніх днів життя визначного історика. «Відрадно, – писав Іван Юрійович, – що наші взаємини і після таборів залишились незмінно товариськими, дружніми й теплими. Гріє мене ще й те, що був він головним свідком на нашому з дружиною весіллі. Яюсь під час одного з приїздів Ярослава Романовича на Закарпаття, коли я вже працював хірургом в Ужгороді,

ми дозволили собі проїхатися по області, не оминувши й моїх рідних на Тячівщині. Дивувала мене його обізнаність з історією та етнографією нашого краю. Я із захопленням слухав його розповідь про замок у Горянах, неподалік Ужгорода, а особливо, як один із високопоставлених військових чинів чехословацької армії роздобув в архівах Києва план цього замку та його таємних сховищ, і, перебуваючи на військовій службі за часів Чехословацької республіки, вночі на возах вивіз скарби з цих сховищ... Мені було соромно, що і про славу Горянську ротонду з її безцінними фресками XII століття він знав більше ніж я. Поверталися ми з тої подорожі сповнені незабутніми враженнями, і це нас ще більше зблизило». До речі, листи Ярослава Дашкевича до Івана Коршинського, з якими я мав можливість ознайомитися, є не настільки звичайними листами, як своєрідними фрагментами наукових праць, у яких йдеться про окремі епізоди з історії та культури Закарпаття.

Іван Юрійович, обраний народним депутатом України, проводив титанічну роботу як член Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих. Чого тільки варті для виховання підростаючого покоління його інтерв'ю «Доки патріоти будуть ізгоями суспільства?!» та розлога стаття «Невже ми й досі політв'язні?» У 1998 р., даючи інтерв'ю кореспонденту «Патріота України», Іван Коршинський з болем у серці констатував: «Особливо боляче за тих людей, разом з якими й мені свого часу довелося страждати ще в сталінських таборах ГУЛАГу. Під час хрущовської «відлиги» у нас їх налічувалося близько мільйона (а за деякими даними до двох мільйонів). Сьогодні нас залишилося в живих менше тридцяти тисяч. Ясно, що із ГУЛАГівців через кілька років нікого не зостанеться. Тож подумаймо над тим, чи справедлива до них наша держава, на вівтар якої вони поклали все своє життя, а від неї, по суті, так нічого й не отримали». Сьогодні 2018-й рік, а якими актуальними залишаються ці слова.

Про Івана Юрійовича Коршинського написано багато. Особливо велика кількість публікацій побачила світ і знайшла свого читача з приводу славного ювілею відомого вченого, громадсько-політичного діяча і справжнього патріота

українського народу. Закономірно, що одними з перших його привітали земляки – Тячівська державна адміністрація, районна рада та громадськість Тячівщини. У районній газеті опублікували привітання з нагоди 90-річчя відомого громадського діяча Івана Юрійовича Коршинського. «Життєвий шлях ювіляра, – відзначали автори, – сповнений важких випробувань та вагомих звершень, але головним залишається те, що крізь роки він проніс світоч людяності та мудрості, нескореність духу та віру в краще майбутнє України». До них приєдналися члени Закарпатської крайової організації політв'язнів і репресованих: «Через скельця його затемнених окулярів щедро струменить непідробна радість від зустрічі. Він зацікавлено випитує всі новини, стримано розповідає про своє, щиро переймається українською дійсністю. Він повноцінно живе у свої 90. І знову, як і в молодості, вбачає смисл життя у служінні Богу, Україні й родині». Недаремно Дмитро Копинець зауважив: «Його доля подібна до долі тих, хто постраждав від попередньої політичної системи. Але він не зачерствів душею, захоплює своєю м'якістю. В'язниця, як водиться, вбиває в людині все людяне, робить її жорстокою. В Івана Юрійовича все навпаки. Він – один із небагатьох, від кого струменіє любов і добро. Такі люди роблять світ добрішим, чистішим, вони – окраса нашого суспільства!»

Змістовні праці про життєвий шлях і громадсько-політичну діяльність Івана Коршинського опублікував уже раніше згадуваний доктор історичних наук Павло Федака. В окремій брошурі «Дорогою добротворення, правди і любові», присвяченій 90-річчю від дня народження Івана Коршинського, учений детально зупинився на основних віхах життя багатолітнього в'язня концтаборів і Почесного члена крайового товариства «Просвіта». У статті «Мужнє життя і багатогранна активна діяльність», опублікованій у «Календарі «Просвіти» за 2018 рік» Павло Федака констатував: «Наш ювіляр – людина відома і шанована, особистість цікава і показова з багатьох точок зору: морально-етичної, творчої, професійної, громадсько-політичної. Показова тому, що не пливе за течією бурхливого життя, а прямує в назавжди обраному напрямі, тому що не вміє пристосовуватись у житті. Саме наполегливість у

досягненні мети, здатність розраховувати тільки на свої сили і вміння, брати відповідальність на себе, давали можливість завжди бути на передньому краї суспільного життя». Цікаві думки про життєпис Івана Коршинського Павло Федака висловив у статті «Життєві борозни добротворця».

Письменник, лауреат Шевченківської премії Мирослав Дочинець на шпальтах газети «Новини Закарпаття» опублікував статтю «Сатанинський експеримент знелюднення людини» про Івана Коршинського. Майстер слова справедливо відзначив, що «І. Коршинського цілком заслужено ставлять в один ряд з іменами людей, що виборювали Україні волю – Чорноволом, Стусом, Горинем, Марченком, Лук'яненком, Дашкевичем, Бадзьом. І писати побіжно про його буремну планиду – невдячна справа. Це ціла книга життя. А може, й навпаки – книга смерті, яка дивним, метафізичним чином обернулася життям. Та ще й яким: від суєтності людини, яка бунтує, до сутності людини, яка лікує. Тим більше, що це зримо постає з його книги-сповіді «Сторінки життя».

«Цілитель від Бога, – пише Мирослав Дочинець, – Іван Юрійович завоював любов тисяч вилікуваних, серед яких були й дружини та діти його катів і донощиків, і навіть вони самі. Та лікуючи плоть, захищаючи людське життя, він ніколи не озирався на політичну біографію пацієнта. Драматизм долі, своєї і їх, страшні істини недалекого минулого відсував подалі. Залишаючи при собі, як і раніше, чисте сумління. Довга, красива і щаслива дорога людини і борця. Адже талант – це передусім уміння створити долю, зауважував Гете. І цей чоловік створив її умілими руками, критичним розумом і палким серцем. Короткий конспект прикметного життєпису хочеться завершити ще коротшим висновком. Воістину безпрецедентний в історії сатанинський експеримент знелюднення людини такі, як Іван Коршинський, подолали утвердженням людського в людині. І приклад їх жертвовного служіння має повсякчас нагадувати нам: це протиборство триває».

Відомий закарпатський журналіст Василь Ільницький звернув увагу на діяльності Івана Коршинського як голови Закарпатської крайової організації товариства політв'язнів та репресованих. У статті «Нескорений. Хірург,

педагог, науковець-новатор Іван Коршинський проти ... тоталітарної машини» В. Ільницький підсумував: «Він довів до завершення започатковану спільно з побратимами справу по вшануванню пам'яті загиблих патріотів та невинно постраждалих краян, пройшов крізь митарства бюрократії незалежної держави, за створення якої мало не поплатився життям, і не без боротьби з нинішньою владою домігся встановлення в Ужгороді пам'ятника жертвам політичних репресій... Упродовж останніх років І. Коршинський видав дві чудово написані книжки спогадів, котрі містять розповіді не лише про власні життєві дороги, а й про товаришів по підпіллю, ув'язненню, навчанню, колег по роботі, науці, парламенту. Його книжки – це правдива, особисто пережита історія в особах про учасників визвольного руху Закарпаття 1940-1950-х років, а табірні мемуари – моральний вирок тій політичній системі, з тенет якої Україна не вирвалася й по сьогодні».

В іншій своїй статті «Іван Коршинський: шлях крізь вогонь, воду і мідні труби довжиною в життя» Василь Ільницький констатував: «Його особиста доля – це два протилежні полюси, які на повну випробовували його пекучим вогнем ув'язнення, крижаною водою упередженості до екс-табірника і мідними трубами заслуженого визнання. Він пережив знущання і приниження тоталітарної системи, випробування несправедливістю, зрадою, голодом і холодом, його не надломилі популярність і слава, не звабили вір-спокуси депутата Верховної Ради. Перечитуючи його життєписні книги, розумієш, що інакшим бути він просто не міг...». Щось подібне зафіксував на шпальтах газети «Голос України» інший відомий закарпатський журналіст Василь Нитка: «Іван Коршинський – незаперечний моральний авторитет, з когорти інтелігентів-закарпатців старшого покоління, котрі й досі активно впливають на суспільні процеси, бо таке їхнє кредо патріотів, бо, живучи на своїй рідній землі, але за іноземних режимів, усі сили віддавали за те, аби Україна постала як незалежна соборна держава».

Щирі рядки написала про Івана Коршинського літературознавець Наталія Ребрик: «Українська справа була і залишається сенсом життя Івана Юрійовича

Коршинського: що б не робив – чи вчився в університеті, чи працював лікарем, чи захищав інтереси виборців у Верховній Раді; де б не був – чи в Буштині, чи в Ужгороді, чи у тюрмах і таборах ГУЛАГу; з ким не звела б його доля – чи зі слідчими Аксьоновим або Гавриловим, чи з професорами Колесниковим або Фединцем, чи з Степаном Хмарою або Іваном Мироном, – Бог і Україна для нього були понад усе, їм віддавав свої стремління і знання, для них – його здобутки й перемоги. Україна для Коршинського – це щоденна наполеглива жертвенна праця на користь конкретного «малого» українця; це допомога – як людині, як лікарю, як народного обранця – тим, хто її потребує; це збереження й увіковічення пам'яті про тих, хто пройшов складний шлях до Української Незалежності; це вічні випробування Любов'ю, Вірністю, Чесністю, Славою, Владою; це постійний звіт перед собою, людьми, державою і Богом...». Щирі привітання з нагоди 90-річчя від дня народження висловив відомий закарпатський лікар і вчений В. Калій: «Тепер Ти, вельмишановний друже, зійшов на сонячну вершину наших Карпат, з якої видно величну красу рідної землі, її людей-трударів. І звідти бачиш велич краси, яку створив наш Господь Бог і дякуєш Йому за ласку Його, за красиві гідні роки, за Його заступництво і допомогу». Переконаний, що до цих висловлювань приєднуються тисячі закарпатців різних поколінь, які бачать в Іванові Коршинському непересічну особистість, визначного і чуйного лікаря, визначного громадсько-політичного діяча і патріота України і Закарпаття.

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ПОЛІТОЛОГІЇ

Микола Вегеш, Юрій Остапець

ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ ТА ЛІДЕРСТВО

Термін «лідер», згідно з Оксфордським словником англійської мови (1933), виник у XIII столітті й означає «той, що веде», «провідник», «вождь», «керівник» тощо. На ранніх стадіях розвитку суспільства проходив процес виділення таких провідників за перевагою в силі, хоробрості, вмінні, хитрощах та іншими якостями в поєднанні з організаторськими здібностями та прагненнями нав'язати свою волю іншим. Із розвитком державної організації в суспільстві такі лідери проходили етапи формалізації, легітимізації та сакралізації.

Формалізація полягала в закріпленні провідного становища лідера в групі, який завдяки своїм особистим якостям, міг першим приймати рішення за цілу групу, представляти групу перед іншими групами, першим отримувати частину здобичі чи трофеїв після перемоги над ворогом. Поступово такі права закріплювалися, ставали звичаями, фіксувалися письмово й формувалися норми. Легітимізація полягала насамперед у переконанні членів групи, що даний лідер грає свою роль законно, бо саме він є найсильнішим і наймудрішим. Із цього складався авторитет лідера, який треба було постійно підтримувати, поки не наступав третій етап – сакралізація ролі лідера. Це знаходило втілення як вербально, так і в певних ритуальних церемоніях, діях, а також відображалося й в побуті, озброєнні, одягу. Доказом цього є численні археологічні знахідки на місцях поховання вождів, знаті тощо. Сучасний український політолог Борис Кухта на відміну від лідера вводить поняття «керівника». Це людина, яку призначено зверху або обрано на керівну посаду. Тобто, якщо шлях у лідери – «знизу догори», то шлях у керівники – «згори-вниз». Спільним у лідера й керівника є те, що обидва керують людьми різного рівня організованості.

Розкриваючи суть поняття «лідер», виділяють, як правило, наступні поняття: феномен лідера, принцип лідерства та інститут лідерства. Феномен лідера полягає у визнанні природних відмінностей людей, а саме – психофізичних, розсудливо-розумових та розпорядчо-організаційних.

Термін «політичне лідерство» виник лише на початку ХІХ століття, коли політичні процеси почали розвиватися в нових соціально-економічних умовах інтенсивного розвитку капіталізму, що супроводжувалося гострими міждержавними суперечностями й соціальними революціями. Нові соціально-політичні зміни вимагали наукового обґрунтування подій, виявлення і розкриття сутності політичних суб'єктів суспільно-громадського життя, активними рушіями якого стали політичні лідери та еліти.

Політичний лідер – авторитетний член організації, групи, суспільства загалом, особистий вплив якого дає йому змогу відігравати провідну чи суттєву роль у політичних процесах та ситуаціях. Сучасний український політолог Володимир Горбатенко під політичним лідерством вважає «процес взаємодії між людьми, в ході якого наділені реальною владою авторитетні люди здійснюють легітимний вплив на суспільство (чи певну його частину), котра добровільно віддає їм частину своїх політико-владних повноважень і прав». Насправді в сучасній політичній науці не має однозначного тлумачення феномену політичного лідерства. Жан Блондель притримувався думки, що за своєю суттю і формою лідерство є феноменом влади, тому що воно полягає в здатності одної чи кількох осіб, що перебувають «на вершині», примушувати інших робити те позитивне чи негативне, чого вони б не робили.

Американський дослідник Роберт Такер у праці «Політична культура і лідерство в Радянській Росії. Від Леніна до Горбачова» поділив феномен лідера на три сполучених між собою фази-функції. Першу, коли виникають певні обставини, які потребують кардинальних рішень, він назвав діагностичною. Функція лідера в такій ситуації – визначитись самому, визначити ідеї, що витають в повітрі, лаконічно їх сформулювати й кинути масам. Геніальність лідера й у тому, що він може сам, будучи незадоволений ситуацією, висунути

власну ідею, як порятунком у критичній ситуації. Друга фаза-функція – наказова, коли формується певна система дій, програма, що дасть змогу розв'язати проблеми, які стоять перед суспільством. Вона має відбиток особистості лідера, його психологічних і біологічних рис (насамперед темпераменту), є результатом світогляду лідера. Нерідко вона є альтернативною тій, що вже існує. Третя фаза-функція – мобілізуюча, коли лідер повинен домогтися підтримки своєї програми більш-менш впливовою політичною групою, організацією підтримки його планів. Найкраще, коли лідера підтримують не тільки однодумці по партії, але й вся нація. Таким чином, «ідеальне» лідерство завжди означає наявність цих трьох елементів, навіть якщо окремі з них змінюються в залежності від ситуації. Наприклад, реформи Франкліна Делано Рузвельта в 30-х роках ХХ століття.

При вивченні послідовності стадій процесу лідерства ми приходимо до висновку, що дії лідерів напряду залежні від реальної ситуації. І насправді, лідерство не може бути відірвано від навколишнього середовища. Лідер – частина середовища, він нездатний відділити себе від нього. Лідер дихає одним повітрям і це робить його залежним від середовища, яке йому підказує і навіть диктує, що робити. Чи досяг би Гітлер такою підтримки свого середовища, якби не поразка Німеччини в першій світовій війні та кабальні умови миру, нав'язані Німеччині? Чи здійснив би Ленін революцію, якби не антинародна політика царизму? Разом з тим, ми не можемо ігнорувати особисті якості лідерів, їх жадобу до влади. Причому, ця жадоба є настільки великою, що людина готова пожертвувати життям. Відразу пригадується «теорія пасіонарності» Льва Гумільова.

За тим, яким є вплив лідера на суспільство, їх прийнято класифікувати на дві групи: «реальні» лідери, лідери-герої, лідери-антигерої; «люди на посаді», «менеджери», звичайні люди, які майже не впливають на хід подій. Є ще одна дихотомія, коли лідерів поділяють: ті, які діють по-крупному (глобально); ті, які шукають компроміси між групами. Є класифікація лідерів на основі їх характеру: активно-позитивний – активно-негативний; пасивно-позитивний –

пасивно-негативний. Часто лідерство розглядають як протилежність примусу. Лідерство розуміється як уміння переконувати, а не примушувати до певних дій. Лідери не можуть бути поділені на тих, хто керує шляхом примусу, і тих, хто керує шляхом згоди: існує безліч градацій між цими полюсами. З одного боку, примус існує при будь-якому режимі: деякі громадяни не погоджуються з певними політичними кроками, інші незгідні з принципами, на яких ці кроки основані. З другого боку, обсяг примусу відрізняється навіть в авторитарних державах.

Коли дії лідера співпадають з бажаннями народу, потреба в примусі незначна. Відповідно, примус потрібний тоді, коли дії лідерів різко відрізняються від того, чого хочуть громадяни. Консерватор може керувати суспільством, в якому вимагають змін, тільки шляхом примусу. Примус має бути доволі жорстким, якщо глибокі переміни запроваджуються лідером в суспільство, яке в своїй основі задоволене існуючим станом справ. Коли дії лідерів спрямовані на помірковані зміни, то в цьому випадку потреба в значному примусі є менша. Таким чином, потенціал потужного примусу закладений тільки в деяких типах ситуації. В основному це ті ситуації, коли лідери і населення розходяться по головним політичним питанням, заради яких лідери чинять тиск і хочуть швидко реалізувати (Наприклад, рішення В.Януковича відмовитися від підписання Асоціації України з ЄС; реформа поліції в Грузії тощо).

Потреба в примусі може змінюватися в значних розмірах. Примус може залишатися незначним приблизно стільки, скільки для народу будуть незрозумілими цілі лідера. Чим менше зрозумілі уявлення людей про державну політику, тим менше лідери застосовують примус. Відповідно, погано освічене населення в країні менше потребує примусу до підпорядкування.

Примус не повинен був жорстким навіть у тому випадку, коли нація ізольована. Незадоволення має тенденцію до посилення внаслідок порівняння стилів життя у себе в країні й за кордоном. Там, де менше знають про те, що відбувається ззовні, натиск на лідерів буде меншим. Таким чином, лідери, які

намагаються проводити політику, що не співпадає з бажанням населення, будуть відмежовувати своїх громадян від процесі ззовні (Наприклад, «залізна завіса» радянських часів; берлінська стіна між ФРН і НДР). Це справедливо і для консервативних лідерів, які можуть відчувати, що при відкритих кордонах населення буде більше прагнути до перемін, і для прогресивних лідерів, якщо їх реформи будуть невдалими (громадяни зможуть порівняти рівень життя). Революційні лідери ставлять перед собою набагато важчі завдання, ніж консервативні. Адже революціонери хочуть змінити суспільство, але вони не можуть цього досягти одними лише заявами: їм потрібні важливі економічні трансформації, а цього досягти не просто. Відповідно «пасивне» населення, на яке діють примусом, починає ворухитися під впливом політики лідерів. Нерідко, завдання, які поставив перед собою лідер, виявилися непосильними для країни і тому доводиться від них відмовитися (наприклад, побудова безкласового суспільства в СРСР). Не забуваймо, що сучасний лідер повинен рахуватися з впливом зовнішнього фактору (геополітики), що нерідко призводить до неможливості провести реформи в життя (сучасне становище України).

До функцій політичного лідерства відносять інтегративну, що містить головне визначення лідера – узгоджувати та об'єднувати різні групи інтересів на основі спільної ідеї, спільних цінностей та ідеалів. Орієнтаційна функція здійснюється практично через вироблення політичного курсу, а його програма будується з урахуванням тенденцій світового розвитку і потреб суспільства. Інструменталістська функція виявляється в проведенні політичного курсу і спирається на специфічний механізм, який включає в себе систему заходів і методів вирішення програмних завдань. Важливе значення має наявність необхідних ресурсів для досягнення поставленої мети. Мобілізаційна функція найбільш активно виявляється у випадках, коли політичний лідер намагається здійснити глибинні перетворення в суспільстві. Функція соціального арбітражу та патронажу лідера найчастіше є характеристикою для держав з таким політичним устроєм, коли існує дуже високий рівень залежності особи від

влади. У таких випадках політичний лідер покликаний виступати гарантом справедливості, законності й порядку, захищати громадян від свавілля чиновницької бюрократії, беззаконня, порушення прав і свобод громадян. Зазвичай ця функція у масовій свідомості пов'язана з постаттю доброго і справедливого правителя. Функція легітимації політичного порядку притаманна лідерам тоталітарних та авторитарних державних режимів, в яких демократичні інститути управління суспільством є або вкрай слабкими, або зовсім відсутні. У таких суспільствах обґрунтування правомірності політичного устрою здійснюється за допомогою звеличування особи лідера. Для того, щоб лідер міг здійснювати свої функції, необхідна наявність ряду умов та факторів: надійна підтримка політичної організації, яка висунула лідера; позиція засобів масової інформації, які формують та ефективно впливають на громадську думку; наявність висококваліфікованого й активно діючого кола однодумців, які створюють його політичну команду послідовників; внутрішня та зовнішня ситуація, в якій відбувається лідерство.

В сучасній політології існує чимало різноманітних теорій політичного лідерства, серед яких зупинимося тільки на окремих. **Теорії лідерських рис, або теорії «визначної особи».** Вони виділяють чотири типи лідерів: 1) технічний, здатний ефективно вирішувати найближчі завдання (володіє значно вищим інтелектом); 2) видатний, який має найбільший вплив на власне оточення; 3) соціометричний, який найбільш симпатичний для своїх однодумців; 4) виборний (більш стійкий емоційно). Автори цієї теорії виділяють такі риси лідера, як: моральна зрілість, вплив на оточення, цілісність характеру, соціальна сміливість та винахідливість, незалежність від шкідливих нахилів, сила волі та керування власною поведінкою, відсутність нервового напруження. Інші дослідники акцентують на деяких інших рисах, що повинні бути приманні лідеру: здатність творчо вирішувати проблеми; вміння донести ідеї до послідовників; уміння уважно слухати інших людей і прислуховуватися до їхніх порад; тверде бажання досягти мети; товариськість і широке коло інтересів; чесність, відвертість, конструктивність у відносинах з

послідовниками; почуття власної гідності й упевненість у собі; ентузіазм і висока дисципліна; вміння добре триматися за будь-яких обставин і підтримувати внутрішню рівновагу. Нерідко акцентується на таких лідерських рисах, як передбачливість – уміння сформулювати план і завдання; вміння визначати пріоритети – здатність розрізняти, що є необхідним, а що – просто важливим; стимулювання послідовників висловлюванням визнання й винагородження за успіхи; володіння мистецтвом міжособистісних взаємин (уміння вислухати, підказати, бути упевненим у своїх діях); політичне почуття – здатність розуміти потреби свого оточення та осіб, які мають владу; стійкість – непохитність при спілкуванні віч-на-віч з опонентом; харизма, що зачаровує людей; здатність йти на ризик; гнучкість – здатність відгукуватися на нові ідеї та досвід; рішучість, твердість, коли цього вимагають обставини.

Теорії навколишнього середовища, або ситуативні теорії лідерства.

Представники цих теорій вважають, що необхідність у тому чи іншому лідерові зумовлюється часом, місцем та обставинами. Особистісний фактор має неабияке значення не тільки для завоювання, а й для утримання людиною статусу лідера. Особи авторитарного складу майже ніколи не ставали хорошими лідерами, в той час як комунікабельні та гнучкі, були більш схильними до успішного лідерства. Автори концепції вважають, що важливу роль відіграють конкретна ситуація, конкретна держава, рівень розвитку інститутів громадянського суспільства, загальна і політична культура населення, соціально-економічний стан суспільства, геополітичне розташування держави. Автори концепції «життєвого циклу» стверджували, що поява лідера залежить від зрілості послідовників та виконавців. Вони подають розгорнуте тлумачення зрілості: здатність нести відповідальність за свою поведінку; бажання досягти поставленої мети; наявність освіти і досвіду виконання конкретного завдання. Вчені підкреслюють, що зрілість не має постійного характеру, а лише ситуативного.

Особистісно-ситуативні теорії лідерства поєднують перші дві теорії, тобто мова йде про взаємозв'язок емоційних, інтелектуальних і активних рис

лідера разом із специфічними умовами, в яких він діє. Тобто, лідерство виникає як наслідок єдності трьох факторів: 1) особистісних рис лідера; 2) природи політичної структури та її членів; 3) політичних завдань, які мають вирішити лідер та його організація. Запропоновані навіть закони лідерства: 1) бути членом організації; 2) репрезентувати сферу вищих можливостей у соціальних питаннях; 3) адаптуватися до наявної соціальної структури; 4) реалізовувати довготермінові тенденції, притаманні політичній системі; 5) визнавати, що й інші особи можуть бути лідерами. Окремі дослідники акцентують на факторах, які слід враховувати, вивчаючи проблеми лідерства: 1) риси та політичні мотиви лідера як особистості; 2) постать лідера та мотиви послідовників йти за ним; 3) риси лідера в організації та суспільстві; 4) інституційний контекст, в який лідер та його послідовники можуть бути втягнуті. Популярною є концепція «кредиту довіри», згідно з якою успіх може бути досягнутий лише в тому разі, коли послідовники усвідомлюють компетентність лідера й оцінюють його поведінку як норму, що відповідає програмним завданням організації. Це спричинює лояльність і довіру до дій лідера.

Лідерські теорії «очікування – взаємодія» - спроба створення операційної моделі лідерства. Вчені відзначають, що роль лідера в умовах взаємодії зумовлюється очікуванням з боку послідовників. Висувається ідея про необхідність взаємодії лідера та його послідовників, кожний з яких очікує, що діяльність організації буде продовжуватися незалежно від будь-яких змін у керівництві. Перевага віддається трьом факторам: дії; взаємодії та почуттям; настрою. Не відкидається проблема випадковості в лідерському процесі. **Мотиваційні теорії лідерства** доводять ефективність лідерських дій в залежності від впливу лідера на мотивацію послідовників, на їхню здатність ефективно виконувати роботу, на почуття ними задоволення від діяльності. До мотиваційних потреб лідерства відносять такі риси як фізіологічна рівновага; почуття безпеки; бажання належати до престижної структури; прагнення пошани; прагнення самореалізації. **Ціннісні теорії лідерства.** Цінності не

завжди однакові. Так, угода про чесність двох суб'єктів може трактуватися по-різному: для одного – відвертість; для другого – брехня, що дуже часто спостерігається в політичній практиці. Усі цінності в політичну організацію залучаються ззовні. Цілком правомірним є твердження, що політичні цінності – це «концепція бажаного» або «концепція безперечно бажаного».

Політику творять і реалізують конкретні люди, яким притаманні певні риси, уявлення, цілі, емоції, що набувають свого виявлення у вчинках і поведінці. Зазнаючи впливу зовнішнього соціального середовища, вступаючи в активну взаємодію з ним, кожна людина керується при цьому власними механізмами, що позначаються не лише на її реакціях, а й на конкретних діях, основу яких становлять психологічні особливості особистості. Усе це повною мірою стосується й політичних лідерів.

Український вчений Микола Головатий запропонував типи політичних лідерів за критерієм політичної активності: **Новатори** – лідери, які вміють знаходити незвичні, але прийнятні компромісні рішення. Потреба в таких лідерах зумовлена необхідністю стабілізації влади. **Консерватори** – лідери старого типу, які не бажають приймати складні рішення, брати на себе відповідальність за їхні наслідки. Натомість, вони надають перевагу реформуванню другорядних сфер, уникаючи радикальних змін. **Володарі** – це лідери, які відрізняються певними егоїстичними рисами. **Адміністратори** – це політики-професіонали, реалісти. **Бюрократи** – це політичні лідери, які чітко дотримуються певних догм, стереотипів у діяльності та управлінні. Концепцію функціонально-рольового підходу (роль лідера в суспільстві) запропонувала Маргарет Херманн, яка розрізняла лідера-вождя, лідера-комівояжера, лідера-маріонетку, лідера-пожежника. **Лідер-вождь** – сильна особистість, яка має особисте бачення дійсності, розуміє наявні проблеми та чітко бачить перспективи розвитку політичної ситуації. Цей тип лідера здатний змінити політичну систему. **Лідер-комівояжер** – шанобливо ставиться до народних мас і переконує їх, що здатний покращити їх життя. **Лідер-маріонетка** – особистість, яка в своїй діяльності спирається на свою групу-команду, чітко

притримується програми і цілей, проте методи для досягнення мети обирає особисто. При цьому він намагається переконати однодумців, що запропонований ним вихід із ситуації є найоптимальнішим. **Лідер-пожежник** уміє оперативно й ефективно реагувати та зміни обставин і потреби громадян з метою швидкого розв'язання наявних проблем.

Запитання для самоконтролю

1. Коли виникає і в чому полягає суть лідерства?
2. Які ви знаєте найпоширеніші теорії та типології політичного лідерства?

Рекомендована література

1. Блондель Ж. Политическое лидерство: Путь к всеобъемлющему анализу. – М., 1992. – 70 с.
2. Кухта Борис, Теплоухова Наталія. Політичні еліти і лідери. – Львів: Кальварія, 1997. – 224 с.
3. Кухта Борис. Феномен політичного лідера. Історичні силуети на тлі епох. – Львів: Кальварія, 2000. – 232 с.
4. Менегетти Антонио. Психология лидера. 4 издание. – М.: ННБФ «Онтопсихология», 2004. – 256 с.
5. Політика в особах (Політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: Національні і регіональні аспекти) / За заг. ред. Ф.М.Рудича. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. – 400 с.

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ
ДИСЦИПЛІНИ «ОРГАНІЗАЦІЯ І ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ» ДЛЯ АСПРАНТІВ УЖГОРОДСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Метою викладання навчальної дисципліни «Організація і проведення наукових досліджень» є вивчення принципів та методів організації й проведення фундаментальних наукових досліджень, оволодіння дослідницьким інструментарієм теоретичної та прикладної науки.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Організація і проведення наукових досліджень» є:

1. *ознайомити* аспірантів з об'єктом, предметом та специфікою вивчення дисципліни «Організація і проведення наукових досліджень»;
2. *охарактеризувати* основні напрямки становлення фундаментальних та прикладних наукових досліджень;
3. *розкрити зміст* основних категорій та понять дисципліни;
4. *проаналізувати* основні методи наукових досліджень;
5. *визначити* найтипівіші методологічні практики та інструментарій сучасної науки;
6. *проаналізувати* базові поняття наукових досліджень та методи наукового аналізу, крізь призму сучасних дослідницьких підходів і експериментальних наукових шкіл, у політичній науці зокрема;
7. *з'ясувати* особливості походження й становлення методології сучасної науки;
8. *визначити та виокремити* концептуальні відмінності різних методів та методологій наукових досліджень, визначити їх ефективність;
9. *сформулювати* цілісне бачення розвитку дослідницької методології сучасної науки та оволодіти навичками використання цих методів.

Згідно вимог освітньої програми підготовки доктора філософії (PhD), аспіранти повинні:

знати:

- основні поняття та категорії, що пов'язані з організацією та проведенням наукових досліджень;
- основні етапи становлення та розвитку сучасної науки, основні наукові (методологічні) школи сучасної науки;
- про аспекти впливу соціально-економічних умов, історичних та політичних подій на специфіку наукових підходів та методологію дослідження;
- поняття про наукову діяльність, її види, форми, характеристика суб'єктів, підготовка та атестація наукових і науково-педагогічних кадрів;
- зміст основних методів та методик наукових досліджень (збору та обробки наукової інформації);
- вимоги до організації і проведення наукових досліджень, їх класифікацію, види, форми, науковий та науково-прикладний результат;
- принципи та вимоги до побудови програм та планів фундаментальних наукових досліджень;
- форми узагальнення наукових результатів; поняття творчості та наукової творчості, їх ознаки;
- форми наукових документів, логічні засоби зв'язку, техніко-орфографічні правила оформлення та уніфікації наукових документів; характерні особливості наукової мови та наукової творчості;
- особливості наукової публікації та методологію емпіричних досліджень;
- структуру, логіку і систему вимог до дисертаційної роботи.

вміти:

- аналізувати зміст основних методів, методик та інструментарію наукових досліджень;
- формулювати висновки та узагальнення; застосовувати сучасні ефективні засоби роботи з науковою та навчально-методичною літературою;
- давати критичну оцінку щодо використання найприйнятніших та

найефективніших методів збору й обробки наукової інформації;

- працювати з різноманітними методами та методиками сучасного наукового аналізу;
- працювати з текстами наукових джерел; складати модель творчої роботи, програму і план наукового дослідження;
- володіти прийомами роботи над науковим текстом (есе, тези, стаття, дисертаційна робота);
- вірно оформляти і представляти результати наукових досліджень;
- обґрунтовувати практичну значущість результатів дослідження, захищати результати дисертаційного дослідження у встановленій формі;
- володіти поняттями та засобами авторського права.

Компетентності, якими повинні оволодіти здобувачі:

1) соціально-особистісні компетенції:

- здатність до організації особистої науково-дослідної діяльності;
- здатність до системного науково-критичного мислення;
- науковий світогляд і творче мислення;

2) загальнонаукові компетенції:

- здатність здійснювати фундаментальний аналіз наукових проблеми;
- вільне володіння науковою лексикою;
- володіння теоретико-методологічними засадами регулювання відносин інтелектуальної власності, участь у конкурсах, грантових і стипендіальних програмах;

3) інструментальні компетенції:

- знання основ методології, техніки, організації і проведення наукових досліджень;
- знання підходів до планомірної та ефективної індивідуальної і командної науково-дослідної роботи.

Вивчення дисципліни передбачає творчий підхід аспірантів до пошуку відповідей на питання з найактуальніших проблем методології сучасної науки та організації і проведення наукових досліджень.

I МОДУЛЬ. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ **НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Тема 1. Наука і наукові дослідження.

Предмет, мета і завдання курсу, його місце в системі підготовки доктора філософії (PhD). Принципи побудови і структура дисципліни.

Методичні рекомендації щодо вивчення дисципліни «Організація і проведення наукових досліджень». Коротка характеристика основної та додаткової навчальної літератури.

Загальні відомості про науку. Наука — соціально значуща сфера людської діяльності. Пізнання об'єктивного світу – головна функція науки. Характеристика процесу наукового пізнання. Наукове дослідження як форма здійснення і розвитку науки. Класифікація наук на основі відмінностей у предметах дослідження. Категорії наукових досліджень: фундаментальні і прикладні. Наукові школи в науках.

Науково-технічна революція (НТР) як передумова перетворення науки в продуктивну силу виробництва. Головні ознаки та характерні риси сучасної НТР. Масштаби наукових досліджень в умовах НТР. Вплив наукових знань на рівень розвитку техніки і технології в умовах НТР.

Диференціація та інтеграція як закономірні тенденції розвитку науки. Диференціація, її характерні ознаки та форми прояву в науці. Історичні передумови виникнення диференціації наук. Інтеграція, її характерні ознаки та форми прояву в науці. Механізми та умови, види і рівні інтеграції наукових знань. Інтеграційні процеси у педагогіці та в освіті.

Тема 2. Організаційні основи наукових досліджень.

Організаційна структура наукових досліджень в Україні. Державна система організації і управління науковими дослідженнями в Україні: керівні органи та наукові установи. Організаційні сектори науки в Україні: академічний, вузівський, галузевий, виробничий.

Наукові товариства та їх роль в розвитку науки і популяризації наукових знань. Студентські наукові товариства, їх організація і діяльність. Національна

Академія наук – головний науковий центр України. Передумови її створення, структура та діяльність, Кадрове забезпечення наукових досліджень. Вимоги до наукового працівника. Авторитет та рівень кваліфікації наукового працівника.

Наукові ступені і вчені звання в Україні. Порядок присудження наукових ступенів і вчених звань. Форми підготовки наукових працівників. Особливості та підходи до атестації наукових працівників в зарубіжних країнах.

Тема 3. Історія становлення та розвитку політичної науки.

Історичні етапи розвитку науки. Передумови виникнення науки як необхідного наслідку суспільного розподілу праці. Наука на ранніх стадіях розвитку суспільства. Наука в період середньовіччя. Наука в умовах виникнення і розвитку капіталізму.

Причини виникнення політології як науки. Утворення перших кафедр політичної науки в США та європейських країнах (1857 р. – в Колумбійському коледжі, 1903 – утворено Американську асоціацію політичних наук, 1871 р. – утворена Вільна школа політичних наук у Франції та інші). Інституціоналізація політичної науки після Другої світової війни. Конгрес ЮНЕСКО про предмет політичної науки (1948 р.): а) політична теорія; б) політичні інститути; в) партії, групи і суспільна думка; г) міжнародні відносини. Утворення під егідою ЮНЕСКО Міжнародної асоціації політичних наук (1949).

Основні школи і течії сучасної зарубіжної політології. Біхевіористський напрямок у дослідженнях політики (Ч. Мерріам, Г. Лассуел, Дж. Кетлін та ін.). Системний аналіз влади (Т. Парсонс, Д. Істон, Р. Даль та ін.). Концепції елітократії і націократії (Р. Міллс, Ч. Раш та ін.). Політична соціологія (С. Ліпсет, М. Дюверже, Р. Арон, М. Крозьє та ін.). Психоаналітичні концепції політики (Ж. Лакан, Ч. Мерріам та ін.). Теорія соціально-політичних конфліктів (П. Блау, К. Боулдінг, Р. Дарендорф). Компаративістика як метод аналізу різнорідних політичних систем (Д. Істон, Г. Алмонд, С. Верба, К. Дойч, С. Гантінгтон). Теорія політичних систем (Р. Роуз, М. Девіс, Х. Білдсман).

Концепція політичного плюралізму та її проблеми. Теорія партиципатарної демократії (масштаби політичної участі, зростання свободи, посилення рівності,

оптимальне поєднання елементів прямої і представницької демократії). Теорія поліархії Р. Даля. Множинність центрів влади в демократичному суспільстві. Корпоративна суспільна демократія як механізм формування національно-державної цілісної політики з участю політичної еліти, бізнесу та профспілок.

Геополітика, етнополітологія, політична конфліктологія, кратологія: досягнення зарубіжної політології ХХ століття. XIV Всесвітній конгрес Міжнародної асоціації політичних наук (1988 р.) про глобалізацію політичних наук і необхідність міжнародного співробітництва учених-політологів. Становлення і розвиток політичної науки в Чехії, Словаччині, Румунії, Угорщині. Використання політологами Ужгородського національного університету досвіду викладання політологічних дисциплін сусідніх держав.

II МОДУЛЬ. МЕТОДИ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ТА ПРИКЛАДНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Тема 4. Методологічні основи наукового пізнання.

Загальні відомості про наукове пізнання. Суб'єкти й об'єкти пізнання. Взаємодія суб'єкта й об'єкта у пізнавальній діяльності. Взаємозв'язок пізнання і практики. Рівні пізнання: чуттєвий і раціональний, емпіричний і теоретичний. Методи наукового пізнання. Уявлення про метод як засіб пізнання. Категорії методів пізнання: узагальнені, загальні та часткові (спеціальні) методи. Методи емпіричного дослідження: спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент. Методи теоретичного дослідження: ідеалізація, формалізація, логічні та історичні методи.

Методи, що можуть бути застосовані на емпіричному й теоретичному рівнях: абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція, моделювання.

Системний підхід і системний аналіз. Загальні відомості про систему. Зв'язки між елементами системи. Поділ систем на цілісні та сумативні, матеріальні та абстрактні, природні та штучні, статичні та динамічні, закриті й відкриті, Структура, характеристики та властивості систем. Визначення системного підходу. Вплив системного підходу на послідовність наукового дослідження.

Особливості прояву системного аналізу у науковому дослідженні. Моделі у науковому дослідженні. Поняття про модель та моделювання. Призначення моделей у науковому дослідженні. Моделювання на основі комп'ютерної техніки.

Тема 5. Інформаційне забезпечення наукових досліджень.

Загальні відомості про інформацію. Поняття про інформацію. Роль інформації у науковій діяльності. Друковані носії інформації. Носії і засоби поширення інформації на основі комп'ютерної техніки. Типологія наукової інформації та основні види видань. Поняття про документи як засоби фіксації наукової інформації. Нормативно-технічні документи. Патентна інформація. Депоновані рукописи. Неопубліковані документи.

Особливості вторинної інформації та її пошук. Призначення та види бібліотек. Бібліотечні фонди: основний і довідковий. Бібліотечні каталоги та картотеки. Види каталогів; алфавітний, систематичний і предметний, їх особливості та призначення. Методика пошуку першоджерел. Спеціальні бібліографічні видання та їх роль в інформаційному пошуку. Оформлення результатів інформаційного пошуку. Систематизація і письмовий виклад опрацьованих матеріалів. Оформлення результатів опрацювання першоджерел: складання виписок, анотацій, конспектів.

Тема 6. Автоматизовані системи обробки інформації на ЕОМ та застосування їх у наукових дослідженнях.

Характеристика автоматизованих систем обробки інформації. Особливості науково-дослідної роботи соціального працівника в умовах використання комп'ютерної техніки. Пакети прикладних програм обробки даних наукових досліджень (Excel, SPSS) та їх функціональні блоки: програми налаштування на конкретне дослідження та введення інформації в комп'ютер; програми контролю та коригування даних; програми перетворення введених даних, що включають програми перекодування даних (зміна кодів значень ознак, об'єднання кількох значень певної ознаки в одне та ін.), побудови додаткових ознак (значення яких обчислюються на основі значень існуючих ознак),

побудови підвибірок, що задовольняють певні умови, експорту даних у формати інших пакетів та імпорту їх; програми математико-статистичного аналізу: програми побудови різних таблиць, розрахунку статистичних показників, перевірки статистичних гіпотез, кореляційного, регресійного, дисперсійного, кластерного та факторного методів аналізу; програми наочного представлення та виведення результатів обчислень.

Тема 7. Організація та проведення наукового дослідження.

Вимоги до проведення наукового дослідження. Вплив особистісних якостей дослідника на результативність наукового дослідження. Послідовність проведення наукового дослідження. Науковий напрямок, проблема і тема наукового дослідження. Вибір теми дослідження. Ознайомлення із станом обраної теми дослідження. Уточнення теми і складання програми дослідження.

Обґрунтування теми, дослідження, його актуальності та новизни. Методологічний апарат наукового дослідження. Мета та завдання дослідження. Вибір методів дослідження. Умови забезпечення адекватності обраних методів дослідження його меті та завданням. Логіка наукового дослідження. Складання календарного плану робіт. Гіпотеза дослідження. Систематичне накопичення дослідних матеріалів. Зведення і опрацювання результатів дослідження. Теоретичний аналіз та літературне оформлення результатів дослідження. Упровадження у практику та оцінювання теоретичної й практичної значущості результатів дослідження. Експеримент як складова частина наукового дослідження. План і методика експерименту. Вибір способів та засобів фіксації результатів експерименту. Комп'ютеризація експериментальних робіт. Роль особистості науковця у проведенні дослідження.

Тема 8. Обробка та оформлення результатів дослідження.

Форми узагальнення результатів наукових досліджень: усний виклад, тези доповіді, реферат, наукова стаття, науковий звіт, дисертація, монографія. Вимоги до їх змісту та оформлення.

Методи зведення й обробки результатів експериментальних досліджень: статистичні, графічні й табличні.

Складання списку літературних джерел. Вимоги до оформлення наукових праць. Письмове оформлення наукової праці. Виразність і мова тексту наукової праці. Правильність застосування наукової термінології. Цитування у тексті наукової праці. Види посилань на використані літературні джерела. Пояснення зв'язку тексту з посиланнями. Спрощення бібліографічних описів у посиланнях.

Завершення і представлення результатів наукового дослідження. Вибір форми представлення результатів наукового дослідження. Показники оцінювання результативності проведеного дослідження. Рецензування завершеної наукової роботи.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Вивчення дисципліни «Організація і проведення наукових досліджень» передбачає творчий підхід аспірантів та здобувачів до пошуку відповідей на питання з найактуальніших проблем методології науки, організації і проведення наукових досліджень, саме тому, аби запобігти формалізованому підходу до даного предмету, рекомендовані такі **види індивідуальної роботи**:

1. опрацювання першоджерел та написання есе*;
2. аналіз праць теоретиків і методологів політичної науки та підготовка рецензій**;
3. за допомогою різноманітних методів збору та обробки інформації проведення наукових досліджень***.

* **Есе** – жанр філософського, літературно-критичного, політико-публіцистичного твору, що поєднує індивідуальну позицію автора/авторки, з невимушеним, часто парадоксальним викладом, орієнтованим на яскраву, образну та лаконічну розмовну мову.

Основні вимоги до написання та оформлення есе:

- тема есе може формулюватися самостійно аспірантом/здобувачем в межах проблематики дисципліни, або ж спільно з викладачем;
- обсяг тексту: 10 – 12 сторінок формату А4, поля – 2 см, шрифт Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5;

– посилання (за наявності) на кожній сторінці, оформлені відповідно до загальноприйнятих бібліографічних вимог.

**Рецензія – вид критичного аналізу, розбір, оцінка публікації, літературного чи наукового твору або продукту; жанр наукової публіцистики та літературної критики. На основі критичного аналізу, автор/авторка рецензії може виставити об'єкту рецензування певну оцінку для визначення відносної цінності рецензованого матеріалу.

Орієнтовна структура рецензії:

1. Назва та автор рецензованої роботи.
2. Визначення мети написання роботи.
3. Повнота аналізу та розкриття проблематики.
4. Використання системи доказів та доцільності наукового пошуку.
5. Наявність чітких висновків.
6. Переваги (позитиви) та недоліки (негативи) роботи.

***Проведення наукового дослідження (підготовка і оформлення дисертаційної роботи) – за допомогою детально розробленого плану дослідження, реалізація на практиці одного чи кількох методів та дослідницьких прийомів. Аспіранти/здобувачі самостійно обирають тематику дослідження та методологічний інструментарій. У межах дослідницької процедури аспіранти можуть імпровізувати та експериментувати з методологічними прийомами.

Під час оцінювання індивідуальної роботи враховується:

1. самостійність, креативність (аналітичний підхід, генерація ідей, новизна постановки проблеми), аргументованість;
2. доступність, репрезентативність та верифікованість отриманих даних і результатів;
3. використання першоджерел, системність, достовірність викладеного матеріалу, стилістика (загальна грамотність, легкість сприйняття текстів та матеріалу
4. логічність викладу, посилання на використану літературу і джерела.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Основні форми та методи організації навчального процесу, під час викладання дисципліни «Організація і проведення наукових досліджень»:

✓ Словесні (лекція, бесіда, обговорення, інструктаж).

1) Проблемна лекція. Саме проблемна лекція дозволяє розумовий діалог лектора із слухачами: лектор постійно звертається до слухачів з питаннями, які їх активізують та мобілізують до використання наявних знань у вивченні нового матеріалу.

✓ Наочні (ілюстрація, демонстрація (з використанням фотоілюстрацій, таблиць та схем, електронних презентацій)).

✓ Практичні (опитування на практичних заняттях; виконання тестових завдань; робота з першоджерелами; виконання індивідуальних завдань (див. вище); контрольні роботи).

1) Практичні вправи (*стимуляційні або імітаційні ігри*). Імітаційні ігри розвивають уяву та навички критичного мислення, сприяють застосуванню на практиці вміння вирішувати проблеми, а стимуляція дає можливість учасникам та учасницям глибоко вжитися в проблему, зрозуміти її із середини.

✓ Інтерактивні методи навчання:

1) *Робота в малих групах* Такий вид роботи сприяє розвитку навичок спілкування, вміння висловлюватись, критичного мислення, вміння переконувати й вести дискусію. Важливим елементом групової роботи є опрацювання змісту і подання групами результатів колективної діяльності. Залежно від змісту та мети теми навчання можливі різні варіанти організації роботи малих груп.

2) *«Мозковий штурм»*. Відома інтерактивна технологія колективного обговорення, що широко використовується для вироблення кількох вирішень конкретної проблеми. Мозковий штурм спонукає учасників та учасниць проявляти уяву та творчість, дає можливість їм вільно висловлювати свої думки. Мета “мозкового штурму” чи “мозкової

атаки” в тому, щоб зібрати якомога більше ідей щодо проблеми від усіх учасників та учасниць протягом обмеженого періоду часу.

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ

Викладач використовує наступні групи методик контролю знань аспірантів, які вивчають дисципліну «Організація і проведення наукових досліджень»:

1. Методи усного контролю (монологічна відповідь аспіранта/ки на окреме питання теми практичного заняття у індивідуальній та фронтальній формах; запитально-відповідна бесіда під час роз’яснення проблемного питання на практичному занятті; залік; іспит у формі усної відповіді на три запитання з переліку питань).
2. Письмовий контроль (виконання індивідуальної роботи; контрольна робота; дидактичні тестові завдання).
3. Методи практичного контролю (перевірка змістового наповнення електронної презентації).

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ АСПІРАНТИ

Розподіл балів за виконання модулів

Вид навчальної діяльності	Модуль I	Модуль II
Практичні заняття	20 балів	20 балів
Індивідуальні завдання	30 балів	30 балів
Контрольна робота	50 балів	50 балів
Всього за модуль	100 балів	100 балів
Всього	100 балів (середнє арифметичне)	
Форма підсумкового контролю	Залік (1 семестр) Іспит (2 семестр)	

Шкала оцінювання на заліку: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
90–100	A	відмінно
82–89	B	Добре
74–81	C	
64–73	D	Задовільно
60–63	E	
35–59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0–34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова:

1. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень: Підручник. К. : АБУ, 2002. 480 с.
2. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень: Підручник. К. : Вища школа, 1997. 271 с.
3. Діденко А. Н. Сучасне діловодство: Навч. посіб. 3-є вид. К. : Либідь, 2001. 384 с.
4. Ковальчук В. В., Моїсєєв Л. М. Основи наукових досліджень: Навч. посіб. Вид. 2-е, доп. і перероб. К. : Видавничий дім „Професіонал”, 2004. 208 с.
5. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень : навч. Посібник. Київ : Професіонал, 2005. 240 с.
6. Колесников О. В. Основи наукових досліджень : навч. посібник. Київ : ЦУЛ, 2011. 144 с.
7. Коломієць В. О. Як виконувати курсову роботу: Метод, посібник для студентів вищих педагог, навч. закладів. К. : Вища школа, 2003. 69 с.
8. Компьютерное моделирование социально-политических процессов. / Шабров О. Ф., Анохин М. Г., Дзалиев М. И. и др. М., 1994.

9. Крушельницька О. В. Методологія і організація наукових досліджень: Навч. посіб. К. : Кондор, 2003. 192 с.
10. Крушельницька О. В. Методологія і організація наукових досліджень: Навч. Посібник. Київ : Кондор, 2009. 206 с
11. Кушнарєнко Н. М., Удалова В. К. Наукова обробка документів: Підручник. К. : Вікар, 2003. 328 с.
12. Організація та методологія наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. Рек. МОН Київ : ЦУЛ, 2010. 352 с.
13. Основи наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента. Навч. посіб. / Чорненький Я. Я., Чорненька Н. В., Рибак С. Б. та ін. Київ : Професіонал, 2006. 208 с.
14. Основи наукових досліджень: навч. підручник / за ред. В. І. Саюк, Є. Р. Чернишової Київ : Педагогічна думка, 2012. 144 с.
15. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі: Навч. посібник. Київ : Центр навч. літератури, 2003. 116 с.
16. Романюк М. М. Загальна і спеціальна бібліографія: Навч. посібник для студентів „Видавнича справа та редагування”. 2-е вид. Львів : Світ, 2003. 96 с.
17. Серєда Л. П., Павленко В. С. На допомогу авторам навчальної літератури: Навч. посібник для викладачів вищих навч. Закладів.К. : Вища школа, 2001. 79 с.
18. Стеченко Д. М. Методологія наукових досліджень: підручник, Рек. МОН. Київ : Знання, 2007. 309 с.
19. Сурмін Ю. Майстерня вченого: Підруч. для науковця. К. : ТМЦ «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. 302 с.
20. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. К. : Слово, 2003. 240 с.
21. Цехмістрова Г. С. Методологія та організація наукових досліджень : навч. 2-е вид., доп. Рек. МОН. Київ : ВД "Слово", 2012. 352 с.
22. Шишка Р. Б. Організація наукових досліджень та підготовки магістерських

і дисертаційних робіт : навчальний посібник. Харків : Еспада, 2007. 368 с.

Допоміжна:

1. Аналитические методы и методики в исследовании международных отношений. М., 1982.
2. Боришполец К. П. Методы политических исследований: Учеб. пособие для студентов вузов. М.: Аспект Пресс, 2005.
3. Матвеев Р. Ф. Теоретическая и практическая политология. М., 1993.
4. Радаев В. В. Как организовать и представить исследовательский проект (75 правил). М., 2002.
5. Саати Т., Керне К. Аналитическое планирование. Организация систем. М., 1991.
6. Семенова В. В. Качественные методы. М.: Добросвет, 1998.
7. Симонов К.А. Политический анализ. М., 2002.
8. Татарова Г. Г. Методы анализа данных. М., 1999.
9. Шашин П. Б. Метод экспертных оценок. М., 1987.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. <http://www.bookworld.com.ua> // Бібліотека “Мир книг”.
2. <http://www.librar.zgia.zp.ua> // Бібліотека Запорізької державної інженерної академії.
3. <http://www.politican.iatp.org.ua> // Zoon Politican.
4. <http://www.elibrary.ru> // Наукова електронна бібліотека.
5. <http://www.i-u.ru> // Бібліотека Російського гуманітарного Інтернет-університету.
6. <http://www.mgimo.ru> // Бібліотека Московського державного інституту міжнародних відносин.
7. <http://www.msu.ru> // Бібліотека Московського державного університету.
8. <http://www.polit.msk.ru> // Бібліотека “Політична наука”.

9. <http://http://www.auditorium.ru> // Бібліотека порталу “Auditorium”.
10. <http://http://www.philosophy.ru> // Бібліотека історії філософії.
11. <http://www.lib.students.ru> // Студентська бібліотека он-лайн.
12. <http://www.big-library.narod.ru> // Велика електронна бібліотека.
13. <http://www.magister.msk.ru/library/library.htm> // Бібліотека електронної літератури.
14. <http://www.e-lib.info> // Електронна бібліотека.
15. <http://www.ukrlib.com> // Українська бібліотека “Джерело”.